

**DE FINANCIERING VAN DE NEDERLANDSE
LANDBOUW**

Mei 1982

SIGN: LV 143 = 1982
EX. NO: A
MLV: 8228145

Landbouw-Economisch Instituut Den Haag

Rabobank Nederland

161182

© Copyright: LEI en Rabobank Nederland.

Overname van gegevens uit deze uitgave
met bronvermelding is toegestaan.

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	9
1. DE PLAATS VAN DE LANDBOUW IN DE NEDERLANDSE ECONOMIE	11
1.1 Inleiding	11
1.2 De ontwikkeling van de Nederlandse economie	11
1.3 Het landbouwinkomen	12
1.4 De werkgelegenheid in de landbouw	14
1.5 De investeringen in de landbouw	14
1.6 Het aandeel van de landbouw in de buitenlandse handel	16
2. DE KAPITAALMARKT EN DE LANDBOUW	18
2.1 Inleiding	18
2.2 De structuur van de kapitaalmarkt	18
2.3 Kredietverlening aan de landbouw in vergelijking met de kredietverlening aan andere economische sectoren	20
2.4 Het aanbod van middelen vanuit de landbouw	23
3. DE VERMOGENSBEHOEFTE VAN DE LANDBOUW	25
3.1 Inleiding	25
3.2 Bijzondere kenmerken van de vermogensbehoefte	25
3.3 Grond als kapitaalgoed op landbouwbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)	26
3.4 Grond als kapitaalgoed op tuinbouwbedrijven	27
3.5 Bedrijfsgebouwen in land- en tuinbouw	28
3.6 Overige produktiemiddelen	29
3.7 Liquiditeiten	30
3.8 Overige bezittingen	30
3.9 De totale vermogensbehoefte	31
4. DE VERMOGENSVOORZIENING VAN DE LANDBOUW	33
4.1 Inleiding	33
4.2 Het verpachtersvermogen	34
4.3 Vreemd vermogen op lange termijn in de landbouw (excl. tuinbouw)	35
4.4 Vreemd vermogen op lange termijn in de tuinbouw	37
4.5 Vreemd vermogen op korte termijn in land- en tuinbouw	38
4.6 De kosten van het vreemde vermogen op landbouwbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)	40
4.7 Het eigen vermogen	41

INHOUD (1e vervolg)

Blz.

5.	DE VERMOGENSPOSITIE VAN DE LANDBOUW	43
5.1	Inleiding	43
5.2	Balansen van landbouwbedrijven (excl. tuinbouw- bedrijven)	43
5.3	Balansen van tuinbouwbedrijven	45
5.4	De totale vermogenspositie van land- en tuinbouw	47
5.5	Verschillen tussen eigenaars en pachters	49
6.	DE ONTWIKKELING VAN DE FINANCIERING VAN DE LANDBOUW (excl. tuinbouw)	50
6.1	Inleiding	50
6.2	De inkomensvorming in de landbouw (excl. tuin- bouw)	50
6.3	Zelffinanciering	52
6.4	Invloed van de inflatie op de financiering	55
6.5	De financiering met vreemd vermogen	56
6.6	De financieringsbehoefte van de landbouw	56
6.7	De invloed van de ondernemerscyclus op de finan- ciering van het bedrijf	57
7.	DE INVLOED VAN DE OVERHEID OP DE KREDIETVERLENING IN DE LANDBOUW	61
7.1	Inleiding	61
7.2	Borgstellingsfonds voor de Landbouw	61
7.3	Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw	65
7.3.1	Algemeen	65
7.3.2	Rentesubsidieregeling	66
7.3.3	Beëindigingsregeling	68
7.4	Ruilverkaveling en kavelruil	70
7.5	Stichting Beheer Landbouwgronden en Grondbank	73
7.6	Rijksgroepsregeling Zelfstandigen	77
7.7	Rijksgroepsregeling Oudere Zelfstandigen	78
7.8	Fiscale Oudedagsreserve voor Zelfstandigen	79
7.9	Wet Investeringsrekening	79
8.	DE ORGANISATIE VAN HET LANDBOUWKREDIET	81
8.1	Inleiding	81
8.2	De juridische organisatie van de Rabobanken	82
8.2.1	De plaatselijke Rabobanken	82
8.2.2	De centrale bank	85
8.2.3	Gelieerde instellingen	88
8.3	Deelnemingen van Rabobank Nederland	89
8.4	De dienstverlening	90

INHOUD (2e vervolg)

	Blz.
9. DE VERSTREKKING VAN FINANCIERINGEN DOOR RABOBANKEN	97
9.1 Inleiding	97
9.2 De fase die voorafgaat aan de financieringsaanvraag	97
9.3 Aanvraagprocedure en beoordeling door de bank	100
9.4 Financieringen	101
9.4.1 Totaalfinanciering van het bedrijf	104
9.4.2 Objectfinanciering	109
9.5 Voorwaarden en kenmerken van Rabobankfinancieringen	110
9.6 De kosten van financieringen	111
9.7 Financiering van landbouwcoöperaties	113
10. SAMENVATTING	116
NOTENBIJLAGE	122

Lijst van tabellen

Blz.

1.1	Aandeel van de landbouw (excl. bosbouw en visserij) in het nationaal inkomen en in de beroepsbevolking	12
1.2	Inkomens die samenhangen met activiteiten van landbouw en voedingsmiddelenindustrie	13
1.3	Aandeel van de landbouw in de nationale investeringen	15
1.4	Verdeling van bedrijven en cultuurgrond naar oppervlakteklassen	15
1.5	Invoer en uitvoer van agrarische produkten in relatie tot de totale in- en uitvoer van goederen	16
2.1	Structuur van de kapitaalmarkt	19
2.2	Kredietverlening van afzonderlijke financieringsinstellingen aan binnenlandse private sectoren	21
2.3	Aanbod van en vraag naar financieringsmiddelen van landbouwbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)	23
3.1	Waardering van landbouwgrond	26
3.2	Waardering van tuinbouwgrond	28
3.3	Waardeverloop van bedrijfsgebouwen van landbouwbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)	29
4.1	Omvang en kosten van het verpachtersvermogen in de landbouw (excl. tuinbouw)	34
4.2	Ontwikkeling van vreemd vermogen op lange termijn in de landbouw (excl. tuinbouw)	36
4.3	Ontwikkeling van vreemd vermogen op lange termijn in de tuinbouw	37
4.4	Verloop van het vreemd vermogen op korte termijn in de landbouw (excl. tuinbouw)	39
4.5	Liquiditeitsaldo van landbouwbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)	40
4.6	Ontwikkeling van de betaalde rentekosten op landbouwbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)	41
4.7	Vermogensstructuur in de landbouw (excl. tuinbouw)	41
4.8	Vermogensstructuur in de tuinbouw	42
5.1	Balansen van landbouwbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)	44
5.2	Balansen van tuinbouwbedrijven	46
5.3	Balans van de totale Nederlandse land- en tuinbouw	47
5.4	De vermogensstructuur van de totale Nederlandse land- en tuinbouw	48
5.5	Gemiddelde balans per 1 mei 1980 van eigendomsbedrijven en van pachtbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)	49

LIJST VAN TABELLEN (vervolg)

	Blz.
6.1 Inkomen, bestedingen en besparingen op landbouw- bedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)	51
6.2 Indeling van de bedrijven naar hoogte van het bestedbaar inkomen (en spaarquote)	53
6.3 Financieringsoverzicht van landbouwbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)	54
6.4 Verdeling van de oppervlakte in eigendom en pacht gedurende de ondernemerscyclus (excl. tuinbouw)	58
6.5 Gemiddeld vermogen van landbouwbedrijven ingedeeld naar duur van bedrijfsuitoefening.	60
7.1 Verstrekte garanties door het Borgstellingsfonds voor de Landbouw	63
7.2 Uitgaven ten behoeve van ontwikkelings- en sanerings- regelingen over de jaren 1977 tot en met 1980	67
7.3 Rentesubsidies aan land- en tuinbouw	69
7.4 Vroegere en thans geldende subsidie- en financierings- normen, toegepast op de gemiddelde investering per hectare.	71
7.5 Grondbankactiviteiten 1976-1980	76
8.1 Verstrekte nieuwe leningen door Rabobanken	91
8.2 Verdeling van de toevertrouwde middelen aan de Rabobanken	92
8.3 De creditrentetarieven van de Rabobanken	94
8.4 De geconsolideerde balans per 31 december 1980 en de geconsolideerde winst- en verliesrekening over 1980 van de Rabobankorganisatie	95
8.5 Kerngegevens van de Rabobankorganisatie	96
9.1 De belangrijkste financieringsvormen in land- en tuinbouw	103
9.2 Balanstotaal per ultimo 1980 van de land- en tuinbouw- coöperaties	113
9.3 Gemiddelde vermogenssamenstelling per ultimo 1980 van de gezamenlijke land- en tuinbouwcoöperaties	114

Lijst van grafieken

	Blz.
1.1 Ontwikkeling van het nationaal inkomen	11
3.1 Groei van de vermogensbehoefte op land- en tuin- bouwbedrijven	31
4.1 Verloop van de leningen op lange termijn in de land- bouw (excl. tuinbouw)	36
4.2 Verloop van de leningen op lange termijn in de tuin- bouw	38
6.1 Besteedbaar inkomen, gezinsbestedingen en besparingen	52
9.1 Verloop van de debetrentetarieven van nieuwe finan- cieringen	111

Woord vooraf

In oktober 1975 verscheen het rapport "Het landbouwkrediet in Nederland". Dit rapport was gemaakt op verzoek van het Directoraat-Generaal Landbouw van de Europese Gemeenschappen te Brussel. Soortgelijke verzoeken waren ook gericht aan de andere lidstaten van de EG.

Nu, zeven jaar later, ligt hier een geactualiseerde en herziene versie voor u. Gezien de huidige inhoud is hieraan de titel van "De financiering van de Nederlandse landbouw" meegegeven.

Het doel van deze publikatie is om allen die op enigerlei wijze geïnteresseerd zijn in de financiering van de Nederlandse Landbouw (in ruime zin), inzicht in deze materie te verschaffen. Het gaat per slot van rekening om een zeer belangrijk gedeelte van ons bedrijfsleven, dat ook een exportprestatie levert van aanzienlijk belang.

Deze publikatie is het resultaat van een hechte en prettige samenwerking van het Landbouw-Economisch Instituut en Rabobank Nederland.

De bijdrage van het LEI is verzorgd door drs. S. Aukema en drs. J.G.A. Overgaauw. De bijdrage van Rabobank Nederland is, in samenwerking met de betrokken afdelingen, opgesteld door A.J. Neuteboom en drs. J.H. Reusch.

Prof. drs. J. de Veer

Directeur van het Landbouw-
Economisch Instituut

Ir. P.J. Lardinois

Voorzitter van de Hoofddirectie
van Rabobank Nederland

1. De plaats van de landbouw in de Nederlandse economie

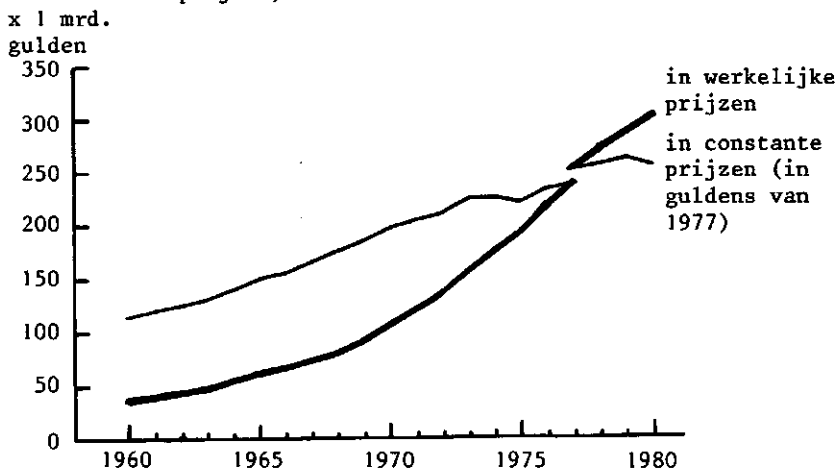
1.1 Inleiding

De Nederlandse landbouw is nauw verweven met de nationale en internationale economische ontwikkelingen. Daarom wordt in dit eerste hoofdstuk een beknopte schets gegeven van de trendmatige ontwikkeling van de Nederlandse economie en de plaats die de landbouw daarin inneemt. Dit gebeurt aan de hand van enkele kengetallen die in het kader van dit onderzoek van belang zijn.

1.2 De ontwikkeling van de Nederlandse economie

Voor de economische ontwikkeling kan het nationaal inkomen als graadmeter gezien worden. In de zestiger jaren is het nationaal inkomen zowel nominaal als reëel sterk gegroeid (grafiek 1.1). De reële groei bedroeg ca. 70%. In het begin van de zeventiger jaren zette deze groei zich voort, doch ging gepaard met een sterke inflatie. Er kwam toen een eind aan de spanningen op de arbeidsmarkt, die in de zestiger jaren waren ontstaan. De vraag naar personeel nam in 1971 af en de werkloosheid nam toe en kwam in de loop van 1972 zelfs boven 100.000 te liggen.

Grafiek 1.1 Ontwikkeling van het nationaal inkomen (netto-marktprijzen)

Opm.: In 1977 een revisie als gevolg van verbeterde gegevens.

Bron: CBS, Nationale rekeningen.

Medio 1973 kwam er een eind aan de economische groei. De oliecrisis van november 1973 versterkte de conjuncturomslag en in 1975 bereikte de economische crisis een dieptepunt.

In 1976 was er weer een herstel van de economische groei, hoewel samengaand met sterke inflatie en een hoge werkloosheid.

In 1979 trad er door de sterke stijging van de olieprijs opnieu een verslechterng op van de economische situatie van de Westerse landen. De prijseffecten van deze tweede oliecrisis zijn beperkt gebleven in vergelijking met de eerste dankzij een strakke inflatiepolitiek. Door het beperken van de groei van de geldhoeveelheid in combinatie met budgettaire tekorten leidde dit tot een hoog oplopen van de rentevoet. Ook in Nederland stagneerde de economische groei in 1979. De inflatie bleef echter beperkt. In 1980 trad er opnieu een daling van het reële nationale inkomen op. Er vond een verdere stijging van de werkloosheid plaats.

1.3 Het landbouwinkomen

De positie van de landbouw als onderdeel van de Nederlandse volkshuishouding blijkt o.a. uit de bijdrage die deze bedrijfstak tot het nationaal inkomen levert. In 1960 was het aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen 10,6% (tabel 1.1), terwijl dit in 1980 nog maar 3,5% bedroeg.

Tabel 1.1 Aandeel van de landbouw (excl. bosbouw en visserij) in het nationaal inkomen en in de beroepsbevolking

	Natio- naal inkomen	Landbouw inkomen	Aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen	Beroepsbevolking totale arbeids- volume	werkzaam in de landbouw	Aandeel van de landbouw in het arbeids- volume
	(netto-factorkosten (x 1 mln.gld.)		%	(x 1000	manjaar)	%
1960	34721	3666	10,6	4182	449	10,7
1965	56177	4623	8,2	4502	374	8,3
1970	93824	5776	6,2	4696	316	6,7
1975	169060	8320	4,9	4656	287	6,2
1976	195550	9750	5,0	4649	283	6,1
1977	211030	9680	4,6	4659	277	5,9
1977 1)	224370	9620	4,3	4680	277	5,9
1978	240690	9760	4,1	4713	273	5,8
1979	255340	9100	3,6	4767	268	5,6
1980	267660	9280	3,5	4784	268	5,6

1) In 1977 een revisie als gevolg van verbeterde gegevens.
Bron: CBS, Nationale rekeningen.

Het aandeel van de landbouwsector in het totale arbeidsvolume is in de periode 1960-1980 teruggelopen van 10,7% tot 5,6%. Daar deze daling geringer is dan de vermindering van het aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen is de inkomensontwikkeling in de landbouw achtergebleven bij de inkomensontwikkeling van de gehele volkshuishouding.

De betekenis van de agrarische sector voor de Nederlandse economie is groter dan uit de bijdrage van de landbouw tot het nationaal inkomen blijkt. De agrarische sector is nauw verweven met de rest van de economie. Enerzijds zijn er bedrijfstakken die goederen en diensten leveren aan de landbouw (b.v. machines, kunstmest) en anderzijds zijn er bedrijfstakken die produkten van de landbouw afnemen en deze verzamelen, verwerken, opslaan en distribueren. In tabel 1.2 is aangegeven welk deel van het nationaal inkomen direct en indirect samenhangt met de landbouw en de voedingsmiddelenindustrie. Het blijkt dat het aandeel van de landbouw (incl. bosbouw en visserij) sterker is gedaald dan het totale verdiende inkomen dat direct en indirect met de landbouw samenhangt. Dit laatste was in 1963 20,2% van het nationaal inkomen en in 1978 11,7%. Deze 11,7% bestaat voor 4,7% uit inkomens verdiend in de landbouw en de toelevering aan de landbouw, voor 4,8% uit inkomens verdiend in be- en verwerking in de voedingsmiddelenindustrie en

Tabel 1.2 Inkomens die samenhangen met activiteiten van landbouw 1) en voedingsmiddelenindustrie (x 1 mln.gld.)

	1963	1968	1975	1977	1978
Verdiend in:					
- Landbouw	3852	5273	8564	9880	10036
- Voedingsmiddelenindustrie	1658	2822	5987	6798	7244
Verdiend door toelevering aan:					
- Landbouw	247	377	737	1032	1124
- Voedingsmiddelenindustrie	<u>968</u>	<u>1499</u>	<u>3496</u>	<u>3954</u>	<u>4372</u>
Direct en indirect met de landbouw samenhangend inkomen:	6725	9971	18784	21664	22776
- Distributiefase	<u>1873</u>	<u>2505</u>	<u>4144</u>	<u>5101</u>	<u>5336</u>
Totaal samenhangend inkomen (incl. distributiefase)	8598	12476	22928	26765	28112
Idem in % v/h nationaal ink.	20,2	17,0	13,6	11,9	11,7
- waarvan de landbouw zelf	<u>9,1</u>	<u>7,2</u>	<u>5,1</u>	<u>4,4</u>	<u>4,2</u>

1) Inclusief bosbouw en visserij.

Bron: Berekend op basis van input- outputtabellen van het CBS.
(recentere gegevens waren nog niet beschikbaar)

toeleveringen aan de voedingsmiddelenindustrie en ten slotte voor 2,2% uit inkomens verdiend bij het vervoer en de verhandeling van de produkten (distributiefase).

In de cijfers van tabel 1.2 zijn echter ook de inkomens begrepen die voortvloeien uit be- en verwerking van agrarische produkten van buitenlandse oorsprong (b.v. voedergranen, soja, koffie) en uit de distributie van deze produkten. Worden deze inkomens buiten beschouwing gelaten dan is het direct en indirect verdiende inkomen in de landbouw, de voedingsmiddelenindustrie en de distributiefase 9,6% van het nationaal inkomen. M.a.w.: 9,6% van het nationaal inkomen in 1978 hangt samen met de Nederlandse landbouw.

1.4 De werkgelegenheid in de landbouw

Het totale aantal arbeidsplaatsen in Nederland is van 1960 tot 1970 met ca. 500.000 toegenomen. Deze toename is mede te danken aan de groei van het aantal arbeidsplaatsen in de nijverheid. Rond 1970 bereikte het aantal arbeidsplaatsen in de industrie het hoogtepunt. De afname van de arbeidsplaatsen in de industrie en de landbouw in de zeventiger jaren werd gecompenseerd door de groei van de arbeidsplaatsen in de dienstensector en bij de overheid. Het totale arbeidsvolume nam in de jaren 1970-1980 slechts weinig toe.

De daling van het aantal arbeidsplaatsen in de landbouw kon in de vijftiger en zestiger jaren worden opgevangen in de andere sectoren van de economie. In de zeventiger jaren werd dit moeilijker. Hierdoor bleven er meer mensen in de landbouw werkzaam dan op grond van de inkomensontwikkeling verwacht kon worden. Naast de geringe vraag naar arbeid in de andere sectoren heeft ook de samenstelling van de beroepsbevolking in de landbouw invloed op de ontwikkeling van het arbeidsvolume. De arbeidsplaatsen in de landbouw worden voornamelijk bezet door zelfstandigen en hun gezinsleden. Deze zullen minder gauw geneigd zijn om bij dalende inkomens hun arbeidsplaats op te geven.

1.5 De investeringen in de landbouw

De ontwikkeling van de bruto-investeringen van de bedrijven en de overheid te zamen en het aandeel van de Nederlandse landbouw daarin is in tabel 1.3 weergegeven. Het blijkt dat de investeringen in de landbouw in de zeventiger jaren sterk zijn toegenomen. Ook het aandeel in de nationale investeringen neemt toe. Deze ontwikkeling is geheel tegengesteld aan het verloop van het aandeel van de agrarische sector in het nationaal inkomen (tabel 1.1). Dit is een duidelijke indicatie voor het kapitaalintensiever worden van de landbouw. De aanzienlijke toeneming van de investeringen in de landbouw hangt nauw samen met de grote struc-

Tabel 1.3 Aandeel van de landbouw in de nationale investeringen

	Bruto-investeringen van bedrijven en overheid (x 1 mln. gld.)	Bruto-investeringen van de landbouw (incl. bosbouw) (x 1 mln. gld.)	Aandeel van de landbouw in de bruto- investeringen
			%
1960	10073	384 1)	3,8
1965	16984	806 1)	4,7
1970	29446	1164	4,0
1975	43570	1940	4,5
1976	46220	2290	5,0
1977	54850	3370	6,1
1977 2)	57890	3230	5,6
1978	63300	3880	6,1
1979	66550	4290	6,4
1980	69830	3540	5,1

1) Inclusief visserij.

2) In 1977 een revisie als gevolg van verbeterde gegevens.

Bron: CBS, Nationale rekeningen.

tuurwijzigingen, die sedert 1950 in de landbouw hebben plaatsgehad (schaalvergroting, afvloeiing van arbeidskrachten, sterke mechanisatie). Bovendien is de investeringsactiviteit vanaf 1972 gestimuleerd door de rentesubsidieregeling en vanaf 1978 door de invoering van de Wet Investeringsrekening (WIR).

De invloed van de structurele ontwikkelingen op het aantal agrarische bedrijven en op de gemiddelde oppervlakte per bedrijf, blijkt uit tabel 1.4.

Tabel 1.4 Verdeling (in %) van bedrijven en cultuurgrond naar oppervlakteklassen

	1959		1970		1975		1980	
	aant. opp. bedr. c.gr.		aant. opp. bedr. c.gr.		aant. opp. bedr. c.gr.		aant. opp. bedr. c.gr.	
Minder dan 5 ha	54	11	35	6	33	5	32	4
5 - 10 ha	20	20	21	13	19	11	18	10
10 - 20 ha	17	32	28	34	27	30	26	27
20 - 30 ha	5	16	10	21	12	22	13	22
30 - 50 ha	3	14	5	17	7	20	8	22
50 ha e.m.	1	7	1	9	2	12	3	15
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100
Gem.opp.p.bedrijf	7,5 ha		11,6 ha		12,8 ha		13,9 ha	
Totaalaantal bedr.	308.000		185.000		163.000		145.000	

Bron: Landbouwcijfers 1981.

1.6 Het aandeel van de landbouw in de buitenlandse handel

Voor Nederland is zowel de invoer als de uitvoer van agrarische produkten van grote betekenis.

De invoer van agrarische produkten bestaat voor een belangrijk gedeelte uit granen en voedermiddelen. De invoer van voedermiddelen is van groot belang voor de intensieve veehouderij en de rundveehouderij.

Voor de agrarische export zijn de produkten van dierlijke en plantaardige oorsprong ongeveer van evenveel belang.

Het aandeel van de agrarische produkten in de totale goederenimport is in de zeventiger jaren vrij constant gebleven en beloopt ca. 9% (tabel 1.5). De ingevoerde hoeveelheid agrarische

Tabel 1.5 Invoer en uitvoer van agrarische produkten 1) in relatie tot de totale in- en uitvoer van goederen

	1970	1975	1978	1979	1980
INVOER					
Landbouwprodukten(x 1 mln.gld.)	4390	8940	10540	12230	14240
- in % van de totale invoer van goederen	9,0	10,2	9,2	9,1	9,4
Hoeveelheidsindices(1968 = 100)					
- landbouwprodukten	129	192	242	260	274
- alle goederen	131	156	189	201	195
Prijsindices (1968 = 100)					
- landbouwprodukten	110	150	141	152	168
- alle goederen	110	175	187	208	242
UITVOER					
Landbouwprodukten(x 1 mln.gld.)	9240	17330	20310	22240	24910
- in % van de totale uitvoer van goederen	21,7	19,6	18,8	17,4	17,0
Hoeveelheidsindices(1968 = 100)					
- landbouwprodukten	128	184	212	228	239
- alle goederen	133	186	212	231	234
Prijsindices (1968 = 100)					
- landbouwprodukten	108	141	144	146	156
- alle goederen	106	156	167	183	206

1) Landbouwprodukten die ook door de Nederlandse land- en tuinbouw worden voortgebracht en/of verbruikt.

Bron: CBS en LEI-bewerking.

produkten is echter sterker gestegen dan de invoer van de overige goederen, doch de prijsstijging van de agrarische produkten bleef sterk achter bij de prijsstijging van de overige importgoederen. De export van agrarische produkten is in de zeventiger jaren relatief teruggelopen en was in 1980 17% van de totale waarde van de Nederlandse goederenexport. Deze achteruitgang van de exportwaarde komt doordat de prijzen van de geëxporteerde landbouwprodukten achtergebleven zijn bij de prijsontwikkeling van alle exportgoederen.

2. De kapitaalmarkt en de landbouw

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een inzicht gegeven in de kapitaalmarkt en de relaties van de kapitaalmarkt met de landbouwsector.

Eerst wordt een korte schets gegeven van de structuur van de Nederlandse kapitaalmarkt. Daarna is de omvang van de kredietverlening aan de landbouwsector vergeleken met de kredietverlening aan andere economische sectoren. Tenslotte komt het aanbod van kapitaal vanuit de landbouw (exclusief tuinbouw) aan de orde.

Onder "economische sectoren" worden verstaan: alle binnenlandse private sectoren. Kredietverlening aan het buitenland wordt buiten beschouwing gelaten evenals kredietverlening aan en door overheidsinstellingen.

2.2 De structuur van de kapitaalmarkt

De kapitaalmarkt is opgebouwd uit drie deelmarkten, te weten de effectenmarkt (aandelen, obligaties en pandbrieven), de onderhandse markt voor (middel) lange leningen, alsmede de markt voor onroerend goed voor zover door fondsen, spaarbanken, hypotheekbanken, bouwfondsen en geldscheppende instellingen daarin is belegd.

De structuur van de kapitaalmarkt is weergegeven in tabel 2.1. Het blijkt dat de omvang van de kapitaalmarkt sinds 1968 aanzienlijk is toegenomen, maar in relatie tot het nationaal inkomen niet sterk is veranderd.

Het netto-aanbod uit de private sector komt in toenemende mate van levensverzekeringsmaatschappijen, pensioenfondsen en sociale fondsen (in 1980 70% van het totale aanbod). Het aanbod van de geldscheppende instellingen is in 1980 sterk teruggelopen.

Het netto-beroep op de kapitaalmarkt van de private sector (gezinnen en bedrijven) bereikte in 1978 een hoogtepunt (11,9% van het nationaal inkomen). In 1980 was het netto-beroep gedaald tot 8,3% van het nationaal inkomen. Deze daling is vooral toe te schrijven aan het hypotheecair beroep, vooral in verband met de afnemende vraag naar woningfinanciering. Daartegenover staat dat het beroep van de overheid op de kapitaalmarkt sterk is toegenomen (in 1980 5,5% van het nationaal inkomen tegenover 3,1% in 1978).

In 1980 is er een aanzienlijke toevloeiing van kapitaal vanuit het buitenland.

Tabel 2.1 Structuur van de kapitaalmarkt (in mln. gld.)

	1968		1973		1978		1980	
	bedrag	in % 1)	bedrag	in % 1)	bedrag	in % 1)	bedrag	in % 1)
Netto-aanbod uit private sector								
- fondsen 2)	5050	6,1	9600	6,3	21200	8,3	24400	8,5
- spaarbanken 3)	2450	3,0	1920	1,2	3670	1,4	1950	0,7
- hypotheekb. en bouwfondsen 4)	.	.	.	.	370	0,1	1190	0,4
- gezinnen en bedrijven	810	1,0	2940	1,9	1690	0,7	2080	0,7
- geldscheppende instellingen 4)	1140	1,4	6000	3,9	9930	3,9	5450	1,9
Totaal netto binnenlands aanbod	9450	11,5	20460	13,3	36860	14,4	35070	12,2
Netto-beroep van de private sector	6050	7,3	13540	8,8	30310	11,9	23930	8,3
Overschot van aanbod	3400	4,2	6920	4,5	6550	2,5	11140	3,9
Netto-beroep van de overheid	2840	3,5	3810	2,5	8030	3,1	15580	5,5
Afvloeiing naar het buitenland	560	0,7	3110	2,0	-1480	-0,6	-4440	-1,6

1) In procenten van het nationaal inkomen.

2) Levensverzekeringmaatschappijen, pensioenfondsen en sociale fondsen.

3) Rijkspostspaarbank en algemene spaarbanken. Opm.: spaarbankbedrijf van de landbouwkredietinstellingen is in 1968 begrepen onder spaarbanken; in 1973 en volgende jaren onder de geldscheppende instellingen.

4) Gesaldeerd met het binnenlands beroep van deze instellingen.

Bron: Jaarverslagen van De Nederlandsche Bank.

2.3 Kredietverlening aan de landbouw in vergelijking met de kredietverlening aan andere economische sectoren

Bij de kredietverlening aan de binnenlandse private sectoren zijn verschillende financiële instellingen betrokken. Deze financiële instellingen kunnen als volgt worden ingedeeld:

- A. Kredietinstellingen
 - 1. geldscheppende instellingen
 - algemene banken (handelsbanken en kredietcoöperaties, niet-aangesloten bij een centrale)
 - overige geldscheppende instellingen, t.w.:
 - . coöperatief georganiseerde banken en haar centrale kredietinstelling
 - . effectenkredietinstellingen
 - . girodiensten
 - 2. overige kredietinstellingen
 - hypotheekbanken
 - financieringsmaatschappijen e.d.
- B. Institutionele beleggers met een bankkarakter
 - 1. Spaarbanken
 - 2. Rijkspostspaarbank
- C. Overige institutionele beleggers
 - 1. levensverzekeringmaatschappijen en spaarkassen
 - 2. pensioenfondsen
 - 3. sociale fondsen

Ad A. Kredietinstellingen

De kredietinstellingen zijn financieringsinstellingen, waarvan het doel is krediet te verlenen.

Bij de coöperatief georganiseerde banken (landbouwkredietinstellingen) lag het accent oorspronkelijk op kredietverlening aan land- en tuinbouw, terwijl bij de algemene banken het accent ligt op de kredietverlening aan handel en industrie. De hypotheekbanken hebben zich volledig gespecialiseerd op de hypotheekmarkt en de financieringsmaatschappijen bewegen zich hoofdzakelijk op het terrein van het consumptieve krediet.

Voor de landbouw zijn de coöperatief georganiseerde banken de belangrijkste kredietverschaffers. Deze banken zijn aangesloten bij de Coöperatieve Centrale Raiffeisen - Boerenleenbank B.A. en worden kortweg Rabobanken genoemd.

Van het totale bedrag aan kredietverlening van de Rabobankorganisatie (zie tabel 2.2), stond in 1980 ruim 30% uit in de agrarische sector (ca. 25% aan land- en tuinbouwbedrijven). Hieruit blijkt tevens dat de Rabobanken zich niet beperken tot de land-

Tabel 2.2 Kredietverlening van financieringsinstellingen aan binnenlandse private sectoren (x 1 mln.gld.)

	Uitimo 1968	Uitimo 1973	Uitimo 1978	Uitimo 1979	Uitimo 1980
Geldscheppende instellingen:					
- Handelsbanken/Algemene banken 1)	12700	30940	79900	93770	105720
- Overige geldscheppende instellingen 2)	11060	24600	58160	67630	73900
(waarvan Rabobank) 3)	(9270)	(20570)	(51780)	(61120)	(65790)
Totaal	23760	55540	138060	161400	179620
Overige kredietinstellingen:					
- Hypotheekbanken 4)	2640	4720	16480	19630	21690
- Financieringsmaatschappijen 5)	1300	2620	6600	7680	8000
Totaal	3940	7340	23080	27310	29690
Institutionele beleggers met bankkarakter:					
- Spaarbanken (incl. Rijkspostspaarbank)	4750	10320	23210	25110	27230
Overige institutionele beleggers:					
- Levensverzekeringmaatschappijen	9840	15240	27080	29640	32120
- Spaarkassen	400	530			
- Pensioenfondsen (incl. ABP)	7540	17280	43200	49020	54410
- Sociale fondsen	830	1160	2560	2340	2470
Totaal	18610	34210	72840	31000	89000
TOTALE KREDIETVERLENING					
waarvan aan land- en tuinbouw 6)	51060	107410	257190	294820	325540
(d.i. in % van de totale kredietverlening)	3300	5400	14200	17000	19500*
	(6,5)	(5,0)	(5,5)	(5,8)	(6,0)
Aandeel van de landbouw in de toegevoegde waarde van bedrijven (%)					
	3,3	6,8	5,3	4,7	4,2

1) Voor 1978 alleen handelsbanken; vanaf 1978 algemene banken; dit zijn de voormalige groepen handelsbanken + de niet-leden der landbouwkredietbanken, exclusief consumptief krediet.

2) Landbouwkredietbanken (vanaf 1978 excl. niet-leden), effectenkredietinstellingen en girodiensten.

3) Kredietverlening door de Rabobanken (incl. Rabohypotheekbank), vlg. jaarverslagen van de Rabobankorganisatie.

4) alleen WUH, FGH, THB en Ned. Scheepshypotheekbank NV.

5) Inclusief gemeentelijke en semi-gemeentelijke kredietbanken.

6) Afgeleid uit de balansen van de Nederlandse land- en tuinbouw (zie hoofdstuk 5; * = voorlopig cijfer).

Bronnen: Jaarverslagen van de Nederlandsche Bank en van de Rabobankorganisatie;

CBS-maandstatistiek van het financieelwezen.

bouwsector. Naast landbouwbedrijven financieren Rabobanken vele andere bedrijven en voorts hebben zij een belangrijke plaats veroverd in de woningfinanciering.

De handelsbanken verstrekken relatief weinig krediet aan de landbouw. Er is niet nauwkeurig bekend hoe groot de kredietverlening van de handelsbanken aan de landbouw is. Uit onderzoeken van het Landbouw-Economisch Instituut over de jaren 1963 t/m 1965 blijkt dat van de totale kredietverlening door handelsbanken hoogstens 3% betrekking kan hebben op de landbouw (exclusief tuinbouw). In deze jaren is namelijk f 150 mln. krediet aan de landbouw verleend door handelsbanken en spaarbanken samen. Welk deel hiervan door de handelsbanken is verschaft is niet bekend. Voor recentere jaren blijkt dat de kredietverlening door "andere banken" aan de landbouw (excl. tuinbouw) sterk is toegenomen (zie hoofdstuk 5). In mei 1980 werd er f 980 mln. krediet aan de landbouwbedrijven verleend. Ondanks deze sterke groei van de kredietverlening aan de landbouw is dit nog geen 1% van de totale kredietverlening van deze kredietinstellingen. De indruk bestaat dat de toename van de kredietverlening dan ook voor een deel van de handelsbanken afkomstig is. Als onderdeel van de totale kredietverlening van de handelsbanken blijft de financiering van de landbouw een zeer ondergeschikte positie innemen.

Van de kredietverlening aan de landbouw door de hypotheekbanken zijn geen recente gegevens bekend. Het is aannemelijk dat deze kredietverlening (excl. de kredietverlening door de Rabohypotheekbank, die onder de Rabobanken is opgenomen) nog steeds gering is. Uit het eerder genoemde LEI-onderzoek over de jaren 1963 t/m 1965 bleek dat ongeveer f 50 mln., d.i. 2 à 3% van het totale vreemde vermogen in de landbouw (exclusief tuinbouw) door hypotheekbanken was gefinancierd.

Over de kredietverlening door de financieringsmaatschappijen aan de landbouw zijn geen recente gegevens beschikbaar. Aangenomen kan worden dat de betekenis van de financieringsmaatschappijen voor financiering van de landbouw zeer gering is.

Ad B. en C. Institutionele beleggers

De institutionele beleggers zijn financieringsinstellingen die de kredietverlening niet als doel hebben, maar als uitvloeisel van hun hoofdtak.

De kredietverlening van de levensverzekeringmaatschappijen aan de landbouw neemt in betekenis af. In 1963 ging ca. 2% van de kredieten van de levensverzekeringmaatschappijen naar de landbouw (exclusief tuinbouw). In 1973 waren de uitstaande leningen aan de landbouw f 140 mln., dit is ongeveer evenveel als in 1963, maar nog geen 1% van de totale kredietverlening. De laatste jaren zijn de leningen van verzekeringsmaatschappijen aan de landbouw sterk gedaald. In 1980 werd er door de landbouw (exclusief tuinbouw) f 20 mln. van verzekeringsmaatschappijen geleend (zie hoofdstuk 5).

Over de kredietverlening aan de landbouw door andere institutionele beleggers is weinig bekend. Er zijn echter aanwijzingen, dat deze bijna niet voorkomt.

Uit tabel 2.2 blijkt dat de kredietverlening van de financieringsinstellingen aan de binnenlandse private sectoren sterk is gegroeid. De kredietverlening aan de landbouw is eveneens sterk toegenomen. Het aandeel van de landbouw in de kredietverlening, dat in 1968 6,5% bedroeg, daalde tot 5% in 1973, waarna geleidelijk weer een stijging optrad tot 6% in 1980.

2.4 Het aanbod van middelen vanuit de landbouw

De landbouw doet niet alleen een beroep op de kapitaalmarkt, maar verschaft ook direct en indirect middelen ter financiering van de eigen sector en van andere economische sectoren. In tabel 2.3 is hiervan, voor zover er gegevens aanwezig zijn, voor de landbouw (exclusief de tuinbouw) een overzicht gegeven.

Tabel 2.3 Aanbod van en vraag naar financieringsmiddelen van landbouwbedrijven 1) (in miljoenen gulden)

	Mei 1963	Mei 1968	Mei 1973	Mei 1978	Mei 1979	Mei 1980
AANBOD VAN FINANC.MIDDELEN						
Vorderingen op lange term. 2)						
- binnen de landbouwsector	660	440	590	70	60	90
- buiten de landbouwsector				640	680	740
Ov. belegg. buiten het bedr.						
- binnen de landbouwsector	290	370	720	770	580	1000
- buiten de landbouwsector				470	630	830
Spaarbanksaldi Rabobanken	800	850	1440	1990	1910	2290
Spaarbanksaldi andere banken	240	80	230	290	260	330
Courante effecten	350	280	400	200	180	160
Tot. aanbod van financ.midd.	2340	2020	3380	4430	4300	5440
w.v. binnen de landbouwsector				840	640	1090
buiten de landbouwsector				3590	3660	4350
VRAAG NAAR FINANC.MIDDELEN						
Leningen van familie (lang)	960	1250	1440	2130	2060	2100
Overige langlopende leningen	1170	1800	3170	7090	9550	11050
Tot. vraag naar financ.midd.	2130	3050	4610	9220	11610	13150

- 1) Exclusief tuinbouwbedrijven en exclusief zeer kleine landbouwbedrijven.
- 2) Leningen u/g, deelnemingen en ledenrekeningen van coöperaties.

Tot de directe financiering door de landbouw kunnen worden gerekend de vorderingen op lange termijn en de overige beleggingen buiten het bedrijf. De vorderingen op lange termijn bestaan voor het grootste deel uit financieringsmiddelen die samenhangen met de uitoefening van het landbouwbedrijf, zoals deelnemingen en ledenrekeningen van coöperaties (in 1980 f 540 mln.). Verder bestaan de vorderingen uit uitgeleende gelden binnen en buiten de landbouwsector (in 1980 resp. f 90 en f 200 mln.).

De overige beleggingen buiten het eigen bedrijf bestaan vrijwel geheel uit onroerende goederen. In 1980 had f 1 mrd. betrekking op agrarische onroerende goederen. Dit is een belangrijke directe financiering binnen de landbouwsector.

Tot de middelen die op indirecte wijze bijdragen tot de financiering, kunnen de spaarrekeningen en de effecten van de landbouwers worden gerekend. Het grootste deel van deze (tijdelijk) overtoollige middelen wordt op spaarrekeningen, vnl. van de Rabobank, gezet. Een deel van deze middelen stroomt via de kapitaalmarkt weer naar de landbouw.

Uit tabel 2.3 blijkt dat er vanuit de landbouw (exclusief de tuinbouw) een aanzienlijk bedrag aan middelen wordt aangeboden. Een deel van deze middelen wordt rechtstreeks gebruikt voor de financiering van de landbouw. Voor de laatste jaren is dit ca. 20% van de aangeboden middelen (voor vroegere jaren bestaat hier geen inzicht in).

Confronteren we het aanbod van middelen met de vraag naar vreemd vermogen op lange termijn, dan blijkt dat in 1963 het aanbod van middelen vanuit de landbouw het dubbele was van de vraag naar vreemd vermogen via de kapitaalmarkt. In latere jaren was het aanbod van middelen en de vraag naar middelen via de kapitaalmarkt ongeveer aan elkaar gelijk. We kunnen stellen dat de landbouw (exclusief de tuinbouw) tot aan het begin van de zeventiger jaren "per saldo" geen beroep op de kapitaalmarkt hoefde te doen. Wel namen de middelen die de familieleden beschikbaar stelden een belangrijke plaats in bij de financiering van de landbouw. In de laatste jaren overtreft echter het beroep dat de landbouw op de kapitaalmarkt doet verre de door de landbouw aangeboden middelen.

Van de tuinbouwsector zijn slechts van de laatste jaren enige cijfers voorhanden die een globaal inzicht verschaffen in het aanbod van en de vraag naar middelen. Zo blijkt dat begin 1980 de tuinbouwsector ca. f 1 mrd. aan middelen aanbiedt (vnl. via de spaarbanken) en dat het beroep op vreemd vermogen via de kapitaalmarkt ruim f 5 mrd. bedraagt.

Globaal becijferd is het aanbod van middelen van de totale agrarische sector begin 1980 circa f 6,5 mrd. (waarvan ca. f 1,1 mrd. bestemd was voor rechtstreekse financiering van de agrarische sector), terwijl het beroep op vreemd vermogen via de kapitaalmarkt ruim f 16 mrd. beloopt.

3. De vermogensbehoefte van de landbouw

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de ontwikkeling van de vermogensbehoefte in de land- en tuinbouw 1).

Voor de landbouw (excl. tuinbouw) zijn geaggregeerde balanscijfers voor de gehele sector bekend met uitzondering van hele kleine bedrijven - dat zijn bedrijven met minder dan een halve dag-taak gemeten in sbe 2) - waarvan schattingen zijn gemaakt in hoofdstuk 5.

Voor de tuinbouw is nog geen totaalbeeld beschikbaar en moesten veel schattingen worden gedaan, vooral voor de eerste jaren van de onderzochte periode 3).

Gezien de genoemde verschillen in beschikbaarheid van de sectorgegevens zullen in dit en de twee volgende hoofdstukken de landbouw en de tuinbouw afzonderlijk in cijfers worden weergegeven.

Dit hoofdstuk heeft betrekking op de hoeveelheid vermogen die nodig is voor de exploitatie van de land- en tuinbouwbedrijven; in hoofdstuk 4 zal worden ingegaan op de voorziening in de vermogensbehoefte, terwijl in hoofdstuk 5 de totale vermogensbehoefte en voorziening daarin aan de hand van balansopstellingen aan de orde komt.

3.2 Bijzondere kenmerken van de vermogensbehoefte

Kenmerkend voor landbouwbedrijven is de vermogensbehoefte die voortvloeit uit de grond. In de landbouw vervult de grond niet alleen de rol van vestigingsplaatsfactor zoals in de industrie, maar is ze in de eerste plaats een onmisbare produktiefactor. Dit geldt met name voor de akkerbouw, voor de opengrondstuinbouw en voor de rundveehouderij. Alleen bij de moderne intensieve veehouderijbedrijven, die op industriële bedrijven gelijken, is de rol van de grond in hoofdzaak beperkt tot vestigingsplaatsfactor.

De andere kapitaalgoederen omvatten grondstoffen, machines, installaties, vee, gebouwen en kassen. Daarnaast maken kasmiddelen en vorderingen deel uit van de balans. Om al deze activa in de gewenste omvang te kunnen verkrijgen is er geld nodig en ontstaat er een vermogensbehoefte.

Als gevolg van het feit dat de kosten van de factor arbeid sterker zijn gestegen dan die van de (meeste) kapitaalgoederen

1) Zie notenbijlage op blz. 122.

2) Zie notenbijlage op blz. 122.

3) Zie notenbijlage op blz. 122.

wordt er steeds meer arbeid door kapitaal vervangen zodat de landbouw steeds kapitaalintensiever wordt. Hierdoor is de vermogensbehoefte sterk toegenomen.

De sterke mechanisatie en aanpassing van bedrijfsgebouwen ging gepaard met schaalvergroting. Uit hoofde hiervan nam de vermogensbehoefte per bedrijf tevens toe.

De kapitaalgoederen kunnen worden onderscheiden naar de omlooptijd in het produktieproces.

De vlottende kapitaalgoederen worden tijdens het produktieproces in hun geheel verbruikt, terwijl de duurzame kapitaalgoederen tijdens het produktieproces voor een deel of in het geheel niet worden verbruikt.

Op grond van deze verschillen in omlooptijd maken we onderscheid tussen tijdelijke en permanente vermogensbehoefte.

De betekenis van dit onderscheid zal naar voren komen bij de behandeling van de vermogensbehoefte van de kapitaalgoederen afzonderlijk, waarbij allereerst op de grond als bijzondere produktiefactor in de landbouw zal worden ingegaan.

3.3 Grond als kapitaalgoed op landbouwbedrijven (excl. tuinbouw)

In afwijking van alle andere kapitaalgoederen slijt de grond niet. Weliswaar moet de grond onderhouden worden (bemesting, beheersing waterpeil) om als produktiefactor te kunnen blijven functioneren, maar de grond verdwijnt niet tijdens het produktieproces. Voor grond is er derhalve een permanente vermogensbehoefte aanwezig.

Als gevolg van de schaalvergroting en vraag naar grond voor niet agrarische doeleinden is het prijspeil van landbouwgrond sterk gestegen. Tabel 3.1 geeft hiervan een beeld.

Tabel 3.1 Waardering van landbouwgrond

	Aantal ha (kad.)	Totale waarde	Prijs per ha
1963 1)	2.100.000	f 10.200 mln.	f 4.850 5)
1968 1)	2.000.000	" 11.500 "	" 5.750 5)
1973 1)	2.000.000	" 16.100 "	" 8.000 5)
1978 2)	1.760.000	" 54.950 "	" 31.200 6)
1979 3)	1.707.000	" 63.850 "	" 37.400 6)
1980 4)	1.656.000	" 56.500 "	" 34.100 6)

- 1) Landbouwbedrijven groter dan 5 ha.
- 2) Landbouwbedrijven groter dan 64 sbe.
- 3) Landbouwbedrijven groter dan 66 sbe.
- 4) Landbouwbedrijven groter dan 69 sbe.
- 5) Op basis van CBS-statistieken.
- 6) Op basis van LEI-steekproefbedrijven.

Bij de beoordeling van de prijzen in deze tabel dient in aanmerking te worden genomen dat deze zijn gebaseerd op vrije grond-aankopen. Deze waardering is natuurlijk arbitrair. Vrije grondaankopen omvatten slechts een klein gedeelte van het totale landbouw-areaal en kopers kunnen door bijzondere omstandigheden (b.v. hoge uitkeringen bij onteigening) in staat geweest zijn om meer voor de grond te betalen dan de bedrijfswaarde.

Voorts is de waardering op basis van de koopprijs van pacht-vrij land niet alleen arbitrair maar ook discutabel. Voor grond die landbouwers bezitten om daarop zelf een bedrijf uit te oefenen lijkt deze basis wel juist, maar een verpachter heeft te maken met een lagere waarde van de grond zolang de pachter en zijn opvolgers hun recht tot pachten kunnen laten gelden. Deze verpachte waarde is de laatste jaren aanzienlijk achtergebleven bij de onverpachte waarde. Lag de verpachte waarde in 1963 ongeveer 20% lager en in 1968 ongeveer 25% lager, in 1973 was deze reeds circa 40% lager en in 1978 en 1979 circa 50% lager dan onverpachte waarde.

Het zal duidelijk zijn dat de vermogensbehoefte op eigendoms-bedrijven veel groter is dan op pachtbedrijven en dat dit verschil na de grote prijsstijging van grond veel groter is geworden. In 1963 was b.v. de vermogensbehoefte voor grond op een eigendomsbedrijf van 20 ha nog geen f 100.000,- (zoals uit tabel 3.1 is af te leiden); in 1979 was voor 20 ha grond de vermogensbehoefte echter gestegen tot bijna f 750.000,-, waarna deze in 1980 weer daalde tot f 680.000,-.

Het grote verschil in vermogensbehoefte tussen een eigendoms-bedrijf en een pachtbedrijf speelt een grote rol bij de bedrijfs-overname. Een jonge boer die de grond in eigendom moet overnemen kan dit alleen doen als hij deze grond tegen een (veel) lagere prijs kan verkrijgen. In hoofdstuk 6.4 wordt verder op deze bedrijfsovername ingegaan.

3.4 Grond als kapitaalgoed op tuinbouwbedrijven

In de tuinbouw is de grond kwantitatief minder belangrijk dan in de landbouw. Het gemiddelde landbouwbedrijf, de kleine bedrijven niet meegerekend (zie noot 4 van de notenbijlage) was in mei 1978 21,6 ha, terwijl de oppervlakte van een tuinbouwbedrijf gemiddeld 4,9 ha bedroeg. Evenals bij de landbouwbedrijven is de oppervlakte van de tuinbouwbedrijven sterk afhankelijk van het type bedrijf. Zo is een glastuinbouwbedrijf ca. 1,7 ha groot en de overige tuinbouwbedrijven zijn gemiddeld 8,1 ha.

Door de geringe oppervlakte van de tuinbouwbedrijven is de vermogensbehoefte voor de grond geringer dan op een landbouwbedrijf ondanks het feit dat de gemiddelde prijzen van tuinbouwgrond aanzienlijk hoger zijn dan die voor landbouwgrond (zie tabel 3.2).

Tabel 3.2 Waardering van tuinbouwgrond

	Aantal ha	Totale waarde	Prijs per ha
1963	74.400 1)	f 670 mln.	f 9.000 3)
1968	76.300 1)	" 1.410 "	" 18.500 3)
1973	76.900 1)	" 1.750 "	" 24.000 3)
1978	99.900 2)	" 7.100 "	" 71.100 4) (f 135.700) 5)
1979	98.100 2)	" 7.490 "	" 76.400 4) (f 152.200) 5)

- 1) Oppervlakte cultuurgrond van bedrijven groter dan 50 sbe met hoofdberoep tuinder.
- 2) Kadastrale oppervlakte van de hoofdbedrijfstypen tuinbouw groter dan 70 sbe.
- 3) Bron: CBS, koopprijzen van los tuinland.
- 4) Waarde van de grond van alle onderzochte bedrijven.
- 5) Waarvan prijs per ha op de glastuinbouwbedrijven ().

Met name door de prijsstijging van tuinbouwgrond is het aandeel van grond in de totale vermogensbehoefte gestegen van 19% in 1963 tot 39% in 1979. In de glastuinbouw was de vermogensbehoefte voor grond 27% van de totale vermogensbehoefte en voor de overige tuinbouwbedrijven was dit aandeel van de grond 51%. Het aandeel van de grond in de vermogensbehoefte van het gemiddelde landbouwbedrijf (groter dan 66 sbe) was in 1979 63%.

3.5 Bedrijfsgebouwen in land- en tuinbouw

Wat voor grond geldt t.a.v. de waardering geldt ook voor de gebouwen. Een afzonderlijke waardering van gebouwen is bovendien nog moeilijk omdat grond en gebouwen een economische eenheid vormen en meestal gezamenlijk worden verkocht.

Op grond van bedrijfseconomische waarderingen op basis van de vervangingswaarde kan het volgende beeld worden gegeven van de vermogensbehoefte van bedrijfsgebouwen (exclusief de woning) op landbouwbedrijven (zie tabel 3.3).

De (gebruiks)waarde op basis van de vervangingswaarde is vaak moeilijk vast te stellen, vooral wanneer het oude gebouwen betreft. Er wordt dan ook een onderscheid gemaakt tussen traditionele (min of meer verouderde) bedrijfsgebouwen en moderne bedrijfsgebouwen. Bij de traditionele gebouwen wordt de (boek)waarde vastgesteld aan de hand van normen per grootvee-eenheid of per vierkante meter vloeroppervlakte. Bij moderne bedrijfsgebouwen wordt de oorspronkelijke aanschaffingsprijs op het prijspeil van het lopende boekjaar gebracht met behulp van indexcijfers en op de aldus vastge-

Tabel 3.3 Waardeverloop van bedrijfsgebouwen van landbouwbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)

	Totale waarde in eigendom (x 1 mln.gld.)	Totale waarde in pacht 1) (x 1 mln.gld.)	Eigendom + pacht	
			totaal (x 1 mln. gulden)	gemiddeld per bedrijf in guldens
1963	1.400	850	2.250	17.100
1968	2.800	1.050	3.850	32.400
1973	4.000	1.400	5.400	57.000
1978	8.710	1.875	10.585	130.200
1979	10.470	2.190	12.660	160.700
1980	10.070	1.880	11.950	157.400

- 1) Voor gepachte gebouwen is dezelfde waardering toegepast als voor gebouwen in eigendom.

stelde nieuwwaarde wordt een afschrijving 5) in mindering gebracht om tot de boekwaarde te komen.

Op tuinbouwbedrijven is de vermogensbehoefte die voortvloeit uit bedrijfsgebouwen aanzienlijk lager dan die op landbouwbedrijven. Zoals uit de balansen (in hoofdstuk 5) blijkt was de waarde van de bedrijfsgebouwen in de tuinbouw in 1980 f 790 mln. oftewel 4% van de totale vermogensbehoefte. In de landbouw daarentegen had 12% van de totale vermogensbehoefte betrekking op bedrijfsgebouwen.

3.6 Overige produktiemiddelen

De overige produktiemiddelen bestaan voornamelijk uit de glasopstanden, de dode inventaris, de veestapel, de plantopstanden en de bollenkraam.

In de tuinbouw is de vermogensbehoefte die voortvloeit uit de glasopstanden aanmerkelijk groter dan die uit gebouwen. In de glas-tuinbouwsector was in 1980 f 1,4 mrd in glasopstanden vastgelegd; dit was 13,5% van de totale vermogensbehoefte van de glastuinbouw. Ten opzichte van 1973 is de waarde van de glasopstanden met 35% gestegen. Bij de waardebepaling wordt een degressieve afschrijving toegepast.

De waarde van de trekkers en werktuigen wordt vastgesteld door de vervangingswaarde te verminderen met een jaarlijks vast afschrijvingspercentage. Bij tweedehands aangekochte werktuigen

5) Zie notenbijlage op blz. 123.

wordt de afschrijving berekend op basis van de aanschaffingsprijs (eventueel gecorrigeerd met een prijsindexcijfer) en de geschatte levensduur bij aankoop. Naar gelang de geschatte levensduur van de diverse werktuigen is 5 tot 20% per jaar afgeschreven. De boekwaarde van de auto en van het klein gereedschap zijn in de waarde van de dode inventaris begrepen.

Op de landbouwbedrijven bedroeg de vermogensbehoefte uit hoofde van de dode inventaris (inclusief de auto) in 1963 f 1,2 mrd. en liep op tot f 5,1 mrd. in 1980. Per bedrijf kwam dit uit op f 9.100,- in 1963 en f 67.300,- in 1980.

Op de tuinbouwbedrijven is relatief veel in dode inventaris geïnvesteerd. In 1980 was de waarde ca. f 2,1 mrd., dit was 10,8% van de totale vermogensbehoefte op tuinbouwbedrijven. Op de glas-tuinbouwbedrijven bestaat de dode inventaris voornamelijk uit installaties (ca. f 1,0 mrd., d.i. f 99.000,- per bedrijf). Op de andere tuinbouwbedrijven bestaat de dode inventaris voornamelijk uit machines en werktuigen.

De veestapel is gewaardeerd tegen de gemiddelde marktprijzen in de desbetreffende jaren. In 1963 bedroeg de waarde f 2,7 mrd. en in 1980 f 9,1 mrd.

Op de tuinbouwbedrijven was er in 1980 f 1,1 mrd. in plantopstanden en bollenkramen geïnvesteerd overeenkomende met bijna 6% van de totale vermogensbehoefte in de tuinbouw.

Behalve bovengenoemde produktiemiddelen zijn er nog voorraden aan produktiemiddelen zoals veldinventaris (zaaizaad, pootgoed, meststoffen) en grond- en hulpstoffen (eigen gewonnen en aangekocht veevoeder). De waarden hiervan zijn tegen kostprijs vastgesteld en bedroegen voor de landbouw in 1963 f 0,5 mrd. en in 1980 f 1,2 mrd.

3.7 Liquiditeiten

Van de vlottende en liquide middelen (kortweg: liquiditeiten) is het spaarbanksaldo de belangrijkste post, gevolgd door de kortlopende vorderingen en de rekening-courant saldi.

Op de landbouwbedrijven (excl. tuinbouw) bedroegen de liquiditeiten in 1963 in totaal f 2,4 mrd., waarvan f 1,0 mrd. bestond uit spaarbanksaldi; in 1980 waren de liquiditeiten in totaal f 5,6 mrd., waarvan f 2,6 mrd. spaarbanksaldi.

Op de tuinbouwbedrijven was in 1980 f 2,1 mrd. aan liquiditeiten aanwezig; dit is gemiddeld ruim f 100.000,- per bedrijf. Het bedrag aan liquiditeiten was in dit jaar op landbouwbedrijven gemiddeld f 74.000,-.

3.8 Overige bezittingen

De overige bezittingen omvatten de woning (eventueel woongedeelte), de langlopende vorderingen (w.o. aandelen in onverdeelde

boedels), ledenrekeningen bij coöperaties en beleggingen van vermogen buiten het bedrijf.

In 1980 hadden deze bezittingen op landbouwbedrijven een waarde van bijna f 7 mrd., waarvan de waarde van de woningen (en woongedeelten) ruim f 4 mrd. uitmaakte.

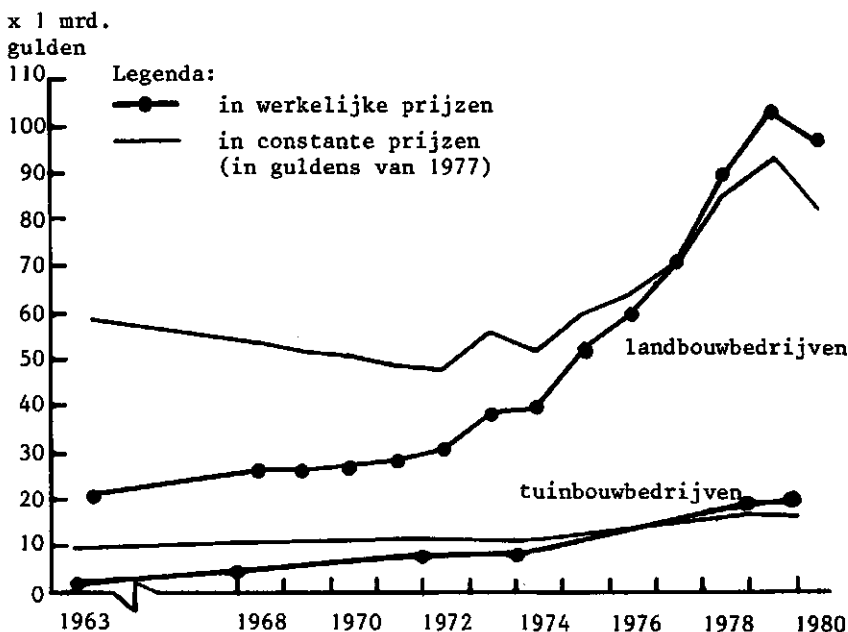
Op tuinbouwbedrijven beliepen de overige bezittingen in 1980 f 3,7 mrd., waarvan f 3,3 mrd. betrekking had op woningen.

De waarde van de woning ligt in de tuinbouw op gemiddeld f 160.000,- (de woningen van glastuinders op gemiddeld f 192.000,- en die van de overige tuinders op f 129.000,-). De waarde van de eigen woning c.q. woongedeelte op landbouwbedrijven ligt aanzienlijk lager; in 1980 op gemiddeld f 66.000,-.

3.9 De totale vermogensbehoefte

Uit grafiek 3.1 blijkt duidelijk hoe sterk de vermogensbehoefte in de loop der jaren is toegenomen. Bedroeg deze in 1963

Grafiek 3.1 Groei van de vermogensbehoefte op land- en tuinbouwbedrijven 1)

1) Op landbouwbedrijven is de vermogensbehoefte per 1 mei berekend; op de tuinbouwbedrijven per 1 januari.

nog f 21 mrd. in de landbouw en f 3,5 mrd. in de tuinbouw, in 1979 is deze gestegen tot f 102 mrd. in de landbouw en tot f 19 mrd. in de tuinbouw. Na mei 1979 is de vermogensbehoefte in de landbouw gedaald tot f 96 mrd. Deze daling is voornamelijk veroorzaakt door lagere grondprijzen. Een herwaardering van de gebouwen en dode inventaris i.v.m. de WIR 6) heeft echter ook invloed gehad op de prijsdaling.

De grote toename tot 1979 is voor een belangrijk deel veroorzaakt door de inflatie en de prijsstijging van grond. Wordt de werking van de inflatie uitgeschakeld dan blijkt uit de grafiek dat de toename van de vermogensbehoefte pas na 1972 is ingezet.

6) Zie notenbijlage op blz. 123.

4. De vermogensvoorziening van de landbouw

4.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is eerst ingegaan op de vermogensbehoefte van de afzonderlijke produktiemiddelen en daarna op de totale vermogensbehoefte.

Passen we deze wijze van benaderen ook toe bij de vermogensvoorziening dan kunnen we spreken van partiële financiering als we letten op de afzonderlijke kapitaalgoederen en van totale financiering als we de vermogensvoorziening van het landbouwbedrijf of van het tuinbouwbedrijf als totaliteit beschouwen.

Aansluitend aan het verschil in tijdelijke en permanente vermogensbehoefte al naar gelang de omlooptijd van het vermogen tijdens het produktieproces, kan bij de vermogensvoorziening ook een onderscheid worden gemaakt in tijdelijke en permanente vermogensvoorziening.

In een statische visie zou voor de tijdelijke vermogensvoorziening vreemd vermogen in aanmerking komen en voor de permanente vermogensvoorziening eigen vermogen. Deze statische visie werd reeds in de zestiger jaren losgelaten 7). Door de werking van het z.g. diversiteitsverschijnsel 8) en het feit dat de constante kern in de vermogensbehoefte niet onveranderlijk is (b.v. voor grond en voor de veestapel) is er een wisselende behoefte aan financieringsmiddelen. Sindsdien werd dan ook meer het accent gelegd op de totale financiering als benaderingswijze. Deze dynamische visie op de financiering heeft een flexibel karakter waarbij vooral de financieringsvorm van de schuldvernieuwing (zowel voor de geldgever als voor de geldnemer) het grote voordeel van de bewegelijkheid heeft, zonder dat dit gepaard gaat met een wijziging in de jaarlijkse aflossingsverplichting.

Voor al op landbouwbedrijven geldt voorts nog dat in de permanente vermogensbehoefte voor een belangrijk deel wordt voorzien door een bepaalde vorm van vreemd vermogen, die wordt aangeduid met de term "verpachtersvermogen".

Achtereenvolgens zullen nu de drie vormen van vermogensvoorziening worden behandeld t.w. het verpachtersvermogen, het vreemd vermogen en het eigen vermogen.

7) Zie notenbijlage op blz. 123.

8) Zie notenbijlage op blz. 124.

4.2 Het verpachtersvermogen

Het verpachtersvermogen is specifiek voor de landbouw. Het vertegenwoordigt de waarde van de gepachte grond en gebouwen en is dus geen vreemd vermogen dat door de boeren of tuinders moet worden opgenomen om hun bedrijven te financieren.

Doordat voortdurend de oppervlakte gepachte grond afnam, nam ook de vermogensvoorziening door verpachters af. Doordat de prijs van grond na 1973 sterker steeg dan die van andere produktiemiddelen nam tot 1979 het aandeel van het verpachtersvermogen in de totale vermogensvoorziening toe. Uit tabel 4.1 blijkt dat het aandeel in 1973 was gedaald tot 25%, in 1978 steeg tot 32% en in 1980 weer daalde tot 30%.

Tabel 4.1 Omvang en kosten van het verpachtersvermogen in de landbouw (excl. tuinbouw) 1)

	Mei 1963	Mei 1968	Mei 1973	Mei 1978	Mei 1979	Mei 1980
Waarde gepachte grond en gebouwen (x 1 mln. gulden)	6800	7300	9700	28400	32800	29200
Aandeel in de totale vermogensvoorziening v/d landbouw	32%	28%	25%	32%	32%	30%
Betaalde pacht (x 1 mln.gld.)	175	208	255	298	323	346
Betaalde pacht in procenten van het verpachtersvermogen	2,6	2,8	2,6	1,1	1,0	1,2

- 1) Alle landbouwbedrijven, uitgezonderd de hele kleine bedrijven (zie hoofdstuk 5.1).

Ten aanzien van de waardering van grond kan verwezen worden naar hetgeen hierover in 3.3 is opgemerkt en waar over de gepachte grond is gezegd dat deze is gewaardeerd op basis van de koopprijs van pachtvrij land. Zolang echter de pachter zijn recht tot pachten kan laten gelden heeft de verpachter te maken met een lagere waarde van grond. Dit betekent dus dat een deel van het verpachtersvermogen (= waarde gepachte grond en gebouwen) eigenlijk moet worden beschouwd als de waarde van de rechten die de pachter heeft.

Uit tabel 4.1 blijkt dat de betaalde pacht (die in feite de kosten van het verpachtersvermogen aangeeft) geleidelijk is opgelopen van f 175 miljoen in 1963 tot f 346 miljoen in 1980. Uitgedrukt in procenten van het verpachtersvermogen kwam dit overeen met een daling van 2,6% in 1963 naar 1,0% in 1979 waarna weer een stijging optrad tot 1,2% in 1980. Dit verloop van het (bruto)ren-

dement van het verpachtersvermogen is echter niet een geheel juiste afspiegeling van het rendement van het geïnvesteerde verpachtersvermogen vanwege het grote verschil in waarde tussen gepachte en pachtvrije grond in de jaren 1978 t/m 1980. In 1979 was de gepachte waarde ongeveer de helft van de pachtvrije waarde van grond en op basis van de gepachte waarde zou het rendement in dit jaar dus op ongeveer 2% berekend moeten worden. Dit in aanmerking genomen verandert er evenwel niets aan de conclusie dat de pacht voor de pachter een goedkope vorm van grondfinanciering is. Daarentegen is voor de verpachter het rendement van verpachte grond en gebouwen gering. Immers uit de (bruto)pachtopbrengst moeten nog de eigenaarslasten worden voldaan. Dit maakt het verpachten van grond weinig aantrekkelijk. Veel verpachters zijn dan ook overgegaan tot verkoop van de verpachte grond ondanks het feit dat slechts een deel van de grondprijsstijging als vermogenswinst kon worden gerealiseerd.

Door de verminderde bereidheid om agrarische grond te verpachten is de oppervlakte verpachte cultuurgrond de laatste jaren aanzienlijk teruggelopen. Hierdoor is de financiering van de landbouwgrond voor veel (met name jonge) boeren moeilijker geworden.

In de tuinbouw is het aandeel van het verpachtersvermogen in de financiering veel geringer dan in de landbouw. Voor ca. 10% voorziet het verpachtersvermogen in de vermogensbehoefte van de tuinbouwsector. In de glastuinbouw speelt het nauwelijks een rol, doch in de overige tuinbouw wordt ongeveer 20% van de vermogensbehoefte door het verpachtersvermogen gedekt.

4.3 Vreemd vermogen op lange termijn in de landbouw (excl. tuinbouw)

Onder vreemd vermogen op lange termijn vallen alle leningen die voor langer dan één jaar zijn aangegaan. Hiertoe wordt ook gerekend het gebruikte deel van de kredieten, waarover de ondernemers naar behoefte - tot een vastgesteld maximum - kunnen beschikken en waarvan geen aflossingsplannen zijn vastgesteld. Het uitgangspunt hierbij is dat deze kredieten dienen ter voorziening in een financieringsbehoefte op lange termijn.

De leningen op lange termijn zijn in 6 rubrieken gegroepeerd, zoals in tabel 4.2 is aangegeven. In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling aangegeven; de omvang van de diverse leningen komt bij de balansen (in het volgende hoofdstuk) aan de orde.

Uit tabel 4.2 komt duidelijk naar voren dat het aandeel van de Rabobanken in de kredietverlening sterk is toegenomen (25% in 1963; 74% in 1980).

Sinds 1963 zijn de leningen van familieleden in absolute omvang nog meer dan verdubbeld, maar het aandeel daalde van 45% (in 1963) naar 16% (in 1980).

Een beeld van de toename van de leningen, gemiddeld per bedrijf, wordt gegeven in grafiek 4.1.

Tabel 4.2 Ontwikkeling van vreemd vermogen op lange termijn in de landbouw 1) (excl. tuinbouw)

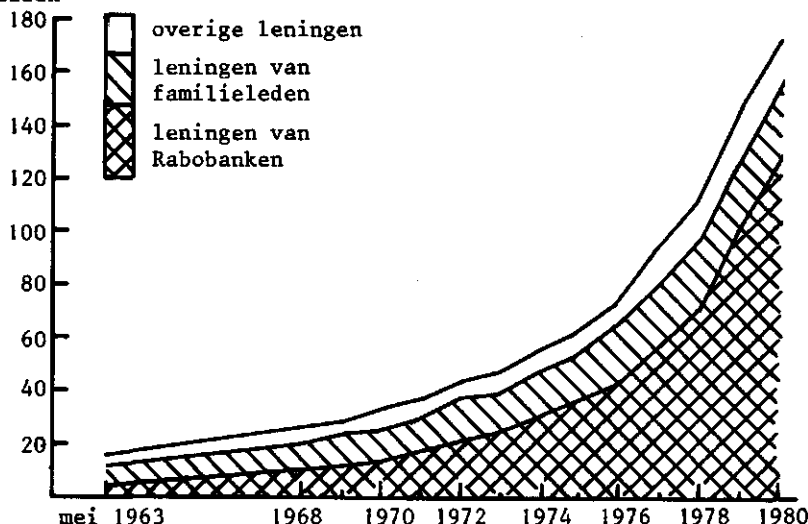
Leningen (in procenten)	Mei 1963	Mei 1968	Mei 1973	Mei 1978	Mei 1979	Mei 1980
Rabobanken	25	43	53	63	69	74
Andere banken 2)	9	} 7	} 6	6	8	6
Institut.beleggers 3)	6			1	0	0
Familieleden 4)	45	41	31	23	18	16
Overige particulieren en instellingen	13	6	5	2	1	1
Overheidslichamen 5)	2	3	5	5	4	3
Totaal	100	100	100	100	100	100
(idem x 1 mln.gld.)	(2130)	(3050)	(4610)	(9220)	(11610)	(13150)

- 1) Alle landbouwbedrijven, uitgezonderd de hele kleine bedrijven (zie hoofdstuk 5.1).
- 2) Inclusief financieringsmaatschappijen.
- 3) Verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen.
- 4) Verwanten tot en met de derde graad.
- 5) Gekapitaliseerde ruilverkavelingsverplichtingen en leningen in het kader van de Rijksgroepsregelingen.

Grafiek 4.1 Verloop van de leningen op lange termijn in de landbouw (exclusief tuinbouw) (gemiddeld per bedrijf)

x 1000
gulden

Legenda:

4.4 Vreemd vermogen op lange termijn in de tuinbouw

In de tuinbouw is de hoeveelheid vreemd vermogen eveneens sterk toegenomen. In tabel 4.3 wordt hiervan een beeld gegeven.

Tabel 4.3 Ontwikkeling van vreemd vermogen op lange termijn in de tuinbouw 1)

Leningen (in procenten)	Jan. 1963	Jan. 1968	Jan. 1974	Jan. 1979	Jan. 1980
Rabobanken	58	62	69	83	82
Andere banken en institu- tionale beleggers	8	12	8	6	9
Familieleden	24	22	21	9	7
Overige kredietgevers	10	4	2	2	2
Totaal	100	100	100	100	100
(idem x 1 mln.gld.)	(620)	(1090)	(1620)	(4490)	(5360)

- 1) Alle tuinbouwbedrijven, uitgezonderd de hele kleine bedrijven (zie hoofdstuk 5.1).

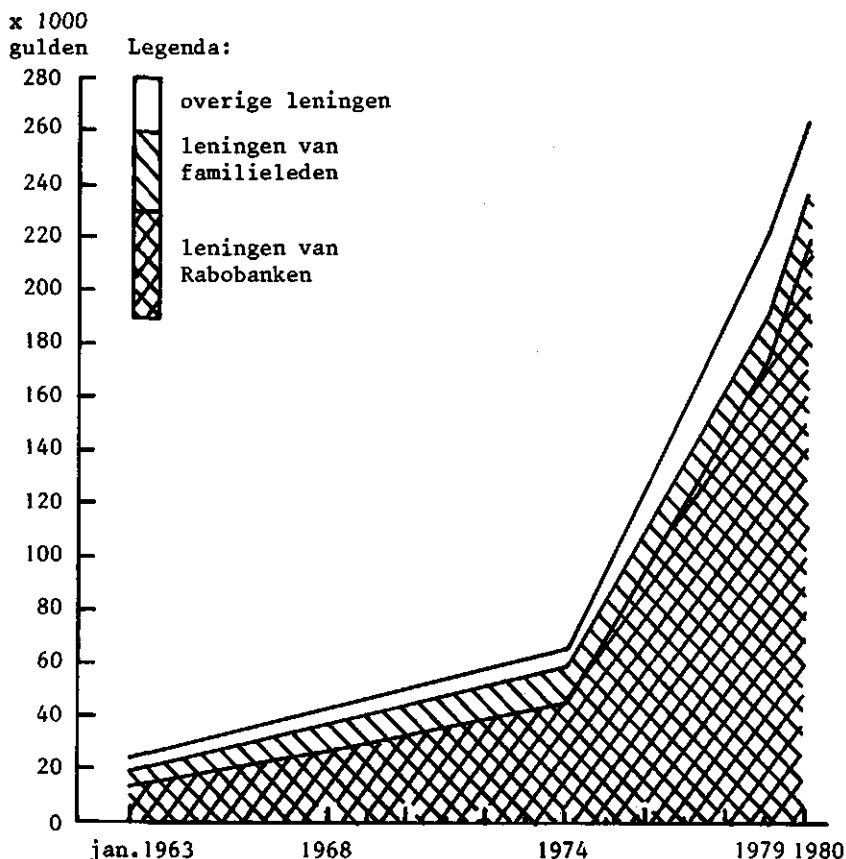
De groei van het vreemde vermogen is vooral afkomstig van de Rabobanken; in de periode 1963 - 1980 nam het aandeel van de Rabobanken in het vreemde vermogen toe van 58% naar 82%, hetgeen in bedragen in 1980 meer dan 12 x zo hoog was als in 1963.

Hoewel het vreemde vermogen van familieleden in absolute omvang - net als in de landbouw - meer dan verdubbelde, daalde het aandeel in de totale vermogensvoorziening van de tuinbouw van 24% in 1963 tot 7% in 1980.

In totaal steeg het vreemde vermogen op lange termijn van f 620 mln. in 1963 tot f 5.360 mln. in 1980. Uit de tabellen 4.2 en 4.3 is af te leiden dat deze stijging in de tuinbouw groter was dan in de landbouw.

Een beeld van de toename van de leningen, gemiddeld per bedrijf, wordt gegeven in grafiek 4.2. Ook hier blijkt duidelijk een sterkere stijging van vreemd vermogen op lange termijn op tuinbouwbedrijven (vergelijk met grafiek 4.1).

Grafiek 4.2 Verloop van de leningen op lange termijn in de tuinbouw (gemiddeld per bedrijf)

4.5 Vreemd vermogen op korte termijn in land- en tuinbouw

Hieronder vallen alle schulden die binnen een jaar worden afgelost. De nog te betalen inkomstenbelasting is evenwel niet opgenomen omdat deze niet op de betreffende balansdata bekend is.

Het verloop van het vreemd vermogen op korte termijn in de landbouw is aangegeven in tabel 4.4. Het blijkt dat het leverancierskrediet nog de belangrijkste post is, maar in toenemende mate door rekening-courant-kredieten (voor meer dan 90% van de Rabobanken) als belangrijkste post wordt gevolgd.

Tabel 4.4 Verloop van het vreemd vermogen op korte termijn in de landbouw 1) (excl. tuinbouw)

Kredieten (in procenten)	Mei 1963	Mei 1968	Mei 1973	Mei 1978	Mei 1979	Mei 1980
Rekening-courant-kredieten	20	32	29	38	37	37
Leverancierskrediet	57	52	55	44	46	42
Overige schulden op korte termijn	23	16	16	18	17	21
Totaal vreemd vermogen op korte termijn	100	100	100	100	100	100
(idem x 1 miljoen gulden)	(650)	(710)	(950)	(1200)	(1390)	(1490)
In procenten van het totaal vreemd vermogen	23	19	17	12	11	10
In procenten van het totaal aan liquiditeiten	28	33	24	26	29	26

1) Alle landbouwbedrijven, uitgezonderd de hele kleine bedrijven (zie hoofdstuk 5.1).

Hoewel het vreemde vermogen op korte termijn gedurende de onderzochte periode meer dan verdubbeld is, is het aandeel in de totale schuldenpositie afgenomen van 23% naar 10%.

In de tuinbouw vertoont de ontwikkeling van het totale vreemd vermogen op korte termijn relatief hetzelfde beeld als in de landbouw. Het is toegenomen van f 200 mln. in 1963 tot f 790 mln. in 1980; het aandeel in het totale vreemde vermogen is echter teruggelopen van 24% tot 13%.

Hierbij zij opgemerkt dat voor de jaren 1963, 1968 en 1973 alle rekening-courant-kredieten onder vreemd vermogen op korte termijn zijn gerangschikt, dus ook rekening-courant-kredieten met een lang karakter. In 1978 t/m 1980 zijn de laatstgenoemde kredieten onder vreemd vermogen op lange termijn opgenomen.

De liquiditeitspositie (op korte termijn) is in deze periode weinig aan schommelingen onderhevig en uit tabel 4.4 blijkt voorts dat er een groot overschot aan liquide en vlottende middelen in de sector landbouw is (d.w.z. per balansdatum; het is een momentopname).

Dit wil evenwel niet zeggen dat de liquiditeitspositie van alle bedrijven gunstig is. Uit tabel 4.5 blijkt dat er op de landbouwbedrijven een grote spreiding in het liquiditeitsaldo (d.i. het saldo van liquide en vlottende middelen enerzijds en schulden op korte termijn anderzijds) is.

Tabel 4.5 Liquiditeitsaldo van landbouwbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)

	Mei 1973	Mei 1978	Mei 1979	Mei 1980
	%	%	%	%
minder dan f -20.000	5	9	10	9
f -20.000 tot f 0	14	12	14	11
f 0 tot f 10.000	19	10	12	8
f 10.000 tot f 20.000	17	13	10	11
f 20.000 tot f 30.000	11	9	10	8
f 30.000 tot f 50.000	14	15	12	13
f 50.000 tot f 100.000	14	19	17	21
meer dan f 100.000	6	13	15	19
TOTAALAANTAL BEDRIJVEN	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>

Eén op de vijf van alle landbouwbedrijven had per 1 mei 1980 een negatief liquiditeitsaldo. Daar het echter om een momentopname gaat kan de liquiditeitspositie zich in de loop van het jaar sterk wijzigen. Een tijdelijk slechte liquiditeitspositie hoeft nog geen probleem op te leveren.

4.6 De kosten van het vreemde vermogen op landbouwbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)

De kosten van het vreemde vermogen omvatten de betaalde rente van langlopende en kortlopende leningen en van bedrijfsschulden alsmede de kosten van het afsluiten van leningen.

In de onderzochte jaren was de betaalde rente (in procenten) lager dan de marktrente in de desbetreffende jaren als gevolg van het feit dat in vele gevallen leningen van familieleden tegen een lagere rente werden verkregen dan de marktrente en doordat de rente van bestaande leningen niet onmiddellijk werd aangepast aan de stijgende marktrente. Voorts wordt voor kortlopende bedrijfsschulden (uitgezonderd de rekening-courant-kredieten) veelal geen rente in rekening gebracht.

Uit tabel 4.6 blijkt dat sinds 1968 de betaalde rentekosten meer dan vijf maal zo hoog geworden zijn en in procenten van het vreemde vermogen bijna zijn verdubbeld.

Tabel 4.6 Ontwikkeling van de betaalde rentekosten op landbouw-bedrijven 1)

Boekjaren (mei t/m april)	68/69	73/74	77/78	78/79	79/80
Betaalde rentekosten (x f 1 mln.)	190	373	686	890	1070
Totaal vreemd vermogen (= gemiddelde van begin- en eindbalans (x f 1 mln.))	4185	5971	9785	12041	13422
Rentekosten in procenten van het totale vreemde vermogen	4,2	6,2	7,0	7,4	8,0

1) Alle landbouwbedrijven, uitgezonderd de hele kleine bedrijven (zie hoofdstuk 5.1).

4.7 Het eigen vermogen

De omvang van het eigen vermogen wordt uiteraard in grote mate bepaald door de waardering van de produktiemiddelen die in eigendom zijn. Vooral door de sterk gestegen grondprijzen is het eigen vermogen toegenomen. Ook jonge boeren blijken over het algemeen een gunstige vermogenspositie te hebben. Dit komt doordat de meeste bedrijven van ouders worden overgenomen. Uit een onderzoek in de jaren 1977 t/m 1979 is gebleken dat de overnameprijs van grond aanzienlijk beneden de (verpachte) waarde lag, t.w. op + f 8.000,- per ha (zie ook hoofdstuk 6). Doordat de marktwaarde van de grond aanzienlijk hoger lag begonnen deze jonge boeren meteen met een groot eigen vermogen. Ter toelichting een simpel voorbeeld. Stel dat 25 ha wordt overgenomen tegen f 8.000,- per ha; er moet dan f 200.000,- worden betaald. Als de (markt)waarde van deze grond 25 x f 25.000,- = f 625.000,- is dan is alleen al door het verschil tussen de waarde en de overnameprijs van grond reeds f 625.000,- minus f 200.000,- = f 425.000,- aan eigen vermogen "gevormd".

Uit tabel 4.7 blijkt dat het aandeel van het eigen vermogen in de totale vermogensvoorziening in de onderzochte periode weinig is veranderd op landbouwbedrijven.

Tabel 4.7 Vermogensstructuur in de landbouw 1) (exclusief tuinbouw; in %)

	Mei 1963	Mei 1968	Mei 1973	Mei 1978	Mei 1979	Mei 1980
Verpachtersvermogen	32	28	25	32	32	30
Vreemd vermogen	13	15	15	12	13	15
Eigen vermogen	55	57	60	56	55	55
TOTAAL VERMOGEN	100	100	100	100	100	100
Eigen vermogen in procenten van eigen + vreemd vermogen	81	80	81	83	81	78

1) Alle landbouwbedrijven, uitgezonderd de hele kleine bedrijven (zie hoofdstuk 5.1).

In deze tabel is de vermogensstructuur weergegeven zowel mét als zonder het verpachtersvermogen. In de praktijk wordt de solvabiliteit van de landbouwbedrijven namelijk meestal uitgedrukt in procenten van eigen + vreemd vermogen exclusief het verpachtersvermogen, omdat dit laatste geen vreemd vermogen is in de zin van een schuld op lange termijn.

Het blijkt dat ondanks de grote toename van het vreemd vermogen (van f 2,8 mrd. in 1963 tot f 14,6 mrd. in 1980) het aandeel van het eigen vermogen in de totale vermogensvoorziening slechts is gedaald van 81% tot 78%.

In de tuinbouwsector is de vermogensstructuur in de afgelopen 15 jaar iets meer gewijzigd zoals uit tabel 4.8 blijkt.

Tabel 4.8 Vermogensstructuur in de tuinbouw 1) (in %)

	Jan. 1963	Jan. 1968	Jan. 1974	Jan. 1979	Jan. 1980
Verpachtersvermogen	10	12	9	12	12
Vreemd vermogen	24	26	26	27	31
Eigen vermogen	66	62	65	61	57
TOTAAL VERMOGEN	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>
Eigen vermogen in procenten van eigen + vreemd vermogen	74	71	71	69	64

1) Alle tuinbouwbedrijven, uitgezonderd de hele kleine bedrijven (zie hoofdstuk 5.1).

Het verpachtersvermogen voorziet voor ongeveer 12% in de vermogensbehoefte van de tuinbouw. Dit is aanmerkelijk minder dan in de landbouw waar bijna een derde deel van de vermogensbehoefte door het verpachtersvermogen wordt gedekt.

In de tuinbouw speelt het vreemde vermogen een grotere rol dan in de landbouw. In de tuinbouw werd in 1980 31% van de vermogensbehoefte door vreemd vermogen gedekt (in de landbouw was dit 15% in 1980).

Ondanks de sterke toeneming van het vreemde vermogen in de tuinbouw van ruim f 0,8 mrd. in 1963 tot ruim f 6,1 mrd. in 1980 is de solvabiliteit relatief weinig gedaald, nl. van 74 naar 64%.

5. De vermogenspositie van de landbouw

5.1 Inleiding

De vermogenspositie zal aan de hand van balansen worden belicht.

Voor het verkrijgen van een totaalbeeld van de vermogenspositie van de agrarische sector zullen enkele schattingen moeten worden gemaakt omdat zowel in de landbouwsector als in de tuinbouwsector gegevens ontbreken van (kleine) bedrijven waarvan de exploitatie - onder normale omstandigheden en bij een doelmatige bedrijfsvoering - minder dan een halve dagtaak met zich meebrengt. Voorts is in de tuinbouw alleen voor de laatste jaren een aggregatiemodel bekend van de glastuinbouw, zodat ook een schatting gemaakt moet worden van het totaalbeeld van de overige tuinbouwbedrijven.

In eerste instantie zullen de balansen worden gegeven van de landbouwbedrijven boven een minimale bedrijfsvomvang. In de jaren 1963, 1968 en 1973 kwam dit ongeveer overeen met bedrijven die groter waren dan 5 ha; in 1978 waren dit bedrijven met minstens 64 sbe, in 1979 bedrijven met minstens 66 sbe en in 1980 bedrijven met minstens 69 sbe.

Vervolgens worden balansen gegeven van tuinbouwbedrijven. In 1963 en 1968 waren dit bedrijven die groter waren dan 50 sbe; in 1974 bedrijven met minstens 60 sbe en in 1979 en 1980 bedrijven met minstens 70 sbe. De geaggregeerde cijfers van de jaren 1963 en 1968 berusten volledig op schattingen. In 1974, 1979 en 1980 zijn de cijfers voor de glastuinbouw ontleend aan een aggregatiemodel, terwijl de balansen van de overige tuinbouwbedrijven zijn geschat op basis van gemiddelde balansposten van de onderzochte bedrijven in de onderscheiden takken van tuinbouw.

Tenslotte wordt de totale vermogenspositie van de Nederlandse landbouw in balansvorm gegeven door gelijksoortige balansposten van de sector landbouw in enge zin en van de sector tuinbouw samen te voegen en hierbij tevens een schatting te maken van de activa en passiva van de bedrijven die kleiner zijn dan de bij het LEI-onderzoek betrokken bedrijven.

5.2 Balansen van landbouwbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)

De balansen hebben betrekking op de jaren 1963, 1968, 1973, 1978, 1979 en 1980 (per 1 mei) en zijn ontleend aan publikaties van het LEI.

Tabel 5.1 Balansen van landbouwbedrijven (met aangegeven minimale bedrijfsomvang)

Balansen per 1 mei	1963	1968	1973	1978	1979	1980
Minimale bedrijfsgrootte	5 ha	5 ha	5 ha	64 sbe	66 sbe	69 sbe
Aantal bedrijven	131300	118800	105800	81300	78800	75900
KAPITAAL (x 1 mln. gulden)						
grond in eigendom	4700	5800	8500	28440	33250	29170
gebouwen in eigendom (vanaf 1978						
excl. woning)	2100	4200	5900	8710	10470	10070
gepachte grond	5500	5700	7600	26490	30600	27330
gepachte gebouwen (vanaf 1978						
excl. woning)	1300	1600	2100	1870	2190	1870
dode inventaris (incl. auto)	1200	1620	2170	4700	5270	5110
veestapel	2700	3460	6330	7900	8760	9100
voorraden produktiemiddelen en						
veldinventaris	520	340	580	1140	1080	1200
TOTALE PRODUKTIEMIDDELEN (A)	18020	22720	33180	79250	91620	83850
kas en giro	150	110	150	170	170	150
lopende rekening bij Rabobanken	210	190	540	790	770	570
lopende rekening bij andere banken	50	20	60	60	80	40
voorraden eindprodukt	120	130	120	20	20	20
kortlopende vorderingen	430	510	960	1110	1340	2070
spaarbanksaldi bij Rabobanken	800	850	1440	1990	1910	2290
spaarbanksaldi bij andere banken	240	80	230	290	260	330
effecten	350	280	400	200	180	160
TOTALE LIQUIDITEITEN (B)	2350	2170	3900	4630	4730	5630
TOTALE VORDERINGEN OP LANGE TERMIJN (C)	660	440	590	710	740	830
TOTALE OVERIGE BEZITTINGEN						
(w.o. vanaf 1978 de woning) (D)	290	370	720	4670	5060	6120
B A L A N S T O T A A L (A+B+C+D)	21320	25700	38390	89260	102150	96430
VERMOGEN (x 1 mln. gulden)						
VERPACHTERSVERMOGEN (E)	6800	7300	9700	28360	32790	29200
leningen van Rabobanken	530	1310	2430	5830	7980	9660
leningen van andere banken	190	230	250	550	930	820
leningen van verzek.maatschappijen	130			100	50	20
leningen van familieleden	960	1250	1440	2130	2060	2100
leningen van overige particulieren						
en instellingen	280	180	240	140	130	140
leningen van overheidslichamen	40	80	250	470	460	410
TOTAAL VREEMD VERMOGEN LANG (F)	2130	3050	4610	9220	11610	13150
lopende rekening bij Rabobanken	90	220	270	370	490	480
lopende rekening bij andere banken	40	10	10	90	30	70
leverancierskrediet	370	370	520	520	640	630
overige kortlopende schulden	150	110	150	220	230	310
TOTAAL VREEMD VERMOGEN KORT (G)	650	710	950	1200	1390	1490
EIGEN VERMOGEN (H)	11740	14640	23130	50480	56360	52590
B A L A N S T O T A A L (E+F+G+H)	21320	25700	38390	89260	102150	96430

Bij de beoordeling van de balansen moet in aanmerking worden genomen dat de cijfers van 1963 ontleend zijn aan een enquête onder een groep a-select gekozen landbouwbedrijven en vanaf 1968 aan steekproefbedrijven die bij het LEI in administratie zijn.

Uit tabel 5.1 blijkt dat de vermogenspositie gunstig is. Een gunstige vermogenspositie is in de landbouw evenwel ook noodzakelijk. De rentabiliteit van het geïnvesteerde vermogen is laag en derhalve is veel eigen vermogen nodig om de continuïteit van de bedrijven te handhaven.

Een lage rentabiliteit komt veel voor op gezinsbedrijven, waar de bedrijfsresultaten (volgens bedrijfseconomische maatstaven) onvoldoende zijn. De kosten zijn hoger dan de opbrengsten en dat wil zeggen dat de feitelijke beloning van de produktiefactoren arbeid, grond en andere produktiemiddelen lager is dan de beloningsaanspraken op basis van CAO-loon (voor arbeid), op pachtbasis (voor eigen grond en gebouwen) en op basis van een ingecalculeerde rente (voor de overige produktiemiddelen). In de jaren 1977/78 t/m 1979/80 bleef er zelfs geen enkele vergoeding over voor het eigen geïnvesteerde vermogen als de eigen arbeid op CAO-basis zou worden vergoed.

5.3 Balansen van tuinbouwbedrijven

De balansen van de tuinbouw hebben betrekking op de vermogenspositie per 1 januari van de jaren 1963, 1968, 1974, 1979 en 1980. Zoals in de inleiding reeds is gezegd, berusten de cijfers voor een belangrijk deel op schattingen. Alleen in 1974, 1979 en 1980 was er een totaalbeeld van de glastuinbouw bekend. De gegeven balansen geven derhalve een globaal beeld van de werkelijkheid.

In de jaren 1963, 1968 en 1974 is geaggregeerd naar bedrijven met hoofdberoep tuinder met een bedrijf van minstens 50 sbe (in 1963), 50 sbe (in 1968) en 60 sbe (in 1974). In 1979 en 1980 is geaggregeerd naar de hoofdbedrijfstypen tuinbouw met bedrijven van minstens 70 sbe. Hierdoor wordt in deze laatste jaren ca. 10% meer cultuurgrond bestreken dan wanneer uitgegaan zou worden van bedrijven met hoofdberoep tuinder. Hieruit blijkt dat een groot aantal tuinbouwbedrijven als nevenbedrijf wordt uitgeoefend.

Uit tabel 5.2 blijkt dat het totaal geïnvesteerd vermogen in de tuinbouwsector in de periode 1963 tot 1980 is toegenomen van f 3,5 mrd. tot ruim f 19 mrd. De sterkste stijging is waar te nemen bij het geïnvesteerde vermogen in grond. Behalve door de grote prijsstijgingen van tuinbouwgrond is dit ook bewerkstelligd door de grotere oppervlakte grond (aggregatiebasis 1979). Voorts hebben de grote investeringen in glasopstanden, installaties, machines en werktuigen het geïnvesteerde vermogen sterk opgevijseld.

Tabel 5.2 Balansen van tuinbouwbedrijven (met aangegeven minimale bedrijfsomvang)

Balansen per 1 januari	1963	1968	1974	1979	1980
Minimale bedrijfsgrootte	50 sbe	50 sbe	60 sbe	70 sbe	70 sbe
Aantal bedrijven	26000	25200	24700	20300	20200
KAPITAAL (x 1 mln. gulden)					
grond in eigendom	390	870	1160	4850	5220
gebouwen in eigendom (vanaf 1979 excl. de woning)	640	860	1870	890	790
gepachte grond en gepachte gebouwen	340	620	800	2250	2270
glasopstanden	1340	1980	3160	1640	1480
installaties				1330	1150
machines en werktuigen				1090	950
plantopstanden en bollenkraam				940	1130
overige produktiemiddelen				660	710
TOTALE PRODUKTIEMIDDELEN (A)	2710	4330	6990	13650	13700
kas, giro en lopende rekening bij banken				340	310
voorraden en vorderingen				610	980
spaarbanksaldi bij banken				830	730
effecten				30	30
TOTALE LIQUIDITEITEN (B)				1810	2050
TOTALE VORDERINGEN OP LANGE TERMIJN (C)	760	970	1450	230	240
TOTALE OVERIGE BEZITTINGEN (w.o. vanaf 1979 de eigen woning) (D)				3060	3450
B A L A N S T O T A A L (A+B+C+D)	3470	5300	8440	18750	19440
VERMOGEN (x 1 mln. gulden)					
VERPACHTERSVERMOGEN (E)	340	620	800	2250	2270
leningen van Rabobanken	360	680	1120	3720	4420
leningen van andere banken en levensverzekeringsmaatschappijen	50	130	120	280	460
leningen van familieleden	150	240	340	380	370
overige leningen	60	40	40	110	110
TOTAAL VREEMD VERMOGEN LANG (F)	620	1090	1620	4490	5360
TOTAAL VREEMD VERMOGEN KORT (G)	200	290	560	640	790
EIGEN VERMOGEN (H)	2310	3300	5460	11370	11020
B A L A N S T O T A A L (E+F+G+H)	3470	5300	8440	18750	19440

5.4 De totale vermogenspositie van land- en tuinbouw

Om een volledig inzicht te krijgen in de vermogenspositie van de Nederlandse landbouw zijn in tabel 5.3 gelijksoortige balansposten van de sector landbouw en van de sector tuinbouw samengevoegd. Hierbij is tevens een schatting gemaakt van de activa en passiva van de kleine land- en tuinbouwbedrijven en van de mutaties tot de gemeenschappelijke balansdatum.

Voor de schattingen van de activa en passiva op de kleine bedrijven in de jaren 1963, 1968 en 1973 is op basis van LEI-onderzoeken 1) uitgegaan van een verhoging van de balanscijfers met 8% met uitzondering van grond en gebouwen in eigendom (resp. 10% in 1963, 8% in 1968 en 5% in 1973) en van grond en gebouwen in pacht (resp. 6% in 1963, 5% in 1968 en 3% in 1973).

Voor de schattingen van de activa op kleine bedrijven is in 1979 en 1980 uitgegaan van de oppervlakte grond en van de productiecapaciteit (aantal sbe) van deze kleine bedrijven. De schulden zijn berekend op basis van CBS-statistieken.

De waarde van de grond is benaderd door de oppervlakte grond op de kleine land- en tuinbouwbedrijven te waarderen tegen de ge-

Tabel 5.3 Balans van de totale Nederlandse land- en tuinbouw
(x 1 miljard gulden)

	Jan. 1964	Jan. 1969	Jan. 1974	Jan. 1979	Jan. 1980
KAPITAAL					
grond en gebouwen in eigendom	9,2	13,1	19,4	57,1	53,1
gepachte grond en gebouwen	7,7	8,4	11,5	40,6	37,2
overige kapitaalgoederen	6,5	8,7	14,0	22,6	23,2
liquid. en beleggingen	4,4	4,6	7,6	16,8	19,9
B A L A N S T O T A A L	27,8	34,8	52,5	137,1	133,4
VERMOGEN					
verpachtersvermogen	7,7	8,4	11,5	40,6	37,2
vreemd vermogen:					
- leningen v.Rabobanken	1,1	2,4	4,2	12,3	15,0
- leningen v.familieel.	1,3	1,7	1,9	2,8	2,9
- overige leningen	0,8	0,7	1,0	2,1	2,2
totaal vreemd verm.lang	3,2	4,8	7,1	17,2	20,1
totaal vreemd verm.kort	0,9	1,2	1,7	2,2	2,4
totaal vreemd vermogen	4,1	6,0	8,8	19,4	22,5
totaal eigen vermogen	16,0	20,4	32,2	77,1	73,7
B A L A N S T O T A A L	27,8	34,8	52,5	137,1	133,4

1) Zie "Het Landbouwkrediet in Nederland" (1975) blz. 41.

middelste grondprijs van de onderzochte bedrijven. De aldus berekende waarde van de grond is verdeeld over eigendom en pacht in de verhouding 2 : 1 (op basis van CBS-cijfers voor grond op bedrijven die kleiner zijn dan 70 sbe).

Voor de bijschatting van de overige activa op kleine land- en tuinbouwbedrijven heeft het aantal aanwezige sbe als basis geënd. Op grond hiervan zijn voor de sector landbouw deze activa met 9% verhoogd en voor de sector tuinbouw zijn deze activa bijgeschat naar rato van de aantallen sbe die op de kleine bedrijven per tak van tuinbouw aanwezig waren.

De berekening van de schuldenpositie van kleine bedrijven per 1 januari 1979 en 1980 is gebaseerd op onderzoeken van het CBS 1). Op grond van de CBS-cijfers is op 1 januari 1979 uitgegaan van een gemiddelde schuld van f 35.000,- op alle kleine bedrijven (een splitsing van de schuld over kleine landbouwbedrijven en kleine tuinbouwbedrijven is niet bekend). Hieruit vloeit voort dat de schulden van de landbouwbedrijven (gezien het aantal kleine landbouwbedrijven) met ca. 10% moeten worden verhoogd en die van de tuinbouwbedrijven met 6% om tot de totale schuld van alle bedrijven te komen. Voor 1 januari 1980 zijn dezelfde percentages aangehouden.

De balansen per 1 januari van de diverse jaren zijn, wat betreft de inbreng van de sector landbouw, door middel van lineaire interpolatie uit de balansen per 1 mei bepaald.

De vermogensstructuur van de totale Nederlandse land- en tuinbouw (in procenten) is weergegeven in tabel 5.4.

Tabel 5.4 De vermogensstructuur van de totale Nederlandse land- en tuinbouw (in %)

	Jan. 1964	Jan. 1969	Jan. 1974	Jan. 1979	Jan. 1980
Verpachtersvermogen	28	24	22	30	28
Vreemd vermogen	15	17	17	14	17
Eigen vermogen	57	59	61	56	55
TOTAAL VERMOGEN	100	100	100	100	100
Eigen vermogen in procenten van eigen + vreemd vermogen	79,6	77,3	78,5	79,9	76,6

De vermogensstructuur van de land- en tuinbouw wordt in sterke mate bepaald door de ontwikkelingen op de grondmarkt. Ondanks het teruglopen van het verpachte areaal is het aandeel van het

1) Produktierekening van de landbouw 1978/79: Maandstatistiek van de landbouw, juli 1981.

verpachtersvermogen in de financiering van de land- en tuinbouw in het laatst van de zeventiger jaren weer toegenomen door de sterk opgelopen grondprijzen. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat de waardering van gepachte grond tegen dezelfde prijs is geschied als van de grond in eigendom.

De belangrijke rol die het vreemde vermogen speelt in de financiering van land- en tuinbouw blijkt onvoldoende uit het aandeel van het vreemde vermogen in het totale vermogen van de agrarische sector. Per 1 januari 1980 was het "slechts" 17%, maar in bedragen kwam dit aandeel overeen met f 22,5 mrd. (tegen f 4,1 mrd. per 1 januari 1964; zie tabel 5.3).

Wordt het verpachtersvermogen buiten beschouwing gelaten dan blijkt tot 1979 het eigen vermogen (voornamelijk door de waarde-stijging van de grond in eigendom) sterker gestegen te zijn dan het vreemde vermogen. Daarna daalde de solvabiliteit (= eigen ver-mogen in procenten van het eigen + vreemde vermogen) en bedroeg 76,6% per 1 januari 1980.

5.5 Verschillen tussen eigenaars en pachters

Hoe de situatie verschilt tussen eigenaars en pachters kan worden geïllustreerd met de balansen van het gemiddelde eigendoms-bedrijf en van het gemiddelde pachtbedrijf in de landbouwsector (zie tabel 5.5). In deze balansen is het verpachtersvermogen niet opgenomen omdat de boeren zelf niet behoeven te zorgen voor finan-cieringsmiddelen voor de gepachte grond (en gebouwen). Het blijkt dat de gemiddelde pachter op 1 mei 1980 bijna een half miljoen gulden (oftewel de helft) minder vermogensbehoefte had dan de ge-middelde eigenaar.

Tabel 5.5 Gemiddelde balans per 1 mei 1980 van eigendomsbedrij-ven 9) en van pachtbedrijven (excl. tuinbouwbedrijven)

	Eigendomsbedr.	Pachtbedrijven
	(%)	(%)
KAPITAAL (in glds.)		
Grond in eigendom	523.000 (50)	82.000 (15)
Gebouwen in eigendom	142.000 (14)	113.000 (20)
Overige produktiemiddelen	197.000 (19)	194.000 (35)
Totale produktiemiddelen	862.000 (83)	389.000 (70)
Totale liquiditeiten	70.000 (7)	83.000 (15)
Ov.bezittingen(w.o.de woning)	106.000 (10)	80.000 (15)
B A L A N S T O T A A L	1.038.000 (100)	552.000 (100)
VERMOGEN (in glds.)		
Tot.vreemd verm.op lange term.	190.000 (18)	137.000 (25)
Tot.vreemd verm.op korte term.	19.000 (2)	20.000 (3)
Eigen vermogen	829.000 (80)	395.000 (72)
B A L A N S T O T A A L	1.038.000 (100)	552.000 (100)

9) Zie notenbijlage op blz. 124.

6. De ontwikkeling van de financiering van de landbouw (excl. tuinbouw)

6.1 Inleiding

Het voorgaande hoofdstuk gaf een beeld van de financiering van de landbouw op bepaalde momenten (balansdata). Deze momentopnamen lieten het beeld van de financiering van jaar op jaar zien. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de stroom van financieringsmiddelen die jaarlijks voor de landbouw beschikbaar komt. Achtereenvolgens komen hierbij de volgende onderwerpen aan de orde:

- de inkomensvorming;
- de zelffinanciering;
- de invloed van de inflatie op de financiering;
- de financiering met vreemd vermogen;
- de financieringsbehoefte;
- de invloed van de ondernemerscyclus op de financiering van het bedrijf.

6.2 De inkomensvorming in de landbouw (excl. tuinbouw)

In de landbouw is het gezinsbedrijf de kenmerkende bedrijfsvorm. Er wordt op de landbouwbedrijven gewerkt met vrijwel uitsluitend eigen arbeid en met veel eigen vermogen. Voor de berekening van het bedrijfsresultaat worden voor de eigen arbeid en voor het eigen vermogen kosten ingerekend. Deze kosten zijn echter geen uitgaven, zodat zij een deel van het inkomen van de boer en zijn gezin vormen. Hierdoor is het mogelijk dat ondanks slechte bedrijfsresultaten, de bedrijven kunnen blijven voortbestaan.

In de afgelopen jaren is het gemiddelde bedrijfsresultaat nl. vrijwel ieder jaar negatief geweest, terwijl de gemiddeld besteedbare inkomens varieerden van ruim f 19.000,- tot ruim f 50.000,- (zie tabel 6.1).

De behaalde inkomens dienen zowel voor de gezinsbestedingen als voor de bedrijfsfinanciering.

Bovendien moeten uit het inkomen voorzieningen getroffen worden voor de toekomst. De premies die door de landbouwers betaald worden voor levensverzekeringen zijn laag. In 1979/80 werd er gemiddeld f 700,- aan levensverzekeringspremie betaald.

De gezinsbestedingen zijn van 1970/71 tot 1979/80 opgelopen van f 15.300,- tot f 41.000,-, een stijging van 168% (zie grafiek 6.1). De kosten van levensonderhoud zijn in deze periode gestegen met 90%, zodat er een reële inkomensverbetering heeft plaatsgehad.

Tabel 6.1 Inkomsten, bestedingen en besparingen op landbouwbedrijven 1) (gem.per bedrijf in glds)

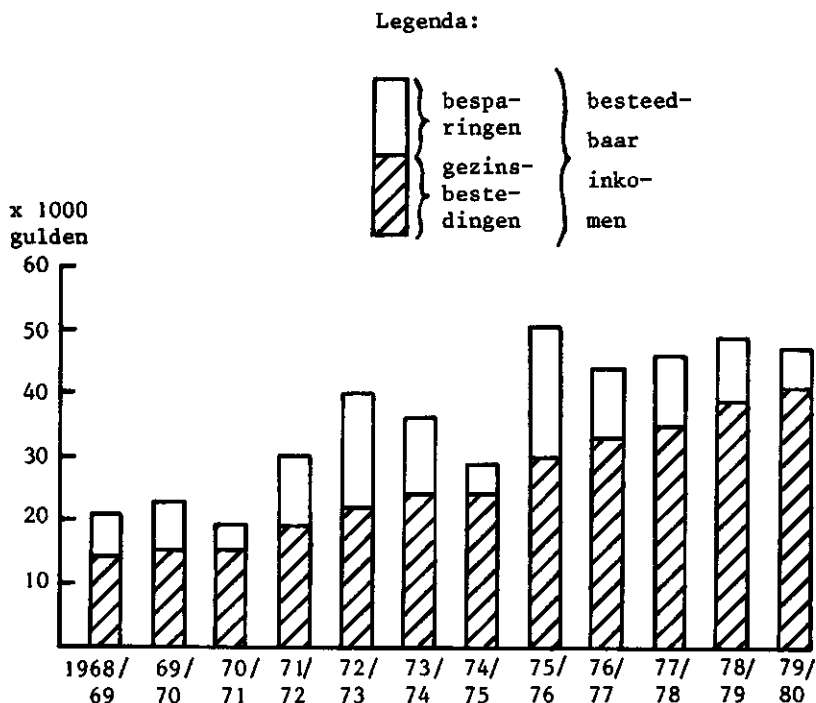
	1970/71	1971/72	1972/73	1973/74	1974/75
Netto-overschot 2)	- 4800	+ 200	+ 4000	- 4500	- 18700
Ingerkende (niet uitbetaalde) vergoeding voor eigen arbeid en eigen vermogen van de ondernemer	18700	25300	29200	35000	41300
Ondernemersinkomen	13900	25500	33200	30500	22600
Ingerkend loon van meewerkende gezinsleden	6100	7400	8800	9800	12000
Gezinsinkomen uit het bedrijf	20000	32900	42000	40300	34600
Inkomen van buiten het bedrijf	3700	3500	4000	4600	5100
Totaal gezinsinkomen	23700	36400	46000	44900	39700
Betaalde belasting en premies volksverzekeringen	4500	6000	6200	8800	10400
Besteedbaar inkomen voor gezin en bedrijf	19200	30400	39800	36100	29300
Gezinsbestedingen	15300	19300	22100	23800	24300
Besparingen	3900	11100	17700	12300	5000

Tabel 6.1 (vervolg)

	1975/76	1976/77	1977/78	1978/79	1979/80
Netto-overschot 2)	- 9600	- 20500	- 21400	- 18900	- 29100
Ingerkende (niet uitbetaalde) vergoeding voor eigen arbeid en eigen vermogen van de ondernemer	48100	51400	54500	53700	56700
Ondernemersinkomen	38500	30900	33100	34800	27600
Ingerkend loon van meewerkende gezinsleden	16000	16100	16700	16800	19200
Gezinsinkomen uit het bedrijf	54500	47000	49800	51600	46800
Inkomen van buiten het bedrijf	6100	7400	8000	9100	10900
Totaal gezinsinkomen	60600	54400	57800	60700	57700
Betaalde belasting en premies volksverzekeringen	10100	10100	11700	12000	11000
Besteedbaar inkomen voor gezin en bedrijf	50500	44300	46100	48700	46700
Gezinsbestedingen	29900	33200	35100	38400	41000
Besparingen	20600	11100	11000	10300	5700

- 1) In 1970/71: groter dan 5 ha; in 1971/72 t/m 1974/75: groter dan 5 ha en 40 sbe; in 1975/76: groter dan 60 sbe; in 1976/77: groter dan 62 sbe; in 1977/78: groter dan 64 sbe; in 1978/79: groter dan 66 sbe en in 1979/80: groter dan 69 sbe (voor alle jaren: exclusief tuinbouw).
- 2) Verschil tussen alle opbrengsten (inclusief incidentele opbrengsten) en alle (uitgegeven en niet uitgegeven) kosten.

Grafiek 6.1 Besteedbaar inkomen, gezinsbestedingen en besparingen (gemiddeld per bedrijf exclusief tuinbouwbedrijven)

6.3 Zelffinanciering

De besparingen vormen de belangrijkste bron voor de zelffinanciering van de landbouw. De besparingen resteren als uit het besteedbaar gezinsinkomen de gezinsuitgaven zijn gedaan. Door de sterke wisselingen in het inkomen vertonen ook de besparingen van jaar op jaar een sterk wisselend beeld (zie grafiek 6.1).

De inkomens van de individuele bedrijven vertonen jaarlijks een grote spreiding. De besparingen hangen samen met de hoogte van de behaalde inkomens (tabel 6.2 toont dit verband tussen besparingen en besteedbaar inkomen).

Tabel 6.2 Indeling van de bedrijven naar hoogte van het besteedbaar inkomen en de spaarquote 1) per klasse van besteedbaar inkomen (exclusief tuinbouwbedrijven)

Inkomensklassen	1970/71		1974/75		1978/79		1979/80	
	spaar-		spaar-		spaar-		spaar-	
	%	quote	%	quote	%	quote	%	quote
minder dan 10.000	23	neg.	12	neg.	9	neg.	9	neg.
10.000 tot 15.000	19	neg.	10	neg.	4	neg.	4	neg.
15.000 tot 20.000	21	12	12	neg.	5	neg.	6	neg.
20.000 tot 25.000	13	24	14	4	6	neg.	6	neg.
25.000 tot 30.000	11	28	11	16	7	neg.	7	neg.
30.000 tot 35.000	5	39	8	24	7	1	9	4
35.000 tot 40.000	3	39	7	26	7	13	8	8
40.000 tot 50.000	2	49	12	36	13	21	13	9
50.000 tot 60.000	3	75	7	43	10	31	10	17
60.000 tot 80.000			4	49	15	41	15	32
80.000 en meer			3	71	17	52	13	49
Totaal en gemidd.								
spaarquote	100	21	100	19	100	21	100	12

1) Besparingen in procenten van het besteedbaar inkomen.

Behalve uit besparingen bestaan de eigen financieringsmiddelen uit afschrijvingen, ontvangen erfenissen en schenkingen en overige vermogensmutaties, zoals schadeloosstellingen (zie tabel 6.3).

Het geïnvesteerde vermogen in de landbouw is sterk toegenomen, zoals uit het voorgaande hoofdstuk bleek. Dit brengt een groeiende behoefte aan financieringsmiddelen met zich mee.

In hoeverre de beschikbaar gekomen financieringsmiddelen zijn meegegroei toont tabel 6.3 voor het laatste decennium. En om te beoordelen of er voldoende eigen financieringsmiddelen beschikbaar zijn gekomen, zullen deze gerelateerd worden aan het geïnvesteerde vermogen in de landbouw. In de afgelopen 10 jaar beliepen de eigen financieringsmiddelen gemiddeld 6,3% van het geïnvesteerde vermogen. Hiervan bestond 41% uit besparingen, 35% uit afschrijvingen, 15% uit schenkingen en erfenissen en 9% uit overige vermogensmutaties. Door de afgelopen 10 jaar in 2 gelijke perioden van 5 jaar te splitsen, blijkt dat er in de eerste 5 jaar jaarlijks gemiddeld 7,4% van het geïnvesteerde vermogen aan eigen financieringsmiddelen beschikbaar kwam en in de laatste 5 jaar 5,3%. Deze daling is zowel toe te schrijven aan het teruglopen van de besparingen als aan de toename van het geïnvesteerde vermogen in de landbouw, m.n. onder invloed van de grondprijsstijging. In de beide onderscheiden periodes waren de besparingen resp. 3,9% en 1,9% van het geïnvesteerde vermogen. Hieruit volgt dat de capaciteit van vermogensvorming is teruggelopen.

Tabel 6.3 Financieringsoverzicht van alle landbouwbedrijven 1) (x 1 miljoen gulden)

	1970/71	1971/72	1972/73	1973/74	1974/75	1975/76	1976/77	1977/78	1978/79	1979/80
BESCHIKBAAR GEKOMEN MIDDELEN										
Besparingen	430	1160	1700	1160	470	1790	930	890	810	430
Afschrijvingsbedragen	490	490	520	630	730	880	1020	1150	1320	1190
Erfenissen en schenkingen	230	200	250	270	310	440	650	570	440	270
Overige vermogensmutaties 2)	-10 3)	120	130	70	50	260	310	150	210	800 4)
Totaal eigen middelen	1140	1970	2600	2130	1560	3370	2910	2760	2780	2690
Nieuwe langlopende leningen	600	500 5)	750 5)	850 5)	950 5)	1030	1550	1710	2330	2750
Totaal beschikbare middelen	1740	2470	3350	2980	2510	4400	4460	4470	5110	5440
AANWENDING VAN DE MIDDELEN										
Aflossing langlopende leningen	270	320 5)	340 5)	340 5)	310 5)	390	350	450	490	530
Bruto-bedrijfsinvesteringen	1440	1510	2240	2260	1910	2950	3380	3230	3850	4290
Beleggingen op lange termijn 6)	50	70	90	150	230	280	430	550	370	370
Totale aanwending van middelen	1760	1900	2670	2750	2450	3620	4160	4230	4710	5190
Toeneming van liquiditeiten	- 20	570	680	230	60	780	300	240	400	250
Totaal beschikbare middelen	1740	2470	3350	2980	2510	4400	4460	4470	5110	5440

1) Zie noot van tabel 6.1.

2) Voornamelijk schadevergoedingen, winsten op verkochte grond en vermogenssubsidies.

3) Alleen koersverschillen op effecten; de overigen (genoemd in noot 2) zijn in de besparingen begrepen.

4) Waarvan 580 miljoen gulden aan aanspraken op WTR-premie.

5) Geschatte bedragen.

6) Inclusief investeringen buiten het bedrijf, waaronder vanaf 1974/75 de woning.

6.4 Invloed van de inflatie op de financiering

Inflatie heeft in eerste instantie een negatieve invloed op het inkomen in de landbouw. De prijzen van de landbouwprodukten gaan over het algemeen minder omhoog dan het algemeen prijspeil. Dit geldt m.n. voor marktordeningsprodukten. De inflatie werkt verder kostenverhogend. Om deze effecten ongedaan te maken tracht men efficiënter en meer te produceren (waardoor echter de overproductie weer in de hand wordt gewerkt). Dit vraagt veelal investering in nieuwe produktiemiddelen, waarvoor vaak vreemd vermogen aangetrokken moet worden. De mate waarin het inkomen door inflatie wordt aangetast hangt af van de effectiviteit van de genomen maatregelen om de produktie te verhogen en de kosten te drukken.

Ook de gezinsbestedingen zullen door de stijging van de kosten van levensonderhoud meer geld vragen. De inflatie werkt via wijzigingen in het inkomen en in de gezinsbestedingen door op de spaarcapaciteit.

Voorts zijn door de inflatie de prijzen van de produktiemiddelen gestegen in de landbouw als gevolg van het oplopen van het kostenpeil. De opgelopen prijzen van grond in de landbouw zijn weliswaar in de eerste plaats een gevolg van de situatie op de grondmarkt (gering aanbod en toegenomen vraag), doch de inflatie heeft de stijging van de grondprijzen zeker versterkt (zie hoofdstuk 3). In de jaren 1977 tot 1979 zijn de grondprijzen zelfs aanmerkelijk meer gestegen dan het algemeen prijspeil.

Voornamelijk door de grondprijsstijging, met vermogenswinsten als gevolg, is de financiële positie van "zittende" boeren versterkt. Dit blijkt ook uit het feit, dat er ondanks de sterke vergroting van het vreemde vermogen, het aandeel van het eigen vermogen op circa 80% gehandhaafd blijft.

Het gestegen prijsniveau van produktiemiddelen, met name van de grond, maakt het echter voor jonge boeren steeds moeilijker om een bedrijf over te nemen. Het is zelfs zo, dat wanneer er voor grond de geldende marktprijzen betaald zouden moeten worden, de bedrijfsovername niet mogelijk zou zijn. Nu vinden de meeste bedrijfsoverdrachten in familieverband plaats, waarbij aanmerkelijk lagere prijzen voor grond gerekend worden dan de geldende marktprijzen.

Zelfs de marktprijs voor gepachte grond wordt gemiddeld bij lange na niet betaald. Ter illustratie volgen hier de prijzen waartegen in 1978/79 landbouwgrond werd verkocht. De vrije marktprijs was gemiddeld f 40.800,- per hectare, de aankoopprijs door de pachter van de verpachter f 19.400,- terwijl de verkoopprijs in familieverband slechts f 8.000,- bedroeg 10). De geldelijke bevoordeling van de zoon-opvolger kan gezien worden als een tegemoetkoming van de familie om de bedrijfsopvolging mogelijk te maken.

10) Zie notenbijlage op blz 124.

6.5 De financiering met vreemd vermogen

De toenemende waarde van de kapitaalgoederen in de landbouw vraagt een continue stroom van financieringsmiddelen om deze te financieren. Immers de kapitaalgoederen gaan door technische en economische veroudering in waarde achteruit zodat zij door nieuwe vervangen moeten worden. Voorts gaan de kapitaalgoederen voortdurend in andere handen over (bedrijfsopvolging, bedrijfsbeëindiging).

In het voorgaande hebben we gezien dat de jaarlijks beschikbaar komende eigen financieringsmiddelen teruglopen in verhouding tot de waarde van het, met name door prijsstijging, toegenomen geïnvesteerde vermogen in de landbouw.

De relatieve achteruitgang van de eigen financieringsmiddelen is gecompenseerd door meer vreemd vermogen aan te trekken. Dit vreemde vermogen wordt aangewend voor de financiering van investeringen. De beschikbaar komende eigen financieringsmiddelen worden echter niet alleen aangewend voor de financiering van investeringen, maar dienen ook voor de aflossing van leningen en de versterking van de liquiditeitspositie. In de afgelopen 10 jaar werd ca. 70% van de eigen middelen aangewend voor de financiering van investeringen.

Van de bruto-investeringen is er in de periode 1970/71 t/m 1979/80 56% met eigen middelen geïnvesteerd en 44% met vreemd vermogen. Hieruit blijkt duidelijk de belangrijke rol die het vreemde vermogen speelt bij de financiering van de landbouw.

6.6 De financieringsbehoefte van de landbouw

De stroom financieringsmiddelen - eigen en vreemde middelen - dient niet alleen voor het continueren, maar is ook nodig voor het ontwikkelen van de landbouwbedrijven. In het voorgaande zagen we dat een deel van de beschikbaar komende eigen middelen aangewend wordt voor aflossing van leningen en het op peil houden van de liquiditeit. De resterende eigen middelen en het aangetrokken vreemde vermogen dienen voor de financiering van de investeringen (zie tabel 6.3).

De investeringen kunnen onderscheiden worden in bedrijfsinvesteringen en overige investeringen en beleggingen. Onder de laatste categorie vallen o.a. de woning, de auto en de vorderingen op lange termijn.

De financieringsbehoefte wordt voornamelijk veroorzaakt door bedrijfsinvesteringen. Bij bedrijfsinvesteringen zijn te onderscheiden de investeringen in grond, in gebouwen, in dode inventaris, in de veestapel en in de overige investeringen (vnl. de veldinventaris).

Bij deze investeringen gaat het niet alleen om de vergroting van de kapitaalgoederenvoorraad, maar ook om vervanging van ver-

sleten en verouderde produktiemiddelen en om herfinanciering van de bestaande kapitaalgoederen.

De herfinanciering is nodig wanneer er vermogen uit de landbouw afvloeit. Deze vermogensafvloeiing ontstaat:

- bij bedrijfsopvolging in de vorm van erfenissen en schenkingen aan mede-erfgenamen;
- door afnemende geneigdheid om grond te verpachten, zodat de pachters de grond in eigendom moeten overnemen;
- door bedrijfsbeëindiging, via het in de beëindigde bedrijven geïnvesteerde vermogen dat aan andere bedrijven wordt toegevoegd, vnl. grond.

Dit afgeflowde vermogen moet geheerfinancierd worden en vormt een belangrijk deel van de investeringen in de landbouw, naar schatting 25 à 30%. De overige investeringen bestaan uit vervangings- en uitbreidingsinvesteringen c.q. diepte-investeringen. Het is moeilijk om een grens te trekken tussen vervanging en uitbreiding, vooral wanneer een bestaand produktiemiddel door een technisch verbeterde wordt vervangen (b.v. vervanging van een grupstal door een ligboxenstal).

6.7 De invloed van de ondernemerscyclus op de financiering van het bedrijf

De omvang en samenstelling van het vermogen van een landbouwbedrijf verandert in de loop van de ondernemerscyclus (moment van bedrijfsaanvaarding tot moment van terugtrekken uit het bedrijf). De omvang van het in een bedrijf vastgelegd vermogen is afhankelijk van de bedrijfsmvang, de samenstelling van de produktiemiddelen en het prijsniveau van de produktiemiddelen.

De samenstelling van het geïnvesteerde vermogen is afhankelijk van de pacht-eigendomsverhouding van grond en gebouwen en van de verhouding eigen - vreemd vermogen.

We zagen reeds in hoofdstuk 5 dat er een groot verschil in vermogensbehoefte is tussen een eigendomsbedrijf en een pachtbedrijf. Bij een pachtbedrijf financiert de verpachter de grond en eventueel de gebouwen (het verpachtersvermogen). Een indeling van de landbouwbedrijven in eigendomsbedrijven en pachtbedrijven liet zien dat het vermogen (excl. het verpachtersvermogen) per mei 1980 van het gemiddelde eigendomsbedrijf f 1.038.000,- bedroeg en van het gemiddelde pachtbedrijf f 552.000,- (zie tabel 5.5).

In de loop van de ondernemerscyclus komt het vaak voor dat de verhouding gepachte grond - eigen grond verandert. Zo is er een verschuiving van gepachte grond naar grond in eigendom, doordat de verpachters de neiging hebben om de verpachte grond aan de pachters te verkopen vanwege het lage rendement van verpachte grond (pachtprijsbeheersing). Hierdoor worden pachters gedwongen de gepachte grond in eigendom over te nemen. Ook brengt bedrijfsvergroting of -verkleining door aan- en verkoop van grond verandering in de pacht-eigendomsverhouding.

Verder komt het veel voor dat een eigendomsbedrijf in fasen wordt overgenomen. Aanvankelijk pacht de jonge boer dan grond en gebouwen van zijn ouders en neemt deze later in eigendom over. Hierdoor wordt de financiering van de bedrijfsovername van eigendomsbedrijven aanzienlijk vergemakkelijkt. Vooral de laatstgenoemde factor doet het aandeel van de grond in eigendom van de totale bedrijfsoppervlakte in de loop van de ondernemerscyclus toenemen (zie tabel 6.4).

Tabel 6.4 Verdeling van de oppervlakte in eigendom en pacht gedurende de ondernemerscyclus (1980) (exclusief tuinbouw)

	Duur van de bedrijfsuitoefening		
	t/m 10 j.	11 t/m 25 j.	26 j. en langer
Oppervl. in eigendom (%)	45	54	53
Oppervl. gepacht 1) (%)	55	46	47
Totaal	100	100	100
Gem. bedrijfsopp. (ha)	21,4 ha	21,8 ha	22,3 ha

1) Hierin is ook erfpacht begrepen.

Het eigen vermogen wordt grotendeels tijdens de ondernemerscyclus gevormd. Bij de bedrijfsaanvaarding bestaat het eigen vermogen vnl. uit besparingen van vóór de bedrijfsovername. Deze zullen, wanneer zij alleen uit looninkomen gevormd zijn, gering zijn. Wanneer de zoon-opvolger vóór de bedrijfsovername al met zijn vader in maatschapsverband heeft samengewerkt zal zijn beginvermogen groter zijn.

Door het aandeel dat uit de erfenis wordt verkregen wordt een deel van het eigen vermogen van de ouders doorgeschoven naar de zoon-opvolger. Meestal wordt (een deel van) het ouderlijke vermogen in het bedrijf gelaten, dat dan als familielening tijdelijk beschikbaar blijft. Het erfdeel van de (mede-)erfgenamen wordt t.z.t. aan het bedrijf onttrokken. Bij de bedrijfsovername wordt vaak eigen vermogen door schenking verkregen, wanneer de grond en gebouwen en eventueel de overige produktiemiddelen beneden de marktwaarde kunnen worden overgenomen. In de praktijk blijkt dat een betrekkelijk klein eigen vermogen van de toekomstige boer na bedrijfsovername door schenkingen aanzienlijk toeneemt.

Ondanks alle tegemoetkomingen van de zijde van de familie blijkt de financiering van de bedrijfsovername van een landbouwbedrijf veelal toch nog moeilijk te zijn. Gezien de grote vermogensbehoefte die een bedrijfsovername met zich meebrengt, is het

vrijwel onmogelijk de bedrijfsovername zonder aanvullende vreemde middelen te financieren, ook als de produktiemiddelen tegen lage prijzen kunnen worden overgenomen en grond en gebouwen eerst tijdelijk kunnen worden gepacht van ouders die het familievermogen dan dus in het bedrijf laten.

De behoefte aan vreemde financieringsmiddelen wordt nog versterkt als tegelijkertijd voor een modernere bedrijfsopzet wordt gekozen.

Bij het aantrekken van vreemd vermogen is men echter aan grenzen gebonden. In de eerste plaats moet de onderpandswaarde van het te financieren bedrijf groot genoeg zijn. Meestal is dit geen probleem, gezien de (nog) hoge waarde van de grond. En in bepaalde gevallen kan ook nog een beroep op het Borgstellingsfonds voor de landbouw worden gedaan (zie hoofdstuk 7).

De belangrijkste beperking voor de financiering met vreemd vermogen ligt in de verhouding tussen de beschikbaar komende middelen (cash-flow) en de rente- en aflossingsverplichtingen. De omvang van de beschikbaar komende middelen is afhankelijk van de te behalen bedrijfsresultaten. Deze laatste worden echter niet alleen bepaald door de opbrengstprijzen van de landbouwprodukten, de kostenontwikkeling en de gekozen bedrijfsopzet, maar ook door de capaciteiten van de (jonge) ondernemer (zie hoofdstuk 9).

Na de bedrijfsovername moet het eigen vermogen voor een belangrijk gedeelte worden gevormd door de besparingen tijdens de ondernemerscyclus. De besparingen die sterk afhankelijk zijn van de bedrijfsresultaten, fluctueren van jaar op jaar. De besparingen moeten het aan het bedrijf onttrokken vermogen bij de bedrijfs-overdracht weer aanvullen en ook dienen zij voor de financiering van uitbreidingsinvesteringen.

Voorts draagt in tijden van inflatie, zoals de afgelopen jaren, de waardevermindering van de produktiemiddelen met name van grond, in belangrijke mate bij tot de vorming van eigen vermogen.

Het eigen vermogen is onvoldoende voor de totale financiering van het landbouwbedrijf. Dit komt op het moment van bedrijfsovername duidelijk naar voren.

Ook bij bedrijfsaanpassing en -uitbreiding is het eigen vermogen meestal onvoldoende. Op deze momenten wordt in aanzienlijke mate een beroep gedaan op vreemd vermogen. Gezien de geringe rentabiliteit van de meeste landbouwbedrijven is het beroep op vreemd vermogen gelimiteerd. Immers de lage rentabiliteit maakt dat de beschikbaar komende eigen middelen beperkingen opleggen aan de betaalcapaciteit voor rente- en aflossingsverplichtingen.

Naarmate het tijdstip van bedrijfsaanvaarding verder in het verleden ligt daalt over het algemeen de omvang van het vreemde vermogen in de bedrijfsfinanciering. Tabel 6.5 geeft hiervan blijk.

Alleen op "oudere" bedrijven met een opvolger is gemiddeld nog veel vreemd vermogen aanwezig. Deze bedrijven zullen met het oog op de continuïteit door blijven gaan met investeren (bedrijfsaanpassing, nieuwe bedrijfsopzet), waarbij het aantrekken van vreemd vermogen nodig is.

8 Tabel 6.5 Gemiddeld vermogen (excl. verpachtersvermogen) van landbouwbedrijven ingedeeld naar
duur van bedrijfsuitoefening per mei 1980 (exclusief tuinbouwbedrijven)

	Duur van bedrijfsuitoefening					
	t/m 10 jaar		11 t/m 25 jaar		26 jaar en langer	
	x f 1000	%	x f 1000	%	met opvolger	
					x f 1000	zonder opvolger x f 1000 %
Vreemd vermogen	261	31	184	20	204	19 78 11
Eigen vermogen	571	69	736	80	849	81 641 89
Totaal	832	100	920	100	1053	100 719 100

7. De invloed van de overheid op de kredietverlening in de landbouw

7.1 Inleiding

De overheid oefent direct of indirect invloed uit op de kredietverlening. Indirect door middel van haar begrotings- en financieringspolitiek, die is afgestemd op de beleidsvoornemens, waarbij de overheid tracht bepaalde ontwikkelingen te stimuleren dan wel af te remmen. Meer directe invloed oefent de overheid uit door middel van de bevoegdheden die de Nederlandsche Bank heeft krachtens de Wet Toezicht Kredietwezen, een nadere uitwerking van de taken, genoemd in de Bankwet van 1948. Daarbij worden onderscheiden het bedrijfseconomisch en het sociaal-economisch toezicht. Het bedrijfseconomisch toezicht heeft voornamelijk betrekking op de liquiditeit en solvabiliteit van de geregistreerde banken en dient in het belang van de crediteuren van deze kredietinstellingen. Met het sociaal-economisch toezicht kunnen bepaalde ontwikkelingen worden bijgestuurd door bepalingen ten aanzien van de maximale omvang van de kredietuitzettingen (systeem van indirecte of directe kredietbeheersing) en de hoogte van de rentetarieven (discontopolitiek).

De invloed van de overheid, zoals hierboven bedoeld, heeft een algemeen karakter en is derhalve niet specifiek van toepassing op de landbouw. Daarnaast is er een groot aantal regelingen van de overheid, die meer direct gericht zijn op het bedrijfsleven. Sommige daarvan zijn bedoeld voor het gehele bedrijfsleven, andere beperken zich tot een bepaalde sector of een deel daarvan. Een aantal regelingen heeft een meer duurzaam karakter en een groot aantal andere is slechts een korte tijd van toepassing. Onderstaand wordt ingegaan op enkele regelingen die min of meer nauw verband houden met de kredietverlening en die voor de ontwikkeling van de Nederlandse land- en tuinbouw van groot belang zijn. Achtereenvolgens komen aan de orde:

- Borgstellingsfonds voor de Landbouw (7.2);
- Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw (7.3);
- Ruilverkaveling/kavelruil (7.4);
- Stichting Beheer Landbouwgronden en Grondbank (7.5);
- Rijksgroepsregeling Zelfstandigen (7.6);
- Rijksgroepsregeling Oudere Zelfstandigen (7.7);
- Fiscale Oudedagsreserve voor Zelfstandigen (7.8);
- Wet Investeringsrekening (7.9).

7.2 Borgstellingsfonds voor de Landbouw

De Stichting Borgstellingsfonds voor de Landbouw is in 1951

opgericht met behulp van gelden (f 25 miljoen) uit het Marshallplan van de Amerikaanse regering. Aanleiding tot de oprichting was de noodzaak tot het inlopen van de door de oorlog ontstane achterstand in de modernisering van de land- en tuinbouwbedrijven. Om daarin te voorzien achtte men het gewenst de kredietverlening in de land- en tuinbouw te activeren en te verruimen. Daarbij mocht het voor vakbekwame agrariërs, die minder kapitaalkrachtig waren, geen belemmering zijn om geld te lenen voor de modernisering van het bedrijf, wanneer ze niet of in onvoldoende mate de gebruikelijke zekerheden - toen voornamelijk beperkt tot hypotheek en persoonlijk borgtocht - konden aanbieden. Het Borgstellingsfonds tracht haar doel te verwezenlijken door zich borg te stellen voor de betaling van rente en aflossing op door de banken aan agrariërs verstrekte geldleningen. Het treedt dus op als institutionele borg en leent derhalve zelf geen geld uit. Van borgstelling kan eerst sprake zijn als de betreffende agrariër onvoldoende zekerheden voor de door een bank te verstrekken financiering kan aanbieden. Het Fonds werkt aanvullend, dat wil zeggen eerst nadat alle normale zekerheidsmogelijkheden voor de financiering zijn uitgeput, kan voor het dan nog resterende deel een beroep op het Fonds worden gedaan. Een aanvraag voor een garantie loopt via de bank (zie ook bladzijde 107). Sinds augustus 1979 worden voor het behandelen van aanvragen servicekosten door het Borgstellingsfonds in rekening gebracht. Bij de beoordeling van een garantie-aanvraag worden in grote lijnen dezelfde criteria gehanteerd als de bank die kent bij een financieringsaanvraag (zie hoofdstuk 9).

Naast de borgstelling voor de normale bedrijfsfinanciering kunnen zich in een produktietak zodanige problemen voordoen, dat het Borgstellingsfonds haar medewerking verleent aan het overbruggen van de moeilijke periode door een specifieke regeling ten behoeve van de noodzakelijke financiering in een betreffende produktietak in het leven te roepen. In het laatste decennium heeft zich dat in de volgende situaties voorgedaan:

- Overbruggingsfinanciering fruitteelt 1969/70 en 1970/71. Door de te grote produktie-uitbreiding van fruit ontstond er een ongunstige prijsontwikkeling met als gevolg liquiditeitsproblemen. Van deze overbruggingsfinancieringsregeling maakten circa 550 fruittelers gebruik, waarmee een totale BF-garantie van circa f 25 miljoen gemoeid was.
- Financiering zware stookolie in 1970 en 1971. Men vreesde dat de sterke prijsstijging van stookolie zou leiden tot ongewenste teeltverschuivingen. In het kader van de hiervoor getroffen financieringsregeling betaalde het Ministerie van Landbouw en Visserij rente over de voorschotten die f 13 miljoen bedroegen. Hierbij waren 4.330 glastuinbouwbedrijven betrokken. Ter gedeeltelijke dekking van deze voorschotten en van aanvullende kredieten werd aan totaal 2.859 bedrijven een BF-garantie verleend tot een totaalbedrag van f 21,5 miljoen.
- Gegarandeerd Bijzonder Bedrijfskrediet (GBK). Deze regeling, die op 15 april 1981 van kracht werd, is bedoeld voor jonge

ondernemers die in de laatste jaren een bedrijf hebben overgenomen en voor ondernemers die een ontwikkelingsplan hebben uitgevoerd en in ernstige financiële problemen, onder andere door de hoge rentestand, zijn geraakt. Het gaat hier om bedrijven, die destijds verantwoorde investeringen pleegden en in normale omstandigheden als levensvatbaar aan te merken zijn.

In het kader van de GBK-regeling wordt maximaal f 150.000,- per bedrijf door het BF gegarandeerd. Hiervan kan maximaal f 50.000,- dienen ter herfinanciering van bestaande langlopende leningen waarvoor het BF zich borg stelt voor de jaarlijkse rente- en aflossingsverplichtingen. Het overige dient ter financiering van andere schulden onder de gebruikelijke BF-voorwaarde. Voorwaarde is dat de betrokken bank ook voor eenzelfde bedrag - maximaal f 50.000,- ter herfinanciering van langlopende leningen - de rente- en aflossingsverplichtingen voor haar rekening neemt als het BF wordt aangesproken. Zowel de Rabobankorganisatie als het BF hebben in 1981 ieder f 10 miljoen voor deze regeling uitgetrokken.

In tabel 7.1 is aangegeven in hoeverre in de jaren 1973 tot en met 1980 gebruik is gemaakt van het Borgstellingsfonds. Naast

Tabel 7.1 Verstreckte garanties Borgstellingsfonds voor de Landbouw

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Aantallen								
totaal	1.891	1.926	1.441	1.196	974	755	821	664
w.v. landbouw	1.271	1.206	953	762	560	455	522	413
tuinbouw	819	727	476	432	411	300	299	250
handel en nijverheid	1	3	12	2	3	-	-	1
Bedragen (x f mln.)								
totaal	153	183	164	152	145	121	134	102
w.v. landbouw	106	118	106	101	76	73	85	63
tuinbouw	47	63	51	50	60	47	49	38
handel en nijverheid	0	2	7	1	9	-	-	1
Gem. borgstelling (x f 1.000)								
landbouw	84	98	111	133	137	161	162	153
tuinbouw	76	88	107	117	148	159	165	154
handel en nijverh.	40	53	611	500	293	-	-	700

Bron: Jaarverslagen Borgstellingsfonds voor de Landbouw

borgstelling aan land- en tuinbouwbedrijven is in beperkte mate borgstelling verleend aan bedrijven, die zich bezighouden met handel en nijverheid in de agrarische sector. Het betreft garanties voor de financiering van fabrieksgebouwen (maalderijen, wasserijen en drogerijen van land- en tuinbouwprodukten, aardappelverwerking), opslagruimten (koel- en vriesruimten, bewaarplaatsen voor aardappelen, etc.) en in 1975 onder andere een aantal aardappelhandelaren dat in kredietmoeilijkheden was gekomen door de natte weersomstandigheden in het oogstseizoen 1974.

In de jaren 1952 tot en met 1972 werden totaal ruim 40.000 borgstellingen verleend tot een bedrag van ruim f 900 miljoen. Tot en met 1980 komt het totaal aan verleende garanties op ruim 50.000 voor een totaalbedrag van f 2.060 miljoen. Van het aantal leningen met een garantie van het Fonds is 97,7% verstrekt door Rabobanken; het resterende deel door de Frieslandbank en de handelsbanken.

De vermindering van het aantal toegewezen garanties in de afgelopen jaren kan deels worden toegeschreven aan de stijging van de grondprijzen, waardoor de zekerheidswaarde voor hypotheekstelling hoger werd. Daarnaast heeft een door de banken ruimer verstrekkingsbeleid op andere zekerheden een rol gespeeld.

Vanaf augustus 1979 bestaat ook de mogelijkheid borgstelling aan te vragen in de paardenhouderij (onderdeel landbouw). Tot 31 december 1980 werden ten behoeve van deze tak 13 aanvragen toegewezen met een gemiddelde borgstelling van f 185.000.

De totale verplichtingen van het Fonds zijn opgelopen van f 462 miljoen ultimo 1972 tot f 788 miljoen eind 1980. De garantieverplichting van het Fonds maakte eind 1980 naar schatting ruim 4% uit van het totale door bankinstellingen verstrekte vermogen op lange termijn aan land- en tuinbouwbedrijven. Eind 1973 beliep dit nog circa 12%.

Voor de te financieren bedrijven, die een garantie van het Fonds krijgen toegewezen, is het belang van het Fonds belangrijk groter dan deze percentages. Van het totaal te financieren bedrag op die bedrijven was het aandeel waarvoor een garantie werd verleend, zowel op land- als tuinbouwbedrijven, in 1973 en 1974 gemiddeld 37%. Voor de landbouwbedrijven is het aandeel in de daaropvolgende jaren op dat niveau gebleven, voor de tuinbouw was er een gestage teruggang tot 26% in 1979, in 1980 weer oplopend tot boven de 30%.

De middelen van het Fonds zijn in de loop der jaren per saldo aangegroeid - uit opbrengsten van beleggingen minus uitvoeringskosten en geleden schade - van f 25 miljoen tot circa f 38 miljoen per ultimo 1980. Omdat de draagkracht van het Fonds onvoldoende ruimte bood om onbelemmerd tot garantieverlening over te kunnen gaan, heeft de overheid ter versterking van de draagkracht in de loop der jaren naar behoefte middelen beschikbaar gesteld ter grootte van totaal f 175 miljoen, waarvan na afboeking van geleden schade eind 1980 circa f 168 miljoen resteerde. Wat de garantieverplichting betreft, wordt als norm gehanteerd dat het Borgstellingsfonds vijf maal het totale garantiekapitaal aan verplichtingen op

zich mag nemen. Op basis van het garantiekapitaal per begin 1981 betekent dat een totaalbedrag van ruim f 1 miljard, dit is circa een kwart meer dan de garantieverplichtingen op dat moment.

De verliezen van het Fonds hebben zich vanaf de oprichting tot en met eind 1980 beperkt tot ongeveer f 14 miljoen, dat is minder dan 1% van de totaal aangegane verplichtingen. Voor rekening van de tuinbouw kwam bijna f 13 miljoen, waarvan f 10,6 miljoen in de jaren 1968 tot en met 1974. In de landbouw werden de grootste verliezen geleden in de periode 1968 tot en met 1972, namelijk totaal f 0,9 miljoen. In 1980 heeft zich weer een duidelijke toename van de geleden schade voorgedaan. Van de in dat jaar geleden schade ad f 1,1 miljoen had f 0,5 miljoen betrekking op vier tuinbouwposten en eveneens f 0,5 miljoen op een garantiepost in de sector handel en nijverheid.

7.3 Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw

7.3.1 Algemeen

De Stichting Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw (O & S-fonds) werd opgericht in 1963. Toentertijd waren er vele agrarische bedrijven die in een ongunstige situatie verkeerden en waar hulp op korte of langere termijn noodzakelijk was. Om op korte termijn de nood te lenigen, werden voorschotten aan agrariërs met liquiditeitsproblemen verstrekt, waarvoor de overheid gelden beschikbaar stelde. Het O & S-fonds, dat naar aanleiding van genoemde problematiek in de landbouw werd opgericht, werd belast met de verstrekking van de voorschotten, maar kreeg als doelstelling "het bevorderen van de ontwikkeling en sanering van de landbouw". In concreto hield dat in enerzijds bedrijfsbeëindiging te begeleiden en regelingen voor de wijkers te treffen (sanering), anderzijds om verbetering van de bedrijfsstructuur van de blijvende bedrijven te stimuleren door middel van subsidies (ontwikkeling). In de loop der jaren is een groot aantal sanerings- en ontwikkelingsregelingen tot stand gekomen. De meeste O & S-regelingen zijn nu in het EG-structuurbeleid ingepast of zijn hiervan een nadere uitwerking. Het EG-beleid laat ook ruimte voor nationale regelingen, die echter wel aan EG-normen moeten worden getoetst.

Het O & S-fonds maakt voor de uitvoering van de regelingen gebruik van bestaande diensten van het Ministerie van Landbouw en Visserij, zoals de Directie Bedrijfsstructurele Aangelegenheden (ontwikkelingsregelingen) en de Directie Beheer Landbouwgronden (saneringsregelingen). Aanvragen voor de diverse ontwikkelings- en saneringsregelingen moeten in het algemeen worden ingediend bij de districts bureauhouder (DBH) van de Stichting Uitvoering Landbouwmaatregelen. De voor de uitgaven benodigde middelen verkrijgt het O & S-fonds door middel van jaarlijkse subsidies van het Ministerie van Landbouw, terwijl de kosten van de op het Gemeenschappelijk Structuurbeleid van de EG geënte regelingen geheel of gedeeltelijk

met het Europese Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw (EOGFL) worden verrekend. Dit laatste betreft voornamelijk de premieregelingen voor het niet in de handel brengen van melk- en zuivelprodukten en die voor het omschakelen van het melkveebestand, welke geheel voor rekening komen van het EOGFL en de rentesubsidie-regeling waarvan 25% kan worden verrekend.

Wat betreft de uitgaven is in de loop der jaren een verschuiving opgetreden van het saneringsgedeelte naar het ontwikkelingsgedeelte van het Fonds. In het eerste decennium van haar bestaan waren de jaarlijkse uitgaven voor sanering hoger dan die voor ontwikkeling, de laatste jaren is dit duidelijk anders zoals uit tabel 7.2 blijkt.

Sommige regelingen zijn van generieke aard (EEG-rentesubsidies), andere hebben een sterk gericht en selectief karakter en zijn veelal afgestemd op bepaalde ontwikkelingen in land- en tuinbouw en hebben een tijdelijk karakter. Onderstaand zal nader worden ingegaan op de rentesubsidieregeling en de beëindigingsregeling, die zowel wat betreft de omvang van de bedragen die er jaarlijks mee gemoeid zijn als vanwege hun meer permanente en generieke aard tot nu toe de belangrijkste regelingen van het O & S-fonds zijn geweest.

7.3.2 Rentesubsidieregeling

De rentesubsidieregeling in ons land is een uitvloeisel van de EEG-richtlijn 72/159 betreffende modernisering van landbouwbedrijven met ontwikkelingsmogelijkheden. De regeling werd in november 1972 van toepassing voor de melkveehouderij en akkerbouw. Vanaf mei 1973 ook voor bijna de gehele tuinbouwsector. De pluimveehouderij is de enige sector die, op grond van het EEG-besluit van de regeling is uitgezonderd. De subsidieregeling houdt in dat rentesubsidie wordt betaald gedurende een bepaalde looptijd op een vastgesteld (subsidiabel) leningsbedrag. Om voor de regeling in aanmerking te komen moet aan een aantal voorwaarden worden voldaan, zoals:

- de ondernemer moet het hoofdberoep in land- of tuinbouw hebben en vakbekwaam zijn;
- het bedrijf moet een ontwikkelingsbedrijf zijn. Criterium hiervoor is dat het arbeidsinkomen per volwaardige arbeidskracht vóór de uitvoering van de investeringen beneden dat van vergelijkbare groepen, het zogenaamde paritaire inkomen, buiten de landbouw ligt. Uit een op te stellen ontwikkelingsplan moet blijken dat na voltooiing van het plan een arbeidsinkomen behaald kan worden dat tenminste gelijk is aan bedoeld vergelijkbaar inkomen. Het paritaire inkomen wordt jaarlijks door het bestuur van het O & S-fonds aangepast. Per 1 januari 1981 bedroeg het f 34.100;
- de soort investeringen. Vrijwel alle soorten investeringen in de landbouw komen voor rentesubsidie in aanmerking. Niet in aanmerking komen onder andere grondaankopen vanwege de te

Tabel 7.2 Uitgaven ten behoeve van ontwikkelings- en saneringsregelingen over de jaren 1977 tot en met 1980 (in miljoenen guldens)

	1977	1978	1979	1980
Ontwikkelingsregelingen				
Oudere agrarische werknemers	0,2	0,3	0,2	0,2
Verbetering Agrarische Bedrijfsgebouwen 1975	0,9	-	-	-
Mestbanken	1,8	1,9	1,8	2,4
Omschakeling naar vleesproductie	1,8	1,2	0,0	-
Bedrijfsverzorging	5,8	6,2	6,6	7,5
Rentesubsidies	46,5	61,1	77,3	91,3
Oriëntatiepremies	-	0,2	0,2	0,1
Aansluiting glastuinbouw op aardgas	0,3	5,2	7,9	2,9
Bevordering samenwerking	4,0	2,3	2,2	1,9
Tankmelken	1,6	1,9	5,5	5,7
Niet in de handel brengen melk etc.	2,8	20,2	17,3	30,7
Omschakeling melkveebestand	0,3	1,9	1,2	1,5
Mestopslag	0,2	1,0	0,7	0,4
Verbet. werksituatie melkveehouderij	-	0,6	6,5	1,5
Energiereregelingen glastuinbouw	-	-	-	0,2
Ombouw op aardgas	0,1	-	-	-
Hinderpreventie en welzijn	-	0,4	0,2	0,4
EOGFL-projecten	0,2	1,1	0,1	1,2
Ver. van Veehouderijbelangen	-	-	-	0,7
Structuur proj. rundveehouderij	-	0,8	1,0	0,1
Incidentele ontwikkelingsprojecten	0,4	0,0	0,0	0,1
Overige projecten	1,1	0,3	0,3	0,0
Totaal	68,0	106,6	129,0	148,8
Saneringsregelingen				
Bedrijfsbeëindigingsvergoeding	43,6	43,1	41,8	40,6
Glasafbraak	14,8	11,8	2,6	2,7
Overige	2,4	-	-	-
Totaal	60,8	54,9	44,4	43,3

Bron: Jaarverslagen O & S-Fonds voor de Landbouw

verwachten prijsopdrijvende werking. Voorts geldt voor de varkenshouderij een grote beperking, omdat daar de voorwaarde wordt gesteld dat 35% van het benodigde voer door het bedrijf zelf moet kunnen worden opgebracht.

Het maximumbedrag waarover rentesubsidie kan worden verleend bedroeg aanvankelijk f 572.000 per bedrijf. In maart 1978 was dit verlaagd tot f 300.000 en in oktober daaropvolgend tot f 240.000. Omdat andere bijdragen van de overheid in mindering moeten worden gebracht, waarbij de premie als gevolg van de WIR forfaitair is vastgesteld op 25%, bedraagt vanaf oktober 1978 het werkelijk maximum per bedrijf f 180.000. Het subsidiabel leningsbedrag heeft een looptijd van maximaal 15 jaar (onder andere melkveehouderij en akkerbouw), tien jaar (glastuinbouw) of zes jaar (onder andere werktuigen). De hoogte van de rentesubsidie bedroeg aanvankelijk 4%, in 1974 is deze verhoogd tot 5%. Sinds oktober 1978 wordt 5% rentesubsidie gegeven over de eerste f 75.000 van het subsidiabele leningsbedrag en niet meer dan 2% over het resterende bedrag (tot maximaal f 105.000). Voorwaarde is steeds geweest dat ten laste van de kredietnemer zelf 3% komt. Voor enkele investeringsdoelen bedraagt de rentesubsidie niet meer dan 1%. Het ontwikkelingsplan wordt over het algemeen in nauwe samenwerking met de voorlichtingsdienst (consulentschappen) opgesteld, waarna het financieringsplan ter goedkeuring moet worden voorgelegd aan de bank die de lening zal verstrekken.

Van de rentesubsidieregeling is in ons land in ruime mate gebruik gemaakt. Het aantal toegewezen aanvragen beliep tot en met 1980 19.200 met een subsidiabel leningsbedrag van circa f 3,5 miljard. Vooral de melkveehouderij (ligboxenstallen) en de glastuinbouw hebben, met respectievelijk 68% en 21% van het aantal toewijzingen, van de regeling kunnen profiteren. Het gemiddelde subsidiabel leningsbedrag per toewijzing, dat opliep van f 132.000 in 1973 tot f 220.000 in 1977 zakte in 1979 en 1980 tot rond f 145.000 (zie tabel 7.3). De oorzaak van deze daling in de laatste jaren ligt in het eerdergenoemde feit dat het maximaal te verkrijgen subsidiabel leningsbedrag in 1978 beduidend werd verlaagd.

7.3.3 Beëindigingsregeling

Een van de eerste ontworpen regelingen van het O & S-fonds was een bedrijfsbeëindigingsregeling. In november 1972 is een beëindigingsregeling van kracht geworden die een nationale uitwerking is van de structuurrichtlijnen van de EEG. Hiervoor komen agrariërs, wier fiscaal inkomen de laatste drie jaar een bepaald bedrag (1980 f 26.000) niet te boven gaat, in aanmerking.

De grond moet aan de Stichting Beheer Landbouwgronden worden overgedragen of voor tenminste 12 jaar aan haar verpacht worden. In bepaalde gevallen is ter vergroting van een bestaand bedrijf directe overdracht aan een ander bedrijfshoofd mogelijk. De vergoedingen zijn naar hoogte en soort afhankelijk van bepaalde con-

Tabel 7.3 Rentesubsidies aan land- en tuinbouw

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Aantallen toege- wezen aanvragen								
Totaal	1.842	2.398	1.831	2.185	2.853	3.172	3.297	1.624
waarvan:								
rundveehouderij	1.566	1.691	1.274	1.451	1.624	2.008	2.330	1.084
glastuinbouw	207	534	464	530	671	774	625	264
akkerbouw	28	38	18	54	120	73	73	51
fruitteelt	10	18	3	10	11	15	17	96
vollegronds- groenteteelt	33	99	77	120	291	217	215	108
varkenshouderij	-	18	11	31	94	63	37	21
Subsidiabele le- ningsbedragen (mln. gld.)								
Totaal	244	417	360	454	628	648	484	232
waarvan:								
rundveehouderij	204	293	251	299	344	393	357	166
glastuinbouw	32	100	95	120	182	186	84	34
Gem. bedrag per toewijzing (x f 1.000)								
Totaal	132	174	197	208	220	204	147	143
waarvan:								
rundveehouderij	77	173	197	206	212	196	153	153
glastuinbouw	155	187	205	226	271	240	134	129
Uitbetaalde rente- subsidies * (mln. glds.)								
	-	3,0	17,3	33,2	46,5	61,1	77,3	91,3

* daarvan komt 25% ten laste van de EEG

Bron: O & S-fonds voor de Landbouw

dities. Voor de vergoeding van de vrijgemaakte grond is niet vereist dat het bedrijfshoofd zijn hoofdberoep in de landbouw heeft. Indien het bedrijfshoofd zijn hoofdberoep in de landbouw heeft, krijgt hij een aanvullende vergoeding. Deze bestaat, afhankelijk van de leeftijd, uit een vergoeding ineens of een maandelijke vergoeding.

Eind december 1980 waren in totaal 3.007 aanvragen ingediend, waarvan toen 2.553 waren afgehandeld. Een aantal van 1.337 resulteerde in een beëindigingsovereenkomst.

Vooraf door de moeilijke werkgelegenheidssituatie buiten de landbouw liepen de laatste jaren de aanvragen voor een bedrijfsbeëindigingsvergoeding terug. Dit was aanleiding om in 1975 in de regeling de mogelijkheid van bedrijfsbeëindiging op termijn op te nemen. Ondernemers, ouder dan 50 jaar kunnen na overdracht van grond aan de SBL onder genot van een gedeeltelijke beëindigingsvergoeding hun bedrijf nog maximaal zes jaar voortzetten. De belangstelling voor deze regeling is tot nu toe zeer gering. Tot eind 1980 werden slechts 17 overeenkomsten afgesloten.

In de glastuinbouw kan samengaan met bedrijfsbeëindiging in het kader van het Beëindigingsvergoedingsbesluit een bijdrage in de kosten van afbraak van economisch verouderde glasopstanden worden verkregen krachtens een in 1969 ontworpen regeling.

7.4 Ruilverkaveling/kavelruil

Stimulering van verbetering van de cultuurtechnische productieomstandigheden vindt plaats op basis van de Ruilverkavelingswet 1954 (wettelijke ruilverkaveling) en op basis van de in 1972 uitgegeven Beschikking kavelruil.

Ruilverkaveling heeft voor de land- en tuinbouw als belangrijkste doel om de productie-omstandigheden te verbeteren. Ontsluiting van grond en gebouwen, waterbeheersing en herverkaveling van grond zijn daarbij de belangrijkste inrichtingsfactoren. Bij de herverdeling van landbouwgronden is bovendien voor een beperkt aantal bedrijven sprake van boerderijverplaatsing. Vergroting van bedrijven is in het kader van de ruilverkaveling mogelijk, doordat beëindigen van te kleine bedrijven wordt gestimuleerd, waardoor vrijkomende grond aan de overblijvende bedrijven wordt toebedeeld.

Bij de wettelijke ruilverkaveling hebben na 1954 naast specifiek agrarische belangen in toenemende mate aspecten ten aanzien van natuur- en landschapsbehoud en openlucht recreatie aandacht gekregen. De nieuwe Landinrichtingswet, welke in de eerstkomende jaren van kracht zal worden, zal dan ook veelomvattender zijn dan de huidige ruilverkavelingswet. De relatie tussen ruimtelijke- en landinrichting zal daarin beter zijn geregeld.

De voor de uitvoering van de ruilverkavelingswerken benodigde gelden bestaan voor maximaal 65% uit een Rijksbijdrage. De overige 35% wordt, voor zover geen dekking door derden plaatsvindt, ten laste van de agrariërs gebracht. Onder derden wordt hier verstaan provincies, gemeenten, waterschappen en dergelijke, die belang hebben bij de verbetering van onder andere wegen en waterlopen, alsmede het Europese Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw, die sinds enkele jaren subsidie verleent. De bijdragen, die de agrariërs betalen, kunnen worden onderscheiden in:

- een aandeel dat voor financiering via de ruilverkavelingsrente in aanmerking komt. De voorfinanciering hiervan geschiedt door de overheid. Over deze voorfinanciering wordt gedurende 26 achtereenvolgende jaren een annuïteit van 6% betaald. Het rente-aandeel, dat hierin is begrepen en dat aftrekbaar is voor de bepaling van het fiscaal belastbaar inkomen, bedraagt $3 \frac{5}{8}\%$. Ruilverkavelingen, waarover voor 1 juli 1975 is gestemd, vallen nog onder de oude regeling, te weten een 30-jarige annuïteit van 5%, waarvan $2 \frac{7}{8}\%$ rente.
- kosten, welke direct betaald moeten worden, voor zover deze kosten niet in aanmerking komen voor een subsidie. Deze hebben betrekking op particuliere verbeteringen (nieuwbouw bij boerderijverplaatsing, erfbeplanting, kavelverbetering, boerderij-toegangswegen).

De subsidie- en financieringsnormen zijn eerst in 1972 en daarna in 1979 belangrijk gewijzigd, waardoor het Rijksaandeel in de kosten sterk is verminderd (zie tabel 7.4).

Tabel 7.4 Vroegere en thans geldende subsidie- en financieringsnormen, toegepast op de gemiddelde investering per ha (uitgedrukt in procenten)

Subsidie- en financieringsnormen	Rijksaandeel		Contante bijdrage
	Rijksbijdrage	voorfinanciering	
Vóór 1972	69,6	24,8	5,6
Vastgesteld in 1972	61,9	22,6	15,5
Vastgesteld in 1979	61,7	9,5	28,8

Bron: Tweede-Kamerstuk, zitting 1980/81, 16.625, nr. 23

De herziene normen van 1979 zijn van toepassing op de ruilverkavelingen die vanaf medio 1981 in uitvoering worden genomen. Deze wijziging houdt onder meer in, dat de mogelijkheden tot voorfinanciering belangrijk zijn beperkt, de subsidies aangepast zijn en de contante bijdragen sterk zijn toegenomen. Dit laatste geldt met name voor de verbeteringen van waterbeheersing en ontsluiting ten behoeve van het algemeen belang, die voor rekening komen van de diverse publiekrechtelijke lichamen (provincies, gemeenten, waterschappen enz.). Voor de agrariërs is de voorfinanciering thans uitsluitend beperkt tot aanpassingswerken, die samenhangen met de verkaveling (kavelaanvaardingswerken). Particuliere agrarische verbeteringen zoals boerderijverplaatsing, kavelverbeteringswerken en boerderijtoegangswegen worden niet meer door het Rijk voorgefinancierd. Wel is de subsidie voor nieuwbouw bij boerderijverplaatsing verhoogd van 30% tot 40% van de genormeerde bouwkosten. De voorfi-

nanciering op basis van de huidige normen betekent dat de agrariërs een indirecte subsidie ontvangen van het Rijk welke wordt geschat op circa 5% van de totale kosten van de ruilverkaveling. Deze indirecte subsidie ontstaat als gevolg van de tijd, die verloopt tussen de uitvoering van werken en het begin van betaling van ruilverkavelingsrente en het verschil tussen de marktrente en de in de wet vastgelegde rentevoet van 3 5/8% op basis waarvan de ruilverkavelingsrente wordt berekend. Het Rijksaandeel in de kosten van de ruilverkaveling is afgenomen van gemiddeld ruim f 8.000 per ha in de jaren 1970 tot en met 1973 tot gemiddeld f 6.500 in de daaropvolgende jaren en f 4.500 à f 5.500 in 1981.

Het bedrag, dat in de eerstkomende jaren met voorfinanciering is gemoeid, wordt geraamd op circa f 56 miljoen per jaar. De ruilverkavelingsrente die door het Rijk van belanghebbenden terug wordt ontvangen, zal in 1981 ruim f 41 miljoen bedragen en zal als gevolg van de afsluiting van ruilverkavelingen verder toenemen.

Bij financiering van een bedrijf met een relatief grote voorfinanciering - alleen nog het geval bij boerderijverplaatsing onder de voorheen geldende normen - wordt bij de vaststelling van de waarde rekening gehouden met deze voorfinanciering. Daar deze voorfinanciering preferent is in geval van liquidatie, wordt voor bepaling van de zekerheidswaarde voor de bankfinanciering het bedrag van de voorfinanciering op de taxatiewaarde in mindering gebracht.

In maart 1981 was aan landinrichtingsprojecten (ruilverkaveling, herinrichting en reconstructie) 577.800 ha in uitvoering, 444.140 ha in voorbereiding en 608.000 ha aangevraagd. Sinds 1975 wordt er naar gestreefd jaarlijks 40.000 ha in uitvoering te nemen.

Om verkaveling alsmede ontsluiting en waterbeheersing te verbeteren, is het aangewezen middel de ruilverkaveling uit kracht van wet. Gezien echter de grote belangstelling hiervoor en de beperkte financiële middelen moet soms lang gewacht worden eer men aan de beurt is. Dit samen met de lange voorbereidingstijd heeft tot gevolg dat vele gebieden vooralsnog van de noodzakelijke verbetering van verkaveling verstoken blijven. Ten einde toch aan de grote behoefte aan betere verkavelingen te voldoen, is in 1971 door de Minister van Landbouw en Visserij de regeling "kavelruil en perceelsvergroting" geïntroduceerd, welke in 1972 werd gevolgd door de Beschikking Kavelruil. De regeling biedt geen mogelijkheden voor verbetering aan wegen en waterlopen. Wel zijn de aan de ruiling noodzakelijke aanpassingswerken van beperkte omvang mogelijk, zoals het maken van kavelaansluitingen en het dempen van overbodige sloten. Om een eenvoudige en vlugge totstandkoming te bevorderen, wordt gestreefd naar een beperkte omvang van de objecten met een beperkt aantal deelnemers, terwijl de voorbereidingsduur - de medewerking van de ambtelijke diensten - is beperkt tot twee jaar. De overheidshulp bestaat uit de gratis dienstverlening door de Landinrichtingsdienst, de Dienst voor de Bedrijfsontwikkeling, het Kadaster en het Staatsbosbeheer. De notariële kosten komen geheel voor rekening van het Rijk. Voor de in de regeling voor-

ziene mogelijkheid van eenvoudige aanpassingswerken wordt 50% subsidie tot een maximum van f 800 per ha gegeven. Voor eventuele aanvullende beplantingen is bij projecten, groter dan 50 ha, een extra bijdrage van f 125 per ha beschikbaar.

Sinds het begin van de regeling waren tot 1 oktober 1981 1.348 kavelruilen aangemeld met een oppervlakte van bijna 35.000 ha, waarvan 1.138 objecten met een totale oppervlakte van 27.000 ha waren voltooid. Hierin had de provincie Drente met 32% van de oppervlakte een relatief groot aandeel. De grootte van de objecten loopt uiteen van minimaal drie eigenaren (wettelijk minimum) met enkele ha tot enige tientallen eigenaren met soms honderden ha. Gemiddeld bedragen de kavelruilen rond 25 ha, waarbij acht eigenaren zijn betrokken. Vanaf de invoering van de kavelruilregeling is er geen belangstelling meer voor nieuwe ruilverkavelingen bij overeenkomst waar het ging om blokken van 500-2.000 ha en waarvan de totstandkoming en uitvoering erg veel tijd vergde.

Naast de ruilverkaveling en kavelruil is vermeldingswaard de bijdrageregeling particuliere cultuurtechnische werken (PCW). Het beleid van de Nederlandse overheid is erop gericht knelpunten in de landbouwstructuur op te heffen. Aangezien deze onder meer gelezen kunnen zijn in de cultuurtechnische omstandigheden, wordt een beleid gevoerd ter verbetering hiervan. In 1975 is een bijdrageregeling voor particuliere cultuurtechnische werken ingesteld die tot doel had de verbetering van de cultuurtechnische situatie van individuele bedrijven te stimuleren. De overheidsbijdrage bedroeg 50% van de investeringskosten van toegangswegen en erfverharding en 33% van de kosten van de aanleg van bedrijfswegen, de verbetering van de detailontwatering door buizendrainage en het graven/verruimen van sloten, de verbetering van het bodemprofiel en egalisatiewerkzaamheden. De investeringen per bedrijf dienden minimaal f 3.000,- te bedragen. Voor deze bijdrage kwamen in aanmerking ondernemers in de landbouw en exploitanten van agrarische loonwerkbedrijven. Voor deze bijdrageregeling, die op 1 januari 1975 van kracht werd, bestond zoveel belangstelling dat zij om budgettaire redenen per 1 juni 1975 moest worden opgeschort, ofschoon zij aanvankelijk een permanent karakter zou hebben. Bij de schorsing waren 37.916 aanvragen voor een bijdrage ingediend, hetgeen inhoudt, dat ongeveer een kwart van de bedrijven in Nederland een aanvraag heeft ingediend. Van de aanvragen werd 95% gevolgd door een toezegging. Het totale bedrag van de toezeggingen bedroeg f 241,4 miljoen. De totaal hiervoor te verrichten investeringen beliepen globaal f 540 miljoen. In de daaropvolgende jaren tot en met 1981 is er een beperkte openstelling geweest van de bijdrageregeling PCW waarmee in totaal enkele tientallen miljoenen gulden subsidie gemoeid waren.

7.5 Stichting Beheer Landbouwgronden en Grondbank

De Stichting Beheer Landbouwgronden (SBL), opgericht in 1946,

heeft de volgende functies:

- Het namens de Rijksoverheid aankopen van landbouwgronden en de daarbij behorende opstallen voor allerlei van te voren omschreven doeleinden. Daarbij zijn te onderscheiden de gronden die een agrarische bestemming behouden en die een andere bestemming krijgen: bos- en landschapsbouw, bufferzones, reservaten etc. Het streven is erop gericht de grond zo snel mogelijk over te dragen voor het doel waarvoor deze is gekocht. In gevallen waar dat niet mogelijk is, wordt een tijdelijk beheer over de gronden uitgevoerd.
- Belast met de uitvoering van de werkzaamheden van de Grondbank. Dit sinds 1972, het jaar waarin de Grondbank begon te functioneren.
- Belast met de uitvoering van de regeling "Beschikking Beheersovereenkomsten". Door middel van deze beschikking, een uitvloeisel van de regeringsnota betreffende de relatie tussen landbouw en natuur- en landschapsbehoud (Relatienota, 1975), kunnen beheersovereenkomsten worden afgesloten met landbouwers in de betreffende gebieden. Een beheersovereenkomst houdt in dat beheersvergoeding wordt verstrekt aan landbouwers die bepaalde handelingen - bijvoorbeeld het verleggen van de maaidatum in verband met broedende weidevogels - verrichten in het kader van de agrarische bedrijfsvoering, die uit een oogpunt van beheer van natuur en landschap wenselijk zijn. Eind 1979 is met de eerste boeren (32) een dergelijke overeenkomst afgesloten, waarbij een oppervlakte van ruim 80 ha is betrokken. Uiteindelijk zal circa 100.000 ha als beheersgebied worden aangewezen.
- Belast met de uitvoering van de EEG-richtlijn betreffende de landbouw in bergstreken en in sommige probleemgebieden, de zogenaamde "bergboerenregeling". De SBL heeft op grond van deze richtlijn in 1978 het "Besluit bijdragen probleemgebieden" vastgesteld. De landbouwers, die voor een compenserende vergoeding in aanmerking komen - akkerbouwgronden zijn uitgezonderd -, ontvangen een jaarlijkse vergoeding van maximaal circa f 180 per ha. De gebieden die in aanmerking komen, zijn over het algemeen dezelfde als waar men op grond van vorenvermelde beheersregeling een vergoeding kan krijgen. Eind 1979 werd voor de eerste 39 boeren een dergelijke overeenkomst afgesloten tot een totale oppervlakte van 270 ha.

Grondtransacties SBL voor landbouwdoeleinden

De aankopen van landbouwgronden, die een agrarische bestemming zullen behouden, hebben voor de SBL het volgende doel:

- vergroting en/of verplaatsing van bestaande agrarische bedrijven, voornamelijk in het kader van ruilverkavelings- en landinrichtingsprojecten;
- financiering door de Grondbank bij bedrijfsvergroting of bedrijfsovername.

De SBL koopt de benodigde grond of neemt de pachtrechten van een pachter over. Dat laatste kan alleen met toestemming van de verpachter. Het kopen vindt plaats op de vrije grondmarkt of door middel van speciale overheidsregelingen, te weten bij:

- afkoop van toedelingsrecht in ruilverkavelings- en landinrichtingsgebieden;
- beëindigingsregeling van het O & S-fonds voor de Landbouw;
- overplaatsing van bedrijven, gelegen in SBL-aankoopgebieden (ruilverkavelingen, reservaatgebieden, etc.) naar de IJssel-meerpolders.

Het beleid van de SBL is erop gericht zodanig op de grondmarkt te opereren, dat dit optreden zo min mogelijk marktverstoring werkt.

Bij vergroting van bedrijven in ruilverkaveling wordt de hiervoor bestemde grond aan de betreffende boer contant verkocht tegen de actuele marktwaarde of kan in erfpacht worden uitgegeven op basis van de Grondbankregeling. Gronden, die buiten de ruilverkaveling liggen, verkoopt de SBL via het zogenaamde inschrijvingssysteem tegen een vastgestelde prijs, waarbij de toewijzing plaatsvindt met inschakeling van een Provinciale Adviescommissie. Het bezit van de SBL, te beschouwen als werkvoorraad, is gestegen van ruim 10.000 ha in 1965 tot rond 50.000 ha in het midden van de jaren zeventig en is sindsdien vrij stabiel. De totale jaarlijkse aankopen door de SBL omvatten gemiddeld ruim 5.000 ha over de laatste jaren.

Grondbank

De Grondbank is als proef in 1971 gestart in de provincies Groningen, Friesland en Drente. In 1974 is de grondbankproef uitgebreid tot het gehele land. Met het in mei 1976 in werking treden van het Kaderbesluit, Uitvoeringsbesluit en het Besluit uitgiftevoorwaarden, kreeg de Grondbank een definitief karakter. De Grondbank beoogt voor ondernemers in de landbouw (akkerbouw, veehouderij, gemengd bedrijf) de financieringslasten te verlichten bij overname van grond. Zij doet dit door aankoop van de grond en het daarna uitgeven van deze grond in erfpacht. Er zijn drie categorieën die voor de Grondbank in aanmerking kunnen komen, te weten:

- overname van het bedrijf van de ouders door een van de kinderen;
- overname van de grond van de verpachter door de pachter;
- bij vergroting van het bedrijf (vanaf 1 januari 1981 alleen mogelijk wanneer de gronden zijn gelegen in beheersgebieden).

De Grondbankregeling, die in 1976 van kracht werd en tot eind 1981 gold, hield in dat de landbouwer die in aanmerking wilde komen, niet ouder mocht zijn dan 44 jaar, tenzij er een opvolger was. Voor jonge agrariërs, die de leeftijd van 31 jaar nog niet hadden bereikt, golden speciale regels. Voorwaarden worden gesteld ten aanzien van oppervlakenormen (minima en maxima), herkomst grond,

verkavelingssituatie, bedrijfsresultaten, vakmanschap etc. Met ingang van 1982 kan in de categorie overname ouder/kind en verpachter/pachter voor maximaal f 200.000 grond tegen verpachte waarde worden aangekocht, terwijl de aanvrager jonger moet zijn dan 36 jaar.

De SBL koopt de desbetreffende grond - gebouwen worden uitgezonderd - aan om deze vervolgens in erfpacht tegen betaling van een jaarlijkse canon uit te geven aan de betreffende aanvrager. De erfpachter wordt in de gelegenheid gesteld tot het bereiken van de 65-jarige leeftijd erfpachter te blijven, waarbij het erfpachtscontract in principe een tijdsduur heeft van 26 of 40 jaar. De erfpachter betaalt jaarlijks 2½% van de aankoopsom voor het erfpachtsrecht. Deze zogenaamde erfpachtscanon wordt om de zes jaar herzien.

De animo om de Grondbank in te schakelen bij verkrijging van de grond, was aanvankelijk niet groot. Nadat in latere jaren de voorwaarden waren versoepeld, nam de belangstelling toe. De laatste jaren zelfs zodanig, dat reeds binnen enkele maanden na de aanvang van het nieuwe jaar de mogelijkheid tot het indienen van aanvragen moest worden opgeschort wegens uitputting van de beschikbare financiële middelen voor grondaankopen ten behoeve van de Grondbankregeling. De toename van het aantal aanvragen houdt waarschijnlijk tevens nauw verband met de stijging van de financieringslasten bij normale bankfinanciering, eerst als gevolg van de gestegen grondprijzen, daarna voornamelijk vanwege het hoge renteniveau.

De in tabel 7.5 vermelde aantallen goedgekeurde Grondbankaanvragen en de oppervlakte uitgegeven in erfpacht per jaar zijn niet vergelijkbaar. In de eerste plaats omdat in a aantal gevallen de goedkeuring om diverse redenen niet geleid heeft tot een Grondbankfinanciering en voorts, omdat de uitgifte in erfpacht niet steeds in hetzelfde jaar van goedkeuring plaatsvindt.

Tabel 7.5 Grondbankactiviteiten 1976-1980

Jaar	Aantal goedgekeurde Grondbankaanvragen			Uitgegeven in erfpacht (ha)
	totaal	waarvan ten behoeve van	bedrijfs- overname	bedrijfs- vergroting
1976	21	5	16	528
1977	37	1	36	219
1978	78	2	76	983
1979	84	2	82	966
1980	108	9	99	1.322

Bron: SBL

Van het totaal aantal goedkeuringen in de gegeven jaren had 65% betrekking op weidebedrijven, 25% op akkerbouwbedrijven en 10% op gemengde bedrijven. Een relatief groot aandeel van de Grondbank-financieringen vond plaats in de provincie Friesland.

Naar verwachting zal in 1981 zowel het aantal goedkeuringen als de oppervlakte uitgegeven in erfpacht ruim boven het niveau van 1980 liggen.

7.6 Rijksgroepsregeling Zelfstandigen

In het kader van de Algemene Bijstandswet is de Rijksgroeps-regeling Zelfstandigen (RZ) in het leven geroepen. De uitvoering hiervan ligt bij de gemeenten.

De regeling is bedoeld voor zelfstandigen, die in tijdelijke financiële moeilijkheden verkeren of daarin dreigen te geraken. Voorwaarde voor hulp is, dat het bedrijf levensvatbaar is, zodat het na de hulpverlening op eigen kracht verder kan. Voorts moeten alle normale kredietmogelijkheden (bank, borgstellingsfonds) zijn uitgeput. Tenslotte moet men jonger zijn dan 65 jaar.

Hulp kan worden verleend in de vorm van een tijdelijke uitkering voor levensonderhoud en/of in de vorm van bedrijfskapitaal. Dit laatste kan worden verstrekt als een rentedragende of renteloze lening en eventueel om niet.

De keuze uit deze drie vormen, de hoogte van de te betalen rente en de aflossingstermijn, zijn afhankelijk van de omstandigheden per geval. De meest voorkomende vorm is een 10-jarige lening tegen 5% of 8%.

Een aanvraag voor hulp via de RZ moet worden ingediend bij de dienst voor sociale zaken van de gemeente of de districtsbureauhouder (DBH). Men kan zich daarbij laten bijstaan door anderen. In de agrarische sector zijn dat meestal de sociaal-economische voorlichters van de landbouworganisaties. Voor kapitaalverstrekkingen boven een bepaald bedrag (in 1981 f 50.000) is alvorens B en W van de betreffende gemeente een beslissing over toekenning kan nemen, instemming nodig van het Ministerie van CRM. Zowel B en W als CRM vragen het oordeel van landbouwdeskundigen bij overheid en bedrijfsleven.

Een groot beroep op de RZ-regeling door de agrarische sector heeft zich voorgedaan bij calamiteiten zoals bij abnormaal veel regen in de herfst van 1974 in het zuidwesten van het land en de uitzonderlijke droogte in 1976. In het kader van de toepassing van de RZ na de droogte in 1976 is aan 13.097 agrariërs een bedrag van f 209 miljoen aan leningen verstrekt en f 81 miljoen om niet. Daar het inkomen over 1976 achteraf op veel bedrijven meeviel, is een niet onaanzienlijk deel van de verstrekte leningen om niet verhaald. Daarnaast is met name ook als gevolg van de slechte situatie in de varkenshouderij (1974 en 1980) de RZ-hulp toegenomen. Naar verhouding zijn de aan agrariërs verstrekte periodieke uitkeringen niet van grote betekenis, terwijl renteloze leningen en ka-

pitaalverstrekkingen om niet - behoudens bij calamiteiten zoals na de droogte in 1976 - slechts in zeer geringe mate voorkomen.

Het aantal aanvragen van in ernstige financiële moeilijkheden verkerende agrariërs nam toe van ruim 1000 in 1979 tot 1900 in 1981. Circa tweederde van de aanvragen was afkomstig uit het oosten en zuiden van het land. Van de ingediende aanvragen had ruim een derde betrekking op rundveehouderij en ruim een kwart op varkenshouderij.

7.7 Rijksgroepsregeling Oudere Zelfstandigen

In oktober 1977 is het besluit inzake de Rijksgroepsregeling Oudere Zelfstandigen (ROZ) in werking getreden. Een regeling die bedoeld is voor zelfstandigen van 58 tot 65 jaar, zowel in het midden- en kleinbedrijf als in de agrarische sector, die een te laag inkomen uit hun bedrijf behalen om in het noodzakelijke levensonderhoud te kunnen voorzien en die, omdat hun bedrijf niet levensvatbaar is, niet voor RZ-hulp in aanmerking komen. Voor deze oudere zelfstandigen, die, gelet op hun leeftijd, geen alternatief hebben, is het van belang dat het bestaande bedrijf nog een aantal jaren wordt voortgezet en daaruit nog een zo goed mogelijk inkomen kan worden behaald. Wanneer dat inkomen te laag is, kan door middel van de ROZ een aanvulling op het inkomen worden verkregen tot de 65-jarige leeftijd, waarbij de volgende voorwaarden worden gesteld:

- tenminste vijf jaar werkzaam zijn als zelfstandige;
- de arbeidstijd dient geheel of nagenoeg geheel te worden aangewend in het bedrijf;
- tenminste de helft van het geldende minimuminkomen moet duurzaam uit het bedrijf worden verkregen (in 1981 f 14.900).

De regeling kent een vermogensvrijlating van f 148.900 (basis 1981). Dit wil zeggen dat als het vermogen meer bedraagt, men niet voor een uitkering in aanmerking komt. Wel kan onder bepaalde voorwaarden bijstand worden verleend in de vorm van een rentedragende lening, die te zijner tijd moet worden afgelost.

Aanvragen om voor de ROZ in aanmerking te komen moeten worden ingediend bij de afdeling sociale zaken van de gemeente of de districts-bureauhouder (DBH).

Van de regeling wordt weinig gebruik gemaakt. Sinds de inwerkingtreding zijn vanuit de agrarische sector circa 250 aanvragen ingediend, waarvan de meeste betrekking hadden op de rundveehouderij. Hoewel niet groot, valt er een toenemende belangstelling te constateren, waarbij Overijssel en Gelderland het grootste deel voor hun rekening nemen. Eind 1980 werd aan + 140 personen een periodieke uitkering verstrekt, waarvan enkele tientallen afkomstig uit de agrarische sector. Voornamelijk in de agrarische sector vormt de hoogte van het vermogen, in de vorm van onroerend goed, nog al eens een hinderpaal om een uitkering te verkrijgen.

7.8 Fiscale Oudedagsreserve voor Zelfstandigen

De Fiscale Oudedagsreserve voor Zelfstandigen (FOR) bestaat sinds 1 januari 1973. Sindsdien hebben in Nederland gevestigde ondernemers - derhalve ook agrariërs - de mogelijkheid in eigen beheer een oudedagsvoorziening op te bouwen.

De jaarlijkse toevoeging aan de FOR is van toepassing voor ondernemers in de leeftijd van 18 tot en met 64 jaar. Toevoeging vindt plaats per ondernemer.

De gevormde oudedagsreserve mag de fiscale boekwaarde van het eigen vermogen in de onderneming niet te boven gaan; een overschrijding wordt toegevoegd aan de winst.

In 1981 waren de volgende bedragen van toepassing:

- minimum toevoeging f 849;
- toevoeging over winsten tot en met f 47.196: 11,5%;
- toevoeging over winsten boven f 47.196: 10%;
- maximale toevoeging f 13.396.

De FOR leidt er toe dat uitstel van belastingheffing plaatsvindt. In de toekomst zal in principe inkomstenbelasting verschuldigd zijn over de gevormde oudedagsreserve. Deze belastingheffing komt aan de orde bij het staken of overdragen van de onderneming of bij het bereiken van de 65-jarige leeftijd.

Verder uitstel van belastingheffing kan verkregen worden door een stamrecht aan te kopen bij een verzekeringsmaatschappij of bij de koper van het bedrijf. Belangrijk is voorts dat bij de afrekening eventueel het bijzonder tarief (20-50%) toepassing kan vinden en er geen belastingheffing plaatsvindt voor zover nog gebruik gemaakt kan worden van de vrijstelling voor stakingswinst van f 20.000. De aanwending van het gereserveerde bedrag is niet aan beperkingen onderhevig.

7.9 Wet Investeringsrekening

De overheid heeft de mogelijkheid door middel van de Wet Investeringsrekening (WIR), waarvan de eerste fase op 24 mei 1978 in werking is getreden, de bedrijfsinvesteringen naar omvang en richting te beïnvloeden. Zij doet dit door het toekennen van premies, die worden uitgedrukt in een percentage van de verrichte investeringsbedragen. Voor het gehele land bestaan er basispremies voor de verschillende soorten bedrijfsmiddelen, te weten bedrijfsgebouwen, vaste installaties en overige bedrijfsmiddelen (outillage), welke al naar gelang de omstandigheden worden gewijzigd. Naast deze basispremies kent de WIR verschillende toeslagen. Deze toeslagen zijn gekoppeld aan bepaalde doelstellingen, wat uit de benaming ervan blijkt: kleinschaligheidstoeslag, ruimtelijke ordeningstoeslag, bijzondere regionale toeslag, energietoeslag en milieutoeslag. De laatste twee zijn eerst met de inwerkingtreding van de tweede fase op 19 juli 1980 van kracht geworden. Hoewel het moge-

lijk is dat de ondernemer voor meer dan één toeslag tegelijk in aanmerking komt, mag de totale premie een vastgesteld percentage niet te boven gaan.

De WIR-premie heeft de investeringen in de land- en tuinbouw nogal sterk bevorderd. Enerzijds is dit toe te schrijven aan het feit dat de WIR-premie van te voren vaststaat en betrekkelijk kort na betaling van de investering - verrekening met de inkomsten- of vennootschapsbelasting - wordt ontvangen. Dit in tegenstelling tot de voordien van toepassing zijnde belastingfaciliteiten, te weten de investeringsaftrek en de vervroegde afschrijving waar de "vergoeding" mede afhankelijk was van het inkomen waarover belasting moest worden betaald en bovendien over een langere periode werd uitgesmeerd. Anderzijds heeft in die gebieden, waar de bijzondere regionale toeslag van kracht is, deze de omvang van de investeringen sterk doen oplopen. Daarbij kwam, dat kort nadat de WIR in werking trad, ook de overige investeringsvoorwaarden in de landbouw relatief gunstig waren.

De bij de invoering van de WIR vastgestelde premiepercentages werden in januari 1980 voor het eerst gewijzigd. De basispremie voor nieuwe gebouwen werd verlaagd van 23% naar 18% en voor bestaande gebouwen van 15% naar 11%. Voor vaste installaties in de open lucht bleef het percentage ongewijzigd op 13%, terwijl het voor overige bedrijfsmiddelen (outillage) in mei 1980 veranderde van 7% in 10% en vanaf september 1980 in 12%. Met ingang van januari 1982 zijn de premiepercentages verlaagd voor nieuwe gebouwen tot 14%, voor bestaande gebouwen tot 8% en voor vaste installaties tot 12%.

Het is te verwachten dat de agrarische sector van de bijzondere regionale toeslag zal worden uitgesloten. De totale WIR-premie kon tot januari 1980 oplopen tot bijna 50%, namelijk voor nieuwe gebouwen (23%) in gebieden met een bijzondere regionale toeslag (20%) en een kleinschaligheidstoeslag (maximaal 6%).

Toen ook de milieutoeslag van toepassing werd, werd bepaald dat de maximale premie voor gebouwen hoogstens 50% en voor installaties maximaal 40% mocht bedragen.

Als het bedrijfsmiddel waarover een basispremie en eventuele toeslagen zijn ontvangen, binnen een bepaalde tijd verkocht wordt (desinvesteren), moeten de premies en toeslagen terugbetaald worden. De desinvesteringsbetaling zal veelal lager - maar nooit hoger - zijn dan de ontvangen WIR-bedragen.

Omtrent de omvang van de totale WIR-premies, die zijn toegekend aan de land- en tuinbouwbedrijven, zijn slechts globale gegevens bekend. In de afgelopen jaren is naar schatting tussen de f 600 en f 900 miljoen per jaar naar de primaire agrarische sector toegevloeid.

Tot de ontvangst van de WIR-premie moet er een voorfinanciering plaatsvinden. In de praktijk wordt dit meestal opgelost door middel van een tijdelijke lening van de bank met als zekerheid cessie op de betreffende WIR-premie.

8. De organisatie van het landbouwkrediet

8.1 Inleiding

De belangrijkste organisatie op het gebied van het landbouwkrediet is de Raiffeisen-Boerenleenbank (afgekort Rabobank). Ongeveer 90% van het aan de agrarische sector verstrekte bankkrediet is afkomstig van de Rabobanken. Het andere gedeelte, $\pm 10\%$, is afkomstig van algemene banken.

Dit hoofdstuk is beperkt tot de bespreking van de Rabobankorganisatie, gezien het grote aandeel dat zij heeft in de verstrekking van kredieten en leningen aan de agrarische sector.

Door de snelle vergroting van de transportmogelijkheden ter zee en ter land in de tweede helft van de 19e eeuw, werd Europa bereikbaar voor de produkten van ver uiteengelegen landbouwgebieden over de gehele wereld. De massale stroom van landbouwprodukten naar Europa bracht een enorme prijsdaling met zich mee.

Tussen de jaren 1870 en 1895 daalden de graanprijzen tot minder dan de helft van hun vroegere niveau. Na 1885 daalden, doordat vele akkerbouwbedrijven omgezet waren in veeteeltbedrijven, ook de zuivelprijzen en de vleesprijzen in ons land.

De crisis in de landbouw bracht een enorme geldnood onder de boeren met zich mee, hetgeen leidde tot sociale wantoestanden, zoals kopen op afbetaling, leningen tegen woekerrente en financiële afhankelijkheid van de alleenstaande boeren tegenover reizende handelaren en winkeliers.

In 1888 wees een door de regering ingestelde studiegcommissie op de noodzaak van een goed georganiseerd landbouwkredietwezen, dat echter door de belanghebbenden zelf zou moeten worden opgezet. Aanbevolen werd de oprichting van kredietcoöperaties naar het voorbeeld van de Raiffeisenbanken in Duitsland.

In 1896 kwamen de eerste coöperatieve boerenleenbanken tot stand, gebaseerd op de grondslagen van de Duitse Raiffeisenbanken. Reeds in 1898 kwamen de plaatselijke coöperatieve banken tot een vorm van samenwerking in twee centrale banken (de Coöperatieve Centrale Raiffeisenbank en de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank). Dat er twee centrale banken werden opgericht, heeft meerdere oorzaken. Ten eerste de strijd om de rechtsvorm: bij de Centrale Raiffeisenbank waren alleen boerenleenbanken aangesloten, die als coöperatieve verenigingen waren opgericht; bij de Centrale Boerenleenbank waren ook boerenleenbanken aangesloten, die als koninklijk goedgekeurde (dus niet-coöperatieve) vereniging waren opgericht. Ten tweede de kwestie van het confessionalisme: de Centrale Boerenleenbank was de centrale bank voor de "confessionele" banken, de Centrale Raiffeisenbank was de centrale bank voor de "algemene" banken. Ten derde de bestaansmogelijkheid voor twee

centrales in een tijd van grotere geografische afstanden: één centrale (de Centrale Raiffeisenbank) in het noorden, één centrale (de Centrale Boerenleenbank) in het zuiden. In 1970 besloten de twee centrale banken te gaan streven naar een zo nauw mogelijke samenwerking.

Het vestigingsbeleid was in feite het aangrijpingspunt om tot een fusie te komen. Langzamerhand groeide het inzicht, dat uit een oogpunt van efficiency en concurrentie ten opzichte van de niet-coöperatieve bankinstellingen een fusie noodzakelijk was. Bovendien vormden de redenen, die destijds leidden tot de oprichting van twee centrales, geen belemmeringen meer om tot een fusie over te gaan.

In 1972 resulteerde het besluit van 1970 om tot een zo nauw mogelijke samenwerking te komen in de oprichting van één nieuwe centrale bank als organisatie voor alle plaatselijke boerenleenbanken/raiffeisenbanken in Nederland, namelijk de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank. Sinds juni 1980 presenteert de Centrale Rabobank zich zowel in het binnen- als in het buitenland onder de naam "Rabobank Nederland". De beide vroegere centrale banken brachten daarin hun activa en passiva om vervolgens zelf in liquidatie te gaan (december 1972).

Het aantal banken, aangesloten bij de centrale bank, bedroeg per 31 december 1972 1.187. Door onderlinge fusies is dit aantal verminderd tot 978 (eind 1980). Het aantal vestigingspunten (kantoren en bijkantoren) bedraagt circa 3.100.

8.2 De juridische organisatie van de Rabobanken

In de juridische organisatie van de Rabobanken onderscheidt men:

- a. de plaatselijke Rabobanken: zelfstandige coöperatieve banken met elk een eigen beperkt geografisch gebied, waarbinnen zij activiteiten ontplooiën en leden hebben wonen en
- b. de Centrale Rabobank ofte wel Rabobank Nederland: een afzonderlijke coöperatieve instelling (top-coöperatie), die optreedt als belangenbehartigster van de plaatselijke Rabobanken in Nederland. Alle plaatselijke Rabobanken zijn lid van Rabobank Nederland.

Voorts werken de Rabobanken samen in diverse andere (gelieerde) instellingen, waarvan de voornaamste zijn:

de Rabohypotheekbank NV;
de Onderlinge Kredietverzekeringsmaatschappij (OKM);
de Onderlinge Waarborgmaatschappij (OWM).

8.2.1 De plaatselijke Rabobanken

De plaatselijke Rabobanken zijn alle coöperatieve verenigingen. De plaatselijke Rabobank is dus geen afdeling, bijkantoor of

vestiging van Rabobank Nederland, maar een juridisch zelfstandige instelling. De plaatselijke Rabobank heeft ten doel bankwerkzaamheden te verrichten in het belang van haar leden. Het hoofdbestanddeel van deze werkzaamheden bestaat enerzijds uit het verstrekken van leningen en kredieten en anderzijds uit het aantrekken van de voor dat doel benodigde gelden.

Het lidmaatschap van de plaatselijke Rabobank staat open voor zowel natuurlijke personen als rechtspersonen. Hierbij wordt geen onderscheid gemaakt of zij wel of niet werkzaam zijn in de agrarische sector. Om in aanmerking te komen voor een lening of krediet is men - indien het gaat om de financiering ten behoeve van een beroep of bedrijf - verplicht lid te worden.

De belangrijkste kenmerken van de plaatselijke Rabobanken zijn:

- De aansprakelijkheid van de leden

De leden zijn aansprakelijk voor eventuele verliezen of tekorten van hun plaatselijke bank en wel voor gelijke delen van het tekort. Deze aansprakelijkheid is echter beperkt tot een maximum van f 5.000,- per lid. De aansprakelijkheid treedt in de plaats van een inbreng aan contant kapitaal.

Samen met de reserves die de banken in de loop van de jaren uit de gemaakte winsten opbouwden, levert de aansprakelijkheid een bijdrage aan de soliditeit van de eigen kredietinstelling. De ledenaansprakelijkheid vormt een extra aansporing tot een voorzichtig bankbeleid bij de Rabobanken.

Sedert de oprichting van de coöperatieve banken behoefde er dan ook nooit een beroep te worden gedaan op de aansprakelijkheid van de leden.

- Reservering van de winst

De winst wordt niet uitgekeerd aan de leden, maar moet aan de reserves worden toegevoegd. Deze bepaling is bedoeld om de coöperatieve banken de gelegenheid te geven eigen vermogen te vormen, dat zij nodig hebben zowel om eventuele verliezen te dragen als om de uitbouw van haar dienstbetoon in de plaatselijke gemeenschap mogelijk te maken. Dit reserveringsbeleid is bovendien noodzakelijk in verband met de solvabiliteitseisen van de Nederlandsche Bank.

Slechts een gering gedeelte van de winst is van de verplichting tot reservering uitgezonderd. Dat gedeelte mag echter alleen voor doeleinden van algemeen belang worden besteed.

Elke plaatselijke Rabobank heeft drie organen:

- de Algemene Vergadering;
- de Raad van Toezicht;
- het Bestuur.

- De Algemene Vergadering

De Algemene Vergadering moet tenminste eenmaal per jaar bijeen geroepen worden. Zij is voor alle leden toegankelijk. Tot haar taak behoort het benoemen, schorsen en ontslaan van de leden van de Raad van Toezicht en het Bestuur, alsmede de vaststelling van de balans en de verlies- en winstrekening.

- De Raad van Toezicht

De Raad van Toezicht heeft als taak toe te zien op het bestuur van de bank, met name op de naleving van de bestaande wettelijke voorschriften, van de statuten en van het huishoudelijk reglement alsmede van de voorschriften en regels van Rabobank Nederland.

Verder zijn er activiteiten van het Bestuur, die de goedkeuring van de Raad van Toezicht behoeven. Genoemd kunnen worden de begroting zoals die elk jaar door het Bestuur wordt opgemaakt, de rente- en provisie tarieven van de bank, de voor het personeel geldende arbeidsvoorwaarden, de benoeming van de directieleden en dergelijke.

De leden van de Raad van Toezicht hebben zitting voor ten hoogste vijf jaar. Zij zijn herkiesbaar tot de leeftijd van 70 jaar. Elk jaar treedt zo na mogelijk een zelfde aantal leden af. Het aantal leden in de Raad wordt door elke plaatselijke bank afzonderlijk bepaald.

- Het Bestuur

Het Bestuur en de vertegenwoordiging van de bank zijn - behoudens beperkingen volgens de statuten - opgedragen aan het Bestuur. Het Bestuur van elke aangesloten bank bestaat uit tenminste drie leden. De zittingsperiode van de bestuursleden loopt uiteen van drie tot hoogstens vijf jaar. Elk jaar treedt zo na mogelijk een zelfde aantal bestuursleden af. Herverkiezing is mogelijk tot de leeftijd van 70 jaar.

Het Bestuur is verantwoordelijk voor de verstrekking van leningen en kredieten en voor de vaststelling van de daarbij te verlangen zekerheden. Voor bepaalde kredieten of leningen is goedkeuring vereist van de centrale bank.

Bij de behandeling van de Raad van Toezicht is reeds vermeld dat het Bestuur voor een aantal beslissingen - niet liggend op het

gebied van de kredietverlening - de goedkeuring nodig heeft van de Raad van Toezicht.

Directie

De leiding over de dagelijkse gang van zaken is bij de plaatselijke Rabobank opgedragen aan één of meer directeuren. Deze directeur(en) wordt/worden door het Bestuur onder de goedkeuring van de Raad van Toezicht benoemd. De directie is jegens het Bestuur verantwoordelijk voor de wijze waarop de dagelijkse leiding bij de plaatselijke Rabobank wordt uitgeoefend.

Voor de uitoefening van de dagelijkse leiding beschikt de directie over de nodige bevoegdheden, die haar door het Bestuur moeten zijn verleend.

8.2.2 De centrale bank

De centrale bank heeft tot taak de belangen van haar leden, dat wil zeggen alle plaatselijke Rabobanken in Nederland, te behartigen door de instandhouding en ontwikkeling van de bestaande coöperatieve banken, eventueel ook door de oprichting van nieuwe coöperatieve banken en door de uitoefening van het bankbedrijf in de ruimste zin van het woord.

Aan de omschrijving van de doelstelling is toegevoegd: mede ter financiering van het agrarisch bedrijfsleven. Daaruit blijkt, dat de coöperatieve banken de financiering van de agrarische sector nog steeds als een belangrijk element van hun doelstelling beschouwen, maar dat zij niet meer - zoals vroeger - uitsluitend op de agrarische sector gericht zijn.

Gezien hun afkomst en gespecialiseerde kennis op het terrein van de agrarische financiering, zullen de coöperatieve banken echter voor de landbouw de belangrijkste financieringsbron blijven.

De centrale bank beheert de liquiditeiten van de plaatselijke banken. Zij zorgt dat daarvan een optimaal gebruik kan worden gemaakt.

Rabobank Nederland heeft een aandelenkapitaal. Dit kapitaal is verdeeld in aandelen van f 1.000,- nominaal, die door de leden zijn volgestort. Elke plaatselijke bank is verplicht, afhankelijk van het gemiddelde totaal van haar drie laatste jaarbalansen, aandelen te nemen in het kapitaal van de centrale bank. Eind 1980 was het aandelenkapitaal van de centrale bank ± f 550 miljoen groot.

Het lidmaatschap van de centrale bank staat open voor coöperatieve banken, waarvan de statuten door de centrale bank zijn goedgekeurd. Het lidmaatschap brengt met zich mee, dat de plaatselijke bank zich houdt aan regels en voorschriften die worden gegeven met het oog op de samenwerking tussen de gezamenlijke coöperatieve banken in Nederland. Daaruit vloeit onder meer als een van de belangrijkste regels uit voort dat zij haar overtollige midde-

len toevertrouwt aan Rabobank Nederland.

Door haar lidmaatschap verzekert de plaatselijke bank zich van de steun van een grote landelijke organisatie van banken en verwerft zij het recht om aan de Algemene Vergadering deel te nemen, daar voorstellen te doen, deel te nemen aan het overleg en mede te beslissen. Verder geeft het lidmaatschap het recht om gebruik te maken van gespecialiseerde diensten van de centrale bank, die de plaatselijke banken rechtskundige bijstand verleent etc.

De betreffende activiteiten worden verricht via negen regionalkantoren en door de betreffende gespecialiseerde eenheden van de centrale bank.

De juridische organisatie van Rabobank Nederland kent als organen:

- De Algemene Vergadering;
- De Centrale Kringvergadering;
- De Raad van Toezicht;
- De Raad van Beheer;
- De Hoofddirectie.

- De Algemene Vergadering

De banken worden in de Algemene Vergadering vertegenwoordigd door een afgevaardigde, doorgaans de voorzitter van het Bestuur. De Algemene Vergadering beslist onder andere over de goedkeuring van het beleid en over de vaststelling van statuten en huishoudelijk reglement van de centrale bank. Besluiten worden door de Algemene Vergadering genomen met volstreckte meerderheid van de uitgebrachte geldige stemmen. De stem van een bank heeft in de Algemene Vergadering meer gewicht, naar gelang haar balanstotaal groter is. Het aantal stemmen per bank varieert hierbij van 1 tot 10 stemmen.

- De Centrale Kringvergadering

Daar de organisatie van Rabobanken te groot is voor regelmatig onderling contact, hebben de Rabobanken - ten behoeve van hun onderlinge contacten - subgroepen, zogenaamde kringen gevormd. Het Nederlandse grondgebied is daartoe opgedeeld in 44 deelgebieden. De Rabobanken binnen zulke deelgebieden vormen te zamen een kring.

Vertegenwoordigers van de kringen - drie vertegenwoordigers per kring - vormen op hun beurt een centraal overleg- en adviesorgaan: de Centrale Kringvergadering. De Centrale Kringvergadering is een overlegorgaan dat ten doel heeft de gedachtenwisseling te bevorderen tussen de plaatselijke banken enerzijds en de centrale leiding in de organisatie anderzijds. Tot haar taak behoort mede het adviseren aan de Algemene Vergadering over alle voorstellen, die in de Algemene Vergadering zullen worden behandeld.

Elk van deze kringen vergadert minstens tweemaal per jaar. De kringvergaderingen kunnen worden bezocht door alle leden van besturen en raden van toezicht, door de directeurs en door één of meer afgevaardigden van de centrale bank. Het aantal stemmen per bank loopt, evenals bij de Algemene Vergadering, uiteen van een tot tien.

Elke kring kiest uit haar midden een bestuur van zes personen, afkomstig van zes verschillende banken uit de kring. Van dit bestuur worden er drie aangewezen, die de kring vertegenwoordigen in de Centrale Kringvergadering.

- De Raad van Toezicht

De Raad van Toezicht van de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank bestaat uit tenminste 11 personen, die allen lid moeten zijn van één der Rabobanken. De leden van de Raad van Toezicht worden gekozen voor vijf jaar door de Algemene Vergadering.

De Raad van Toezicht ziet toe op het beleid van Rabobank Nederland en op de naleving van de wet, de statuten en het huishoudelijk reglement.

Verschillende besluiten van de Raad van Beheer zijn onderworpen aan de goedkeuring van de Raad van Toezicht. Ook houdt de Raad zich bezig met de regeling van geschillen, bijvoorbeeld tussen twee aangesloten banken en met de goedkeuring van verschillende besluiten van de Raad van Beheer.

- De Raad van Beheer en Hoofddirectie

Het bestuur van Rabobank Nederland is toevertrouwd aan twee organen, te weten: de Raad van Beheer en de Hoofddirectie. Tussen deze twee organen bestaat een voortdurend overleg.

- De Raad van Beheer

De Raad van Beheer beslist over alle aangelegenheden betreffende de verhouding tussen Rabobank Nederland en de aangesloten banken, voor zover deze van niet-administratieve en niet-huishoudelijke aard zijn. Bovendien stelt hij richtlijnen vast voor het beleid van de Hoofddirectie.

De Raad van Beheer bestaat uit tenminste vijf en ten hoogste negen leden, die allen lid moeten zijn van één der aangesloten banken. Zij worden gekozen voor vijf jaar door de Algemene Vergadering.

- De Hoofddirectie

De Hoofddirectie heeft de leiding over de dagelijkse gang van zaken. Zij is belast met al die taken, die niet zijn voorbehouden aan de Raad van Beheer. Zij voert alle besluiten uit van de Algemene Vergadering en de Raad van Beheer. De leden van de Hoofddirectie worden benoemd door de Raad van Toezicht, op aanbeveling van de Raad van Beheer.

8.2.3 Gelieerde instellingen

Onder gelieerde instellingen wordt hier verstaan instellingen waarin alle Rabobanken deelnemen.

De bespreking van de gelieerde instellingen is beperkt tot die instellingen, waarvan de activiteiten liggen op het terrein van de financiering.

- De Rabohypotheekbank NV

De Rabohypotheekbank NV is een naamloze vennootschap met een aandelenkapitaal van f 400 miljoen. De aandelen hebben een nominale waarde van f 1.000,-. Op de geplaatste aandeelhouder is 10% volgestort. Alle aandelen zijn in het bezit van de centrale bank en de bij haar aangesloten banken.

De Rabohypotheekbank heeft een aanvullende financieringstaak ten behoeve van leden/cliënten van aangesloten banken. Indien de aangesloten banken uit hun eigen werkgebied onvoldoende middelen kunnen genereren om te voldoen aan de kredietvraag en aan de liquiditeitseisen, gesteld door Rabobank Nederland niet meer kunnen voldoen, sturen zij de aanvragen voor hypothecaire geldleningen door naar de hypotheekbank. Wat de liquiditeitseisen betreft is hier de zogenaamde A-grens van belang, dat wil zeggen, als het te goed van een aangesloten bank bij de centrale bank beneden 28% van de som van de toevertrouwde middelen (de A-grens) daalt, mag deze bank alleen nog kredieten op korte en middellange termijn verstrekken.

De hypotheekbank vertoonde in de laatste jaren een sterke groei. De oorzaak van deze groei lag in het feit, dat de groei van de toevertrouwde middelen van een aantal aangesloten banken onvoldoende was ten opzichte van de kredietvraag. Naast banken met structurele tekorten komen banken voor met structurele overschotten aan middelen. De totaal verstrekte hypothecaire leningen beliepen per 31 december 1980 een bedrag van f 13 miljard; dit was eind 1973 f 1 miljard. De benodigde middelen van de Rabohypotheekbank komen zowel van buiten als van binnen de organisatie. Van binnen komen de middelen van de aangesloten banken. Dit zijn middelen, die, nadat is voldaan aan de liquiditeitseisen van de centrale bank, belegd kunnen worden in door de hypotheekbank aangeboden pandbrieven. Deze belegging in pandbrieven is alleen mogelijk,

indien er bij een aangesloten bank sprake is van een structureel overschot aan middelen. De pandbrieven hebben een looptijd van gemiddeld vijf jaar. Van buiten worden middelen aangetrokken door plaatsing van onderhandse leningen en ter beurse genoteerde pandbrieven op de kapitaalmarkt.

De middelen op lange termijn beliepen per 31 december 1980 f 12,7 miljard. Per 31 december 1973 beliepen de totale schulden op lange termijn f 853 miljoen.

- De Onderlinge Kredietverzekeringsmaatschappij Rabobanken WA (OKM)

Door middel van de Onderlinge Kredietverzekeringsmaatschappij Rabobank WA hebben de coöperatieve banken voorzieningen getroffen tegen schaden in verband met risico's, die de bank loopt bij het verlenen van kredieten en voorschotten, waarvoor door de kredietnemers onvoldoende zekerheden kunnen worden gesteld. De oprichting van de Onderlinge Kredietverzekeringsmaatschappij heeft het mogelijk gemaakt verder te gaan in de verstrekking bij een financiering. Dit komt duidelijk naar voren bij de twee belangrijkste financieringsvormen, waarbij de Onderlinge Kredietverzekeringsmaatschappij betrokken is: de tophypotheek en de financiering tegen "onvolwaardige zekerheid".

De aangesloten banken zijn lid van de OKM. Zij betalen ter dekking van de risico's, die voortvloeien uit de betreffende financiering, een premie. Dit wordt doorberekend in de tarieven voor deze financieringen.

- De Onderlinge Waarborgmaatschappij Rabobanken BA

De coöperatieve banken hebben door middel van een onderlinge waarborgmaatschappij (de Onderlinge Waarborgmaatschappij Rabobanken BA) voorzieningen getroffen tegen schaden, die kunnen worden geleden door verlies van geldwaarden, of doordat één of meer banken een zo groot verlies lijden, dat daardoor het vertrouwen in de organisatie zou kunnen worden aangetast.

De aangesloten banken betalen voor deze onderlinge risicodekking een premie.

Eventuele tekorten in het exploitatiesaldo worden omgeslagen over de aangesloten banken.

8.3 Deelnemingen van Rabobank Nederland

Bij deze deelnemingen zijn de plaatselijke banken formeel geen partij. Bij de gelieerde instellingen is dit wel het geval. Niettemin hebben de plaatselijke banken invloed op deze deelnemingen als gevolg van het feit dat zij lid zijn van Rabobank Neder-

land en als zodanig de leiding daarvan kunnen beïnvloeden. De voornaamste van de deelnemingen van de centrale bank volgen hieronder.

- Financieringsmaatschappij "De Lage Landen" N.V.

De financieringsmaatschappij "De Lage Landen" is een meerderheidsdeelneming van de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank. De laatste bezit 95% van de aandelen van "De Lage Landen".

De financieringsmaatschappij "De Lage Landen" is opgericht om de mogelijkheid te openen leningen, die per se of qua looptijd, zekerheid of karakter niet in de balansopbouw van aangesloten banken passen, te verstrekken. Een dergelijke financieringsmaatschappij kan leningen verstrekken, die door haar specifieke deskundigheid en ervaring bij uitstek gerekend kunnen worden tot haar productenpakket.

De financiering door "De Lage Landen" in de agrarische sector bestaat voornamelijk uit de financiering van werktuigen en installaties. De middelen van de financieringsmaatschappij worden aange trokken op de kapitaalmarkt.

- London and Continental Bankers Ltd

Te zamen met een aantal, in karakter en bedrijfsvoering verwante, buitenlandse organisaties en een Engels Bankiershuis is in 1973 deze "merchantbank" opgericht. De bank ontplooit ten behoeve van de participanten en hun cliënten, activiteiten op het terrein van de internationale financiering.

- Buitenlandse steunpunten

In 1980 zijn door Rabobank Nederland buitenlandse steunpunten in New York en Frankfurt geopend. Hierdoor kan de dienstverlening aan cliënten, die sterk op het buitenland georiënteerd zijn - met name de agrarische handel en industrie - verbeterd worden.

8.4 De dienstverlening

Het dienstenassortiment van de Rabobanken heeft in de jaren dat de coöperatieve landbouwkredietinstellingen bestaan, een grote uitbreiding ondergaan. Deze uitbreiding is driedelig.

1. Er heeft een diversificatie binnen het traditionele dienstenpakket plaatsgehad.

Dit traditionele dienstenpakket omvat:

- de verstrekking van leningen en kredieten;

- de aantrekking en het beheer van spaargelden en andere creditgelden;
 - de verzorging van het betalingsverkeer.
2. Er is sprake van een uitbreiding van diensten, die buiten de traditionele taken van een bank vallen. Als belangrijkste kunnen worden vermeld de behandeling van effectenzaken, de verzekeringsbemiddeling, de bewaring van waarden en de reisbemiddeling.
 3. De dienstverlening is niet alleen meer gericht op agrarische cliënten, maar zij is ook gericht op andere soorten bedrijven, zoals het midden- en kleinbedrijf en in toenemende mate op het grootbedrijf. Tevens is de kredietverlening aan de particuliere sector (bijvoorbeeld woninghypotheken) van groot belang.

Deze driedelige uitbreiding is gericht op spreiding van risico van het bedrijf. Deze spreiding is noodzakelijk ten behoeve van de continuïteit van het bedrijf en als zodanig in het belang van haar leden. Bovendien betekent de uitbreiding van de dienstverlening aan de cliënten, dat de Rabobanken zich in haar dienstverlening kunnen meten met de concurrerende bankinstellingen.

In tabel 8.1 is de verdeling van de in 1980 verstrekte nieuwe leningen weergegeven, met tussen haakjes de cijfers voor 1975.

Tabel 8.1 Verstrekte nieuwe leningen door Rabobanken

	In f miljoen	In procenten
aan agrarische bedrijven	5.228 (2.400)	36 (30)
aan overige bedrijven	3.359 (1.411)	23 (18)
aan particulieren	5.940 (4.086)	41 (52)
Totaal	14.527 (7.897)	100 (100)

Het aandeel van de agrarische bedrijven is in de afgelopen decennia gedaald tot $\pm 30\%$. Het hoge percentage in 1980 daarentegen (36%) betekende, dat de investeringsactiviteit in de agrarische sector in dat jaar op een hoog peil lag, mede gezien in het licht van de niet onaanzienlijke daling van de verstrekkingen in de andere sectoren. De verhoogde investeringsactiviteit in de agrarische sector kan onder andere worden verklaard door de schaalvergroting en modernisering. Eveneens de mogelijkheid om rentesubsidie te verkrijgen en de goede bedrijfsresultaten in de voorgaande jaren droegen hier in belangrijke mate toe bij. Van wezenlijk belang is bovendien de invoering van de WIR geweest.

Wat de verstrekking in 1980 aan de agrarische sector betreft kan worden opgemerkt, dat van het totaal verstrekte bedrag

(f 5.228 miljoen) f 3.378 miljoen (65%) naar landbouwbedrijven, f 1.231 miljoen (24%) naar tuinbouwbedrijven en f 619 miljoen (11%) naar agrarische rechtspersonen (vooral coöperaties).

De genoemde bedragen geven de brutoverstrekkings weer. Daar- in zijn begrepen de zogenaamde herfinancieringen. Deze hebben be- trekking op lopende financieringen, die in hun geheel opnieuw wor- den opgezet.

Om te komen tot een totaalbeeld van de aan agrarische bedrij- ven verstrekte financieringen moeten bij de genoemde leningen de verstrekte kredieten in rekening-courant worden opgeteld. Daarvan zijn voor de agrarische bedrijven echter geen uitgesplitste gege-vens beschikbaar. De financiering van de agrarische bedrijven zal in hoofdstuk 9 nader worden uitgewerkt.

Van de aan de particulieren verstrekte leningen in 1975 was het overgrote deel, namelijk 80%, bestemd voor de woningfinancier- ing. In 1980 was dit 83%.

De vergroting van de cliëntenkring heeft het noodzakelijk ge- maakt het aantal financieringsvormen uit te breiden en aan te pas- sen aan de gewijzigde omstandigheden.

Ook wat het aantrekken van middelen betreft zijn de tijden veranderd. Van een passief spaargeldverkrijgende instelling is de bank veranderd in een actief middelenwervende instelling. Deze ac- tieve verwerving van middelen is noodzakelijk om in de financie- ringsbehoefte van de leden te kunnen voorzien. Bovendien spelen hier ook concurrentieoverwegingen een rol.

Uit tabel 8.2 blijkt, dat het totale bedrag aan toevertrouwde middelen in 1980 ten opzichte van 1975 sterk is toegenomen. De verschuiving van spaargelden naar middelen op termijn moet worden toegeschreven aan ontwikkelingen op de geld- en kapitaalmarkt.

Tabel 8.2 Verdeling van de toevertrouwde middelen aan de Raboban- ken

	1975		1980	
	in f mln.	in %	in f mln.	in %
Spaarmiddelen	25.734	72	47.350	62
Creditsaldi in reke- ning-courant	6.118	17	9.722	13
Middelen op termijn	3.788	11	18.777	25
Totaal toevertrouwde middelen	35.640	100	75.849	100

De spaarmiddelen zijn te verdelen in direct-opvraagbare spaar- gelden en termijnspaargelden. De termijnen lopen uiteen van drie maanden tot zes jaar. Bovendien zijn hieronder ook de bankdeposi- to's van particulieren begrepen.

De termijnspaargelden omvatten spaarrekeningen met een opzegtermijn en spaardepotbewijzen op naam. Bij de spaarrekeningen met een opzegtermijn wordt het geld door de cliënt voor een onbepaalde tijd aan de bank toevertrouwd. Bij opzegging kan na de tevoren vastgestelde termijn (maximaal twee jaar) over het geld worden beschikt. Spaardepotbewijzen op naam hebben een bij de inleg vastgestelde looptijd (2, 3, 4 of 5 jaar); na afloop daarvan kan over het geld worden beschikt. Daarnaast kunnen worden genoemd de zogenaamde "gebonden spaarrekeningen". Deze spaarvormen zijn gericht op een speciale categorie (jeugdsparen, bedrijfssparen). Indien aan de voorwaarden wordt voldaan is aan deze vorm een extra toeslag verbonden. Hierbij dient te worden opgemerkt, dat er de laatste jaren een aanzienlijke verschuiving heeft plaatsgehad van direct-opvraagbaar spaargeld naar termijnspaargeld en naar bankdeposito's van particulieren. Momenteel is van de totaal ingelegde spaarmiddelen $\pm 40\%$ direct opvraagbaar.

De creditsaldi in rekening-courant omvatten de creditsaldi van privé-rekeningen en rekening-courant (zakelijke rekeningen).

De overige middelen omvatten onder andere pandbrieven en de obligatielening van de centrale bank, alsmede de zogenaamde termijndeposito's. Deze termijndeposito's zijn toonderstukken met een looptijd variërend van 6 maanden tot 5 jaar.

De spaargelden vormen voor de coöperatieve banken een belangrijke middelenbron. De coöperatieve banken opereren slechts in beperkte mate op de kapitaalmarkt.

Van het totale bedrag aan spaartegoeden, dat bij alle bankinstellingen in Nederland is ingelegd, is ruim 40% ingelegd bij de Rabobanken. Van de spaartegoeden bij Rabobanken is circa 20% afkomstig van de agrarische sector (inclusief ex-agrariërs).

De creditrentetarieven, zoals die voor de verschillende spaarvormen in de afgelopen jaren hebben gegolden, zijn in de hiernavolgende tabel opgenomen. Deze rentetarieven worden door Rabobank Nederland vastgesteld en als advies doorgegeven aan de aangesloten banken. De aangesloten banken kunnen hiervan afwijken, bijvoorbeeld in verband met hun rentabiliteit. In de praktijk is het echter zo, dat het overgrote deel van de banken het rente-advies opvolgt.

Bij de vaststelling van de tarieven spelen de ontwikkelingen op de geld- en kapitaalmarkt en concurrentie-overwegingen een belangrijke rol.

Voor de tegoeden op de privé-rekening en zakelijke rekening-courant is er sprake van een relatief laag rentepercentage. Dit wordt veroorzaakt door het feit, dat de kosten van administratie en verwerking verbonden aan dit type rekening, hoog zijn. Deze kosten worden niet aan de rekeninghouder doorberekend, zodat het uit oogpunt van rentabiliteit noodzakelijk is de rentevergoeding te beperken. Daarbij is bovendien van belang, dat het gemiddelde saldo meestal laag is.

Tabel 8.3 De creditrentetarieven van de Rabobanken

	1965	1970 1/1	1975 1/1	1980 1/1
Spaarrekeningen:				
- opvraagbaar	3½	3½ à 4	5	5
- 3 mnd. opzegging	-	4½	5½	5½
- ½ jaar opzegging	4	5 à 5½	5½	6
- 1 jaar opzegging	4½	5½ à 6	6	6½
- 2 jaar opzegging	-	-	7	7½
Spaardepotbewijzen op naam:				
- 2 jaar vast	-	-	7	8½
- 5 jaar vast	-	-	9½	9½
Creditsaldi in rek.-courant:				
- zakelijke rekeningen	1½	2	2	2
- privé-rekeningen	-	3½	1½	1½

De verzorging van het betalingsverkeer heeft een belangrijke plaats ingenomen in het geheel van diensten die de bank voor haar cliënten verzorgt. De reden hiervan is de enorme toename in de jaren zestig van het aantal rekeningen-courant (zakelijke rekeningen) en privé-rekeningen. Het aantal rekeningen-courant bedroeg in 1963 280.000; in 1980 was het aantal rekeningen-courant opgelopen tot ruim 400.000.

Het aantal privé-rekeningen bedroeg in 1967 (het jaar van introductie) 160.000; in 1974 was het aantal privé-rekeningen opgelopen tot 1.925.000 en in 1980 tot ruim 2,7 miljoen. De zeer grote toename van het aantal privé-rekeningen is vooral veroorzaakt door het feit, dat zeer veel bedrijven zijn overgegaan op girale salarisbetaling.

Het gebruik van privé-rekeningen en het gebruik van betaalcheques en de in 1974 geïntroduceerde eurocheques heeft met zich meegebracht, dat het girale betalingsverkeer sterk in betekenis is toegenomen.

Om het betalingsverkeer zo soepel en zo snel mogelijk te doen verlopen, hebben de bankinstellingen in Nederland een centraal verwerkingsinstituut opgericht: de NV Bankgirocentrale.

Enkele kerngegevens

Ter afsluiting van het onderdeel dienstverlening volgen een balans en verlies- en winstrekening en enkele kerngegevens van de Rabobankorganisatie (Jaarverslag 1980).

Tabel 8.4 A. Geconsolideerde balans per 31 december 1980 van de Rabobankorganisatie

Activa	Kas, kassiers en daggeldleningen	f 1.033.903.000
	Schatkistpapier	f 3.986.848.000
	Bankiers in binnen- en buitenland	f 12.148.546.000
	Uitzettingen op korte termijn	f 3.441.089.000
	Effecten	f 2.634.250.000
	Debiteuren	f 12.310.004.000
	Uitzettingen op lange termijn	f 59.269.136.000
	Deelnemingen	f 432.108.000
	Gebouwen en inventaris	f 2.301.305.000
		<u>f 97.557.189.000</u>
	Vorderingen wegens gestelde borgtochten en garanties	f 878.032.000
Passiva	Reserves	f 4.128.128.000
	Kapitaalobligaties	f 90.000.000
	Obligatieleningen	f 3.775.609.000
	Leningen	f 7.856.742.000
	Spaarmiddelen	f 47.350.235.000
	Deposito's	f 7.055.121.000
	Crediteuren	f 17.055.319.000
	Bankiers in binnen- en buitenland	f 10.246.035.000
		<u>f 97.557.189.000</u>
	Gestelde borgtochten en garanties	f 878.032.000

B. Geconsolideerde winst- en verliesrekening over 1980

Baten	Rente	f 2.382.751.000
	Provisie	f 566.203.000
		<u>f 2.948.954.000</u>
Kosten	Personeelskosten	f 1.216.549.000
	Algemene kosten	f 570.419.000
	Afschrijvingen	f 140.686.000
		<u>f 1.927.654.000</u>
	Winst vóór voorziening en belasting	f 1.021.300.000
	Toevoeging voorziening algemene risico's	f 347.008.000
		<u>f 674.292.000</u>
	Winst vóór belasting	f 674.292.000
	Belasting	f 301.039.000
		<u>f 373.253.000</u>
	Beschikbare winst	f 373.253.000

C. Winstverdeling van de Rabobankorganisatie

Toegevoegd aan de Algemene Reserve in 1980	f 373.253.000
(in 1979)	(f 330.132.000)

Tabel 8.5 Kerngegevens van de Rabobankorganisatie

Bedragen in mln. guldens	1965	1970	1975	1980
Balanstotaal	10.070	20.650	43.588	97.557
Uitzettingen:				
Schatkistpapier	810	2.014	2.193	3.987
Uitzetting op korte termijn	303	411	1.301	3.441
Effecten	1.019	1.151	1.804	2.634
Kredietverlening	5.810	13.066	25.586	65.788
Beleggingen op lange termijn	1.625	2.200	3.579	3.381
Toevertrouwde middelen:				
Middelen op termijn	361	763	3.788	18.777
Spaargelden	7.978	14.569	25.734	47.350
Rekeningen-courant:				
- privé-rekeningen	-	997	3.126	5.492
- overige rekeningen	925	1.719	2.992	4.230
Aantallen				
Aangesloten banken	1.273	1.228	1.050	978
Vestigingen	2.282	2.892	3.145	3.087
Personeelsleden	6.438	14.667	20.932	26.438
Leden (x 1000)	509	631	850	950
Spaarrekeningen (x 1000)	3.564	5.469	6.490	8.300
Privé-rekeningen (x 1000)	-	1.049	2.055	2.745
Overige rekeningen-courant (x 1000)	323	402	400	405
Leningen (x 1000)	339	543	745	920

9. De verstrekking van financieringen door Rabobanken

9.1 Inleiding

Zoals reeds in hoofdstuk 4 naar voren kwam, is het agrarisch bedrijf in toenemende mate afhankelijk geworden van financiering door de banken. De leningen van familie, particulieren en verzekeringsmaatschappijen nemen daarentegen een relatief minder belangrijke plaats in dan in het verleden.

In dit hoofdstuk zal aandacht worden besteed aan de financiering van het individuele bedrijf door de Rabobankorganisatie. In de paragrafen 2 tot en met 6 zal worden ingegaan op de financiering van het individuele agrarische bedrijf in de praktijk en wat daarmee samenhangt. Daarbij zullen achtereenvolgens belicht worden:

- de fase die vooraf gaat aan een financieringsaanvraag (9.2);
- aanvraagprocedure en beoordeling door de bank (9.3);
- financieringen (9.4);
- voorwaarden en kenmerken van Rabobankfinancieringen (9.5);
- de kosten van financieringen (9.6).

Gezien de afwijkende financieringsmethode en -procedure worden in een afzonderlijke paragraaf (9.7) enige aspecten inzake de financiering van agrarische coöperaties belicht.

9.2 De fase die voorafgaat aan een financieringsaanvraag

Investeringsplannen, voorlichting

Wanneer een agrariër plannen heeft tot investeren - dit kan zijn bij overname, uitbreiding of modernisering van het bedrijf - zal hij een antwoord moeten vinden op veel vragen die op hem afkomen. Hij zal zich moeten realiseren wat de gevolgen zullen zijn van voorgenomen investeringen, zowel in technisch, economisch, sociaal als financieel opzicht en welke risico's er genomen kunnen worden. Hij zal op deze vragen een antwoord moeten zoeken en uiteindelijk zelf, danwel binnen gezinsverband, belangrijke beslissingen moeten nemen. Alvorens beslissingen te nemen is een brede oriëntatie noodzakelijk, waarbij het vakmanschap en ondernemerschap een grote rol spelen. Te denken valt onder andere aan het bezoeken van proefbedrijven, demonstraties en beurzen, het kennismaken van wat collega's doen, het aansluiten bij studieclubs, marktorientatie, etc. Uiteraard mag een goed inzicht in het eigen bedrijf, waarvoor een deugdelijke administratie onontbeerlijk is, niet ontbreken. Om een antwoord te krijgen op de vragen zal de

agrariër een aantal instanties op zijn weg vinden, die hem van advies kunnen dienen ten aanzien van de consequenties van zijn investeringsplannen. Veelal zullen het de volgende vier instanties zijn, die alle op een breed terrein kunnen adviseren inzake investeringen en financieringen en de daarbij komende aangelegenheden als bedrijfsovername, bedrijfsvorm, fiscale en subsidieregelingen, verzekering en administratie, doch welke ieder afzonderlijk ook hun eigen specifieke terrein bestrijken, te weten:

- de boekhouder/accountant; met name wat betreft fiscale aangelegenheden;
- de sociaal-economische voorlichters (SEV-ers) van de standsorganisaties. Deze houden zich voornamelijk bezig met sociaal-economische vraagstukken, die samenhangen met het agrarische bedrijf, zoals bedrijfsopvolging/-overname;
- de bedrijfsvoorlichters van de consulentenschappen. Zij ressorteren onder de Provinciale Directies voor de Bedrijfsontwikkeling van het Ministerie van Landbouw en Visserij en adviseren zowel op technisch als op economisch gebied. Bij de Districtsbureauhouders (DBH's) van de Stichting tot Uitvoering van Landbouwmaatregelen (Stulm), die ook onder genoemde dienst vallen, kan men terecht voor diverse overheids- en subsidieregelingen;
- de banken, die beschikken over krediet-/financieringsadviseurs, die behulpzaam kunnen zijn bij het opstellen van het meest passende financieringsplan, waarbij fiscale en subsidieregelingen in aanmerking worden genomen.

Het maken van begrotingen

Bij het uitvoeren van investeringsplannen zal de agrariër over het algemeen met behulp van één of meer hiervoor genoemde voorlichtingsinstanties zijn gekomen tot het maken van definitieve plannen met daarbij behorende begrotingen. Begrotingen, die voor de ondernemer zelf van essentieel belang zijn, maar die later bij een eventuele financieringsaanvraag ook onderdeel uitmaken van de beoordeling door de bank. Daarbij gaat het om de volgende begrotingen:

a. Investeringsbegroting.

Bij de vaststelling van het investeringsplan zal zorgvuldig moeten worden gezien wat zoal samenhangt met de voorgenomen uitbreiding, overname of modernisering van het bedrijf. Rekening zal onder andere moeten worden gehouden met de behoefte aan bedrijfskapitaal tot het moment, waarop voldoende gelden uit opbrengsten binnenkomen, privé-uitgaven in de aanloopperiode en financieringslasten.

Voorts dient men er terdege van overtuigd te zijn, dat de investeringsbedragen vaststaan (offertes, etc.) ten einde te voorko-

men dat men later voor teleurstellingen komt te staan.

b. Rentabiliteits- en inkomensbegroting

Zeker bij uitbreiding, modernisering of start van een bedrijf zal het voor de ondernemer noodzakelijk zijn om een rentabiliteitsbegroting op te stellen. Bij een dergelijke begroting zullen de specifieke omstandigheden van het bedrijf zelf in acht moeten worden genomen, waarbij eventuele in het verleden behaalde technische en economische resultaten mede als basis kunnen dienen. In het algemeen, maar voor bedrijven in een risicogevoelige produktietak in het bijzonder, is het raadzaam vooral te waken voor een te optimistische begroting. Aansluitend aan de rentabiliteitsbegroting, die de winstverwachting van het bedrijf weergeeft, is het nodig dat een berekening wordt gemaakt van het te verwachten beschikbaar geldelijk inkomen, waarbij rekening dient te worden gehouden met niet betaalde kosten (onder andere afschrijving), te betalen belasting en eventuele subsidies en inkomsten van buiten het bedrijf om. Tenslotte moeten de begrote privé-uitgaven weer in mindering worden gebracht om vast te stellen hoe groot de betalingscapaciteit is. Onder betalingscapaciteit wordt hier verstaan datgene wat beschikbaar is voor aanwending van financieringslasten (aflossing + rente) en toekomstige investeringen.

c. Financieringsbegroting.

Is het investeringsplan rond en voldoet de rentabiliteits-/inkomensbegroting aan de verwachtingen, dan resteert nog het financieringsplan. In het financieringsplan komt tot uiting hoe in de financieringsbehoefte kan worden voorzien. Daarbij is het van belang in eerste instantie te bezien in hoeverre door middel van subsidie- of fiscale regelingen een bijdrage tot de financiering kan worden verkregen. Dit kan betrekking hebben op een directe investeringssubsidie (bijvoorbeeld bij boerderijverplaatsing of energiebesparende investering), een op wat langere termijn te verkrijgen bijdrage (onder andere de WIR-premie) of een bijdrage in de financieringslasten (rentesubsidie). Voor zover geen eigen middelen aanwezig zijn en een voordelige familielening - bij bedrijfsopvolging komt deze nogal eens voor - ook niet mogelijk is, zal men over het algemeen aangewezen zijn op een financiering door de bank. Op de financieringsmogelijkheden en -vormen wordt in de volgende paragraaf nader ingegaan.

d. Liquiditeitsbegroting.

De liquiditeitsbegroting moet enerzijds gezien worden als hulpmiddel voor de investeringsbegroting, met het doel vast te stellen hoe groot de maximale liquiditeitsbehoefte in de nabije toekomst (bijvoorbeeld tot de oogst) zal zijn. Anderzijds voorziet een dergelijke begroting in de mogelijkheid tot vaststelling van de verdeling in de financieringsbehoefte in de vorm van een vaste

lening en van een krediet in rekening-courant. De functie van het krediet (in rekening-courant) is om de schommelingen in de loop van het jaar op te vangen. De hoogte van het krediet is niet alleen afhankelijk van de omvang van het bedrijf, maar veelal nog meer van de produktietak. Zo is in de akkerbouw en de tuinbouw de behoefte aan krediet relatief groter dan in de melkveehouderij. De liquiditeitsbegroting is hier dus in feite een onderdeel van de financieringsbegroting.

9.3 Aanvraagprocedure en beoordeling door de bank

De plannen en begrotingen, zoals die hiervoor zijn genoemd, kunnen reeds in het stadium voordat de financieringsaanvraag bij de plaatselijke bank wordt ingediend, zijn opgesteld. In veel gevallen zal met name de financieringsbegroting al in samenwerking met een adviseur van de bank zijn doorgesproken en vastgesteld. In ieder geval zullen plannen en begroting goed moeten zijn doordacht alvorens de feitelijke aanvraag bij de bank wordt ingediend. De uiteindelijke beslissing over de aanvraag ligt namelijk niet bij de adviseur van de bank, maar bij het bestuur van de plaatselijke bank. Bij die beslissing speelt een aantal beoordelingspunten een rol, te weten:

- de persoon/aanvrager.

De beoordeling van de aanvrager heeft betrekking op ondernemerschap, vakmanschap en betrouwbaarheid (moraliteit). De beoordeling steunt op verwachtingen, maar kan mede gesteund worden op in het verleden opgedane ervaringen die de bank met de aanvrager heeft gehad. Uiteraard is het niet alleen in het belang van de aanvrager, maar ook in het belang van de bank, dat de continuïteit van het te financieren bedrijf zoveel mogelijk wordt gewaarborgd, zonder dat zij zich voor moeilijkheden ziet geplaatst.

- de bedrijfsresultaten.

In feite gaat het hier om de beoordeling van de rentabiliteitsbegroting, zoals die al eerder ter sprake kwam. Daarbij gaat het vooral om het te behalen toekomstig inkomen. Dit dient zodanig te zijn, dat naast een redelijke vergoeding voor arbeid en leiding van de ondernemer er voldoende overblijft ter voldoening van rente- en aflossingsverplichtingen en eventueel ook nog voor een verbetering van de solvabiliteit. Bij een bestaand bedrijf worden uiteraard ook de resultaten van de afgelopen jaren in de beoordeling betrokken.

- de financiële positie.

Hierbij wordt gelet op de verhouding tussen het eigen en het vreemd vermogen (solvabiliteit) en de liquiditeit van het bedrijf.

Het eigen vermogen speelt een belangrijke rol, omdat het als buffer dient voor het opvangen van niet voorziene bedrijfsrisico's die door de ondernemer zelf gedragen moeten worden (ondernemersrisico). Naarmate de solvabiliteit van een te financieren bedrijf beter is, vermindert het risico van de bank. Hoewel als minimumeis veelal 30% eigen vermogen wordt verlangd, komt het in de praktijk voor dat met een lager percentage genoeg wordt genomen. Daar staat echter tegenover dat onder andere hogere eisen aan de rentabiliteit worden gesteld. Voor een beoordeling van de solvabiliteit wordt meestal uitgegaan van de liquidatiebalans, waarbij de taxatie plaatsvindt op basis van directe verkoopwaarde (executiewaarde).

- de wijze van financiering

Wanneer de financieringsaanvraag op voornoemde punten gunstig is beoordeeld, dan vormt in feite het sluitstuk van de aanvraagprocedure de beoordeling van de vorm waarin de financiering door de bank zal worden gegoten. Zekerheidsstelling, looptijd en aflossing van leningen en/of kredieten zijn daarbij de belangrijkste aspecten.

De genoemde beoordelingscriteria worden in hun onderlinge samenhang gezien. Bij een groot vertrouwen in de capaciteiten van de persoon en de te behalen bedrijfsresultaten, zal met een lagere solvabiliteit kunnen worden volstaan, dan wanneer er twijfels omtrent de inkomensverwachtingen bestaan. In geval sprake is van een wat oudere ondernemer met een goed solvabel bedrijf, zal daarentegen bij een betrekkelijk kleine financiering minder op inkomensverwachting worden gelet, maar meer op sociale aspecten. Indien een plaatselijke Rabobank daaraan behoefte heeft, kan zij de hulp inroepen van een kredietadviseur van de Centrale Rabobank (Rabobank Nederland). Deze brengt dan een bezoek aan het te financieren bedrijf en brengt een advies uit waarbij de in het voorgaande besproken begrotingsaspecten en beoordelingscriteria worden betrokken.

Wanneer een aanvraag voor een garantie van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw of een aanvraag in het kader van de rentesubsidieregeling is ingediend, dan is de goedkeuring van de financieringsaanvraag door de plaatselijke bank uiteraard mede afhankelijk van de verlening van de gevraagde garantie respectievelijk toekenning van de rentesubsidie.

9.4 Financieringen

Bij de financiering wordt onderscheid gemaakt in leningen en kredieten. Onder een lening wordt verstaan een verstrekking die door de debiteur (agrariër) in zijn geheel wordt opgenomen en die door de debiteur na verloop van tijd in zijn geheel of in gedeel-

ten periodiek (jaarlijks, maandelijks, etc.) wordt afgelost. Onder een krediet (in rekening-courant) wordt verstaan een kredietopenning in de boeken van de bank tot een vastgesteld bedrag waarover de debiteur naar behoefte giraal of contant kan beschikken.

Een zo groot mogelijk deel van de financiering wordt verstrekt in de vorm van een lening. Het kredietgedeelte beperkt zich tot het meest noodzakelijke, omdat de kosten van een krediet veelal hoger zijn dan van een lening. De hoogte van het krediet is in grote mate afhankelijk van het seizoenmatige karakter van te betalen kosten (veevoer, uitgangsmateriaal, energie, etc.) en van ontvangsten uit hoofde van verkochte produkten. Voor de verstrekking van een lening of krediet heeft de Rabobankorganisatie meerdere financieringsvormen ter beschikking (zie het schematisch overzicht van tabel 9.1). Bij deze financieringsvormen is een drietal aspecten van belang, te weten:

a. zekerheidsstelling.

De zekerheidsstelling (onderpand), die de bank voor de financiering vraagt, zal als extra waarborg moeten dienen ten einde het risico van de bank tot een minimum te beperken. Daarbij moet bedacht worden dat de bank de middelen krijgt toevertrouwd van cliënten, die erop moeten kunnen rekenen dat de bank deze middelen op een zo goed en zo veilig mogelijke manier uitzet. Een tweede reden tot het stellen van zekerheid voor de financiering zijn de solvabiliteitseisen, die de Nederlandsche Bank aan het bankwezen stelt.

De zekerheden kunnen enerzijds ingedeeld worden naar de waarde die er aan toegekend wordt, te weten volwaardig (onder andere hypotheek en borgstelling) en onvolwaardig (cessie vorderingen, fiduciaire eigendomsoverdracht) en anderzijds in persoonlijke (borgstelling) en zakelijke (hypotheek, pandrecht) zekerheid.

b. verstrekkingssnorm.

Deze geeft aan hoeveel op de betreffende zekerheidsstelling kan worden verstrekt. Dit kan uitgedrukt worden in een percentage van de onderpandswaarde (executiewaarde) of een maximaal bedrag (persoonlijke borgstelling).

c. looptijd van de financiering (aflossingsschema).

De looptijd van de te verstrekken financiering wordt in principe zoveel mogelijk afgestemd op het doel van de investering, maar kan niet los worden gezien van de aard en levensduur van de zekerheid.

Zoals wij verderop zullen zien, zijn al deze aspecten te zamen mede bepalend voor de hoogte van de rente, die betaald moet worden.

De financieringsvormen zijn naar gelang de mogelijkheden en het financieringsdoel te onderscheiden in een tweetal groepen, te

Tabel 9.1 De belangrijkste financieringsvormen in land- en tuinbouw

Zekerheid	Object	Verstrekkingsnorm	Maximale looptijd
1. hypotheek	grond, gebouwen, glas-opstanden	max. 70% van de taxatiewaarde	landbouw: 30-55 jaar glastuinbouw: 15-20 jaar
2. hypotheek	gebouwen, op recht van opstal/erfpacht	max. 50-70% van de taxatiewaarde	15-20 jaar
3. tophypotheek	grond, gebouwen, glas-opstanden	max. 90% van de taxatiewaarde	15 jaar
4. cessie afbraakrecht	gebouwen en glasopstanden op pachtgrond	max. 25% van de taxatiewaarde	landbouw: 15 jaar glastuinbouw: 10 jaar
5. cessie vergoedingsrecht	gebouwen en glasopstanden op pachtgrond	max. 50% van de taxatiewaarde	landbouw: 15 jaar glastuinbouw: 10 jaar
6. persoonlijke borgtocht	gegoedheid van de borgen	beperkt	20 jaar
7. garantie Borgstellingsfonds voor de Landbouw	levensvatbaar bedrijf	niet van toepassing	20 jaar
8. eigendomsoverdracht	melkveestapel werktuigen, machines	max. 50% v/d tax.waarde max. 50% v/d tax.waarde	15-20 jaar landbouw 5-8 jaar glastuinbouw 5 jaar
9. eigendomsoverdracht oogste gewassen, etc. en cessie van vorderingen (oogstkrediet akkerbouw)	oogst akkerbouw	max. 25% van de te verwachten opbrengst	8 maanden
10. cessie veilinggelden	veilinggelden	max. 15% v/d veilinggelden	8 maanden
11. eigendomsoverdr. bollen etc. en cessie van vorderingen	bloembollenkraam	max. 50% van de te verwachten opbrengst	8 maanden
12. cessie debiteuren	vorderingen	max. 60-70% v/d vorderingen	jaarlijks bezien
13. eigendomsoverdracht, cessie van vorderingen en eventueel aanvullende borgtocht	varkens- en pluimveestapel (dierfinanciering)	afhankelijk van de diersoort; varieert per regeling	doorlopend
14. eigendomsoverdr. + borgtocht	melkkoeitanks	max. 100%	8-10 jaar
15. eigendomsoverdr. + borgtocht of terugkoopverklaring	grote werktuigen en machines	75 à 100%	4 à 5 jaar

weten die welke worden aangewend voor totaalfinanciering van het bedrijf en die welke specifiek op objectfinanciering van toepassing zijn. Onderstaand zal hierop verder worden ingegaan.

9.4.1 Totaalfinanciering van het bedrijf (bedrijfsfinanciering)

Het merendeel van de financieringen in de agrarische sector door de Rabobankorganisatie berust op totale bedrijfsfinanciering. Totaalfinanciering wil zeggen dat de financieringsbehoefte van het bedrijf in zijn totaliteit wordt gezien en daarbij die financieringsvormen worden gekozen, die het meest passend zijn voor het bedrijf. Bij de keuze van de financieringsvormen ligt het accent sterk op de volwaardigheid en de duurzaamheid van de te stellen zekerheden en in tegenstelling tot bij objectfinanciering is er een minder sterk verband tussen financieringsdoel en de te stellen zekerheden. Voor de kredietnemer is het voordeel van totaalfinanciering dat de financieringslasten zo goed mogelijk worden afgestemd op de bedrijfssituatie en de lasten zo laag mogelijk worden gehouden. In geval uitbreiding van de bedrijfsfinanciering nodig is, wordt de bestaande bankfinanciering veelal geherfinancierd en het geheel aangepast aan de nieuwe omstandigheden en mogelijkheden.

De kortstondige vermogensbehoefte geschiedt door middel van een krediet in rekening-courant. Als aanvulling op de totaalfinanciering van het bedrijf kan jaarlijks in de behoefte aan omlopend vermogen in akkerbouw en tuinbouw worden voorzien door middel van specifieke seizoen- en oogstkredieten.

Voor de normale bedrijfsfinanciering (totaalfinanciering) komt in het algemeen een beperkt aantal zekerheidsvormen in aanmerking, te weten:

- hypotheek (op eigendomsbedrijven);
- cessie afbraak- en vergoedingsrechten (op pachtbedrijven);
- borgstelling (persoonlijke en van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw);
- fiduciaire eigendomsoverdracht (voorraden, levende en dode inventaris);
- cessie vorderingen etc.

De financieringsmogelijkheden op basis van deze zekerheden worden onderstaand nader belicht. Tevens wordt aandacht gegeven aan de Financieringsregeling voor jonge agrariërs onder garantie van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw.

Hypothecaire financiering.

Dit is de meest toegepaste financieringsvorm op eigendomsbedrijven in de agrarische sector. De redenen hiervoor zijn:

- grond en gebouwen, waarop hypotheek wordt gevestigd, zijn over het algemeen in ruime mate aanwezig in land- en tuinbouw. Daarbij is grond op lange termijn vrij waardevast. Voor de bank is de zekerheid volwaardig. Daardoor kan in het alge-

meen het laagste debetrentetarief (basistarief) in rekening worden gebracht.

- de looptijd van een hypothecaire financiering kan door de waardevastheid van het onderpand lang zijn, wat ook goed aansluit bij de aard van de vermogensbehoefte in de landbouw.

Algemeen gebruikelijk is de zogenaamde bankhypotheek. Deze hypotheek strekt tot zekerheid voor de betaling van alles wat de hypotheekgever aan de bank schuldig is of zal zijn. Het grote voordeel van een "bankhypotheek" is de mogelijkheid dat na gedeeltelijke of gehele aflossing van een oude lening de hypotheek kan gelden als zekerheid voor een nieuwe lening of krediet. Hierdoor kunnen hypotheekkosten voor toekomstige financieringen worden bespaard. Dit in tegenstelling tot een zogenaamde "vaste hypotheek", die uitsluitend strekt tot zekerheid van de in de hypotheekakte genoemde financiering.

De hoogte van de hypothecaire financiering is afhankelijk van de aard en de getaxeerde waarde van het onderpand. De normale hypothecaire financiering komt, indien het een bedrijf betreft met veel grond in eigendom, op maximaal 70% van de taxatiewaarde; met weinig grond niet meer dan 60%. De maximale looptijd van een normale hypothecaire verstrekking kan variëren van 15 jaar (glastuinbouw) tot 55 jaar (grondhypotheek).

Wanneer een jonge agrariër een bedrijf overneemt, waarbij de grond een relatief groot deel van de totale onderpandswaarde uitmaakt, kan de looptijd van de hypothecaire lening zelfs maximaal 72 jaar (eerste 5 jaar vrij van aflossing, daarna minimaal 1½% per jaar) bedragen.

Boven de normale verstrekking kan een aanvullende hypothecaire financiering (zogenaamde tophypotheek) plaatsvinden, waarbij het totaal niet uitgaat boven 90% respectievelijk 80% van de getaxeerde waarde. Op deze aanvullende financiering moet jaarlijks minimaal 10% worden afgelost. Bovendien kan, gezien het grotere risico voor de bank, een hogere rente in rekening gebracht worden. In dergelijke gevallen is een garantie van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw beter op zijn plaats - met als voordeel geen hogere rente en een langere looptijd - en daarom wordt in de agrarische sector dan ook slechts weinig van een financiering door middel van tophypotheek gebruik gemaakt.

Hypotheek kan behalve op onroerend goed in volle eigendom ook worden gevestigd op een aantal beperkt zakelijke rechten op onroerend goed. Daarbij is voor de land- en tuinbouw van belang het recht van erfpacht en recht van opstal. Erfpacht van grond komt vooral voor bij de Domeinen (IJsselmeerpolders) en wordt veelal gecombineerd met een recht van opstal in verband met de stichting van gebouwen. De verstrekkingnorm bij hypotheekvestiging op deze beperkt zakelijke rechten is sterk afhankelijk van de bepalingen in het contract en loopt uiteen van 25% van de taxatiewaarde in geval in het contract slechts een afbraakrecht is geregeld tot 50 à 70% bij een contract waarin een acceptabel vergoedingsrecht is geregeld.

Cessie afbraak- en vergoedingsrecht.

De financieringsmogelijkheden van door de pachter te stichten gebouwen op pachtgrond zijn beperkt en sterk afhankelijk van de medewerking van de verpachter.

Bij pacht wordt de basis en de waarde voor de financiering vaak ontleend aan de artikelen 30 en 31 van de Pachtwet. Artikel 31 van de Pachtwet geeft de pachter aan het einde van de pacht recht op vergoeding van de door hem aangebrachte verbeteringen (vergoedingsrecht of melioratierecht). Voorwaarde is echter, dat de verpachter vooraf schriftelijke toestemming heeft gegeven, waar- bij geregeld moet zijn wat er gebouwd wordt, waar en voor welke prijs. Wanneer tussen pachter en verpachter geen overeenstemming mogelijk is, kan de Grondkamer verzocht worden een bindende uit- spraak te doen. De meeste overeenkomsten komen in onderling over- leg tot stand. Als het vergoedingsrecht goed is geregeld, geeft dat de pachter een reële zekerheid. Binnen de looptijd van 20 jaar heeft hij immers bij beëindiging van de pacht een recht op vergoe- ding, tenzij de verpachter kan aantonen dat de pachter reeds vol- ledig heeft geprofiteerd van de aangebrachte verbetering. In dat geval zal geen vergoeding worden gegeven. Wanneer de pachter het vergoedingsrecht wil cederen (overdragen), dan kan op die zeker- heid worden gefinancierd tot maximaal 50% van de getaxeerde waarde van het gebouwde. Indien een verpachter niet mee wil werken aan een vergoedingsrecht, bestaat de mogelijkheid dat de verpachter bereid wordt gevonden de pachter het recht van afbraak van de ge- stichte opstallen te verlenen bij het beëindigen van de pacht. Dit is voor de pachter echter veelal minder aantrekkelijk.

De financieringsmogelijkheden beperken zich bij cessie af- braakrecht tot maximaal 25% van de taxatiewaarde van het gebouwde. Wanneer de verpachter aan de pachter een recht van opstal of een recht van erfpacht verleent, dan zijn de kredietverstrekkingsmoge- lijkheden afhankelijk van de inhoud van de rechten en de feitelijk- ke situatie. Hoewel in beide gevallen als zekerheid hypotheek op het recht zal moeten dienen, is de waarde van het opstalrecht vaak niet meer dan van een afbraak- of vergoedingsrecht zoals in het eerdergenoemde geval bij pacht. Bij erfpachtovereenkomsten kan de waarde variëren van een afbraakrecht van de gestichte opstallen tot een reële verkoopmogelijkheid ex artikel 1223 BW voor een hy- potheekhouder. Indien dit laatste het geval is, kan de verstrekking oplopen tot maximaal 70% van de getaxeerde waarde, zoals bij de normale hypothecaire financiering, tenzij de duur van het erf- pachtsrecht zulks niet toelaat. Wanneer bij een grondgebonden pachtbedrijf de situatie zich voordoet dat alleen het gebouw op een stukje grond in eigendom staat, echter niet van de openbare weg bereikbaar en omgeven door pachtgrond, dan spreekt men van een "eilandsituatie" en zal de verstrekkingnorm gelijk zijn aan dat bij een afbraakrecht, dat wil zeggen maximaal 25%.

Borgstelling

- Persoonlijke borgstelling. Deze financieringsvorm was vroeger van grote betekenis. Door de instelling van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw, het aanvaarden door het bankwezen van vroeger niet gebruikelijke zekerheidsvormen (bijvoorbeeld fiduciaire eigendomsoverdracht) alsook de steeds mindere bereidheid in het maatschappelijke leven om als borg op te treden, wordt deze financieringsvorm thans nog weinig toegepast in de agrarische sector. In voorkomende gevallen gaat het meestal om aanvullende zekerheid of voor een korte (overbruggings)-periode. De waarde van een borgstelling is in feite afhankelijk van de (toekomstige) solvabiliteit van de borg.
- Borgstellingsfonds voor de Landbouw (BF). Een borgstelling door het BF kan eerst dan worden verkregen, als de in het bedrijf aanwezige zekerheden - en daarbij moet in de eerste plaats gedacht worden aan volwaardige zekerheid, zoals hypotheek - voldoende zijn benut. Het BF verleent ook dan niet zonder meer een garantie. Na indiening van een aanvraag hiertoe, welke via de bank naar de Hoofdingenieur-Directeur van de Provinciale Directie voor de Bedrijfsontwikkeling (HID) wordt gezonden, wordt door een "BF-rapporteur" een onderzoek ingesteld en een rapport opgemaakt. Alvorens over de aanvraag voor borgstelling te beslissen vraagt de HID het advies van de Provinciale Advies Commissie, ingesteld door de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling. De beslissing over de aanvraag zal over het algemeen binnen één à twee maanden kunnen worden genomen als zich in het verzamelen van de benodigde informatie geen vertragingen voordoen. Dankzij de instelling van het BF is financiering van een bedrijf, waarvan verwacht mag worden dat het levensvatbaar is, qua benodigde zekerheid praktisch altijd mogelijk. Het BF zal, indien het een garantie verleent, een aantal voorwaarden stellen, waaronder, voor zover mogelijk, een hypothecaire inschrijving tot het totaal gefinancierde bedrag door de bank. Dit om de eigen borgstelling zo veilig mogelijk te stellen.

Fiduciaire eigendomsoverdracht

Fiduciaire eigendomsoverdracht (fiduciair = op vertrouwen berustend) is geen volwaardige zekerheid. Deze zekerheidsvorm wordt in het spraakgebruik kortweg "eigendomsoverdracht" genoemd. Eigendomsoverdracht is een onvolwaardige zekerheid, omdat de roerende goederen, die als zekerheid dienen, niet in de feitelijke macht van de bank worden gebracht, zoals bij verpanding. Het gaat namelijk om goederen, die niet aan het bedrijf kunnen worden onttrokken, zoals werktuigen, veestapel, geoogste gewassen etc., maar waarvoor in de praktijk een oplossing is gevonden, die als zodanig ook door de rechtspraak is erkend, namelijk de eigendomsoverdracht tot zekerheid. De zekerheid is onvolwaardig, omdat de eigendoms-

overdracht niet wordt geregistreerd in officiële en voor iedereen toegankelijke registers en omdat de goederen in de macht van de overdrager blijven. Hoewel deze financieringsvorm vooral bij bedrijven voorkomt, die geen hypothecaire zekerheid kunnen stellen, wordt het bij omvangrijke financieringen als aanvullende zekerheid gebruikt.

Cessie vorderingen etc.

Deze zekerheden worden vaak aangewend voor seizoen- en oogst-kredieten, die zijn bedoeld ter aanvulling van de tijdelijke behoefte aan bedrijfskapitaal. De seizoenfinancieringen worden vooral aangetroffen in de akkerbouw-, glastuinbouw- en bloembollensector. Bij al deze financieringsvormen is sprake van cessie (= overdracht) van vorderingen (veilinggelden, etc.), waarbij de bank het recht krijgt tot inning van die vordering. Van dit recht wordt slechts gebruik gemaakt wanneer de kredietnemer niet aan zijn verplichtingen kan voldoen.

Hoewel in de melkveehouderij de behoefte aan een seizoenkrediet niet zo groot is, komt het toch voor dat bij de financiering cessie van melkgelden, maar dan veelal als aanvullende zekerheid bij een totaalfinanciering van het bedrijf, plaatsvindt.

Voor alle bedrijfstypen is in beginsel de verstrekking van een blanco krediet tot f 25.000 mogelijk bij een zeer onverwachte kredietbehoefte. Verstrekking van een blanco krediet - blanco wil zeggen dat geen zekerheden gesteld worden - stelt hoge eisen aan de betrouwbaarheid en de vermogenspositie van de aanvrager.

Financieringsregeling voor jonge agrariërs onder garantie van het BF

Naast de mogelijkheden tot verstrekking van leningen door middel van een grondhypotheek of overnemingshypotheek heeft de Rabobankorganisatie in samenwerking met het Borgstellingsfonds voor de Landbouw (BF) een specifieke financieringsregeling voor jonge agrariërs - tot ten hoogste 35 jaar - in het leven geroepen. Deze regeling, die van toepassing is bij overname van een bestaand bedrijf, heeft ten doel de financieringslasten in de eerste jaren na de bedrijfsovername te verlichten. Er is een regeling voor grondgebonden bedrijven, waartoe worden gerekend die bedrijven, waarvan de grond minimaal 50% van de totale onderpandswaarde van de onroerende activa vormt en één voor de niet-grondgebonden bedrijven.

Voor de grondgebonden bedrijven kent men de lening met rente-bijbeschrijving. Dit houdt in dat op een te verstrekken lening onder hypothecaire zekerheid, waarop de eerste 5 jaar na de bedrijfs-overname niet wordt afgelost, de mogelijkheid bestaat dat een gedeelte van de te betalen rente gedurende dezelfde 5 jaar kan worden omgezet in een lening onder garantie van het BF. In de achtereenvolgende jaren kan respectievelijk 5, 4, 3, 2 en 1% - derhalve maximaal 15% van de hoofdening - worden bijgeschreven. De loop-

tijd van deze rentebijbeschrijvingslening tot zekerheid, waarvoor tegelijk met verstrekking van de hoofdlening hypotheek moet worden gevestigd, is bepaald op 10 jaar vanaf de totale bijbeschrijving, derhalve vanaf het 6^e jaar. De faciliteit voor de niet-grondgebonden bedrijven bestaat uit een aanpassing van looptijd en aflossingsschema van een door het BF te garanderen lening. Het aflossingsschema wordt dan zodanig, dat niet ieder jaar een gelijk percentage behoeft te worden afgelost, maar aan het einde van het eerste jaar geen of slechts een gering percentage en in de daaropvolgende jaren een toenemend percentage. De lasten worden dus deels verschoven naar latere jaren.

9.4.2 Objectfinanciering

Bij de objectfinanciering is er een duidelijk verband tussen het financieringsdoel en de gestelde zekerheden, dus een financiering specifiek voor een bepaald bedrijfsonderdeel. Objectfinanciering wordt slechts in bijzondere gevallen toegepast. Het komt voor daar waar anderen (coöperaties of particuliere bedrijven) betrokken zijn bij de zekerheidsstelling door onder andere borgstelling, zoals bij dierfinanciering in de intensieve veehouderij en bij financiering van melkkoeltanks en grote werktuigen. Het betreft die financieringsvormen, die genoemd zijn onder 13 tot en met 15 in tabel 9.1, waarbij onderstaande nadere toelichting.

Specifieke dierfinancieringsregelingen intensieve veehouderij

Voor de financiering van de intensieve veehouderij bestaat een groot aantal regelingen. Deze regelingen komen meestal tot stand in samenwerking met veevoerleveranciers en/of vleesverwerkende bedrijven. Deze bedrijven - coöperatief of particulier - zijn bereid zich borg te stellen voor een (gedeelte van de) financiering. Men spreekt dan van "gebonden" regelingen, ook wel contractfinanciering genoemd. De kredietnemer neemt in dat geval de verplichting op zich om van een bepaalde leverancier voer te betrekken en/of zijn produkten te leveren aan een bepaalde afnemer. Bij de zogenaamde "vrije" regelingen, waar de zekerheid voor de financiering beperkt is tot eigendomsoverdracht veestapel + cessie vorderingen en een borgtocht van een bedrijf ontbreekt, ligt de verstrekking per dier op een wat lager niveau dan bij de gebonden regelingen. De kredietnemer is hierbij vrij in de keuze van veevoerleverancier/afnemer van zijn produkten.

Over het krediet in rekening-courant, dat op een speciaal daarvoor geopende rekening wordt geadministreerd, kan uitsluitend worden beschikt voor aankoop van dieren en de daarbij behorende uitgaven als veevoer en dierenartskosten.

Financiering van melkkoeltanks

Waar financiering van de melkkoeltank niet kan plaatsvinden of minder passend is in een totaal financieringsplan van het be-

drijf, bijvoorbeeld op basis van hypotheek, is het mogelijk gebruik te maken van een van de specifieke regelingen voor de financiering van melkkoeltanks. Als zekerheid voor de financiering dient eigendomsoverdracht van de koeltank met daarnaast borgstelling van de zuivelonderneming of leverancier van de koeltank.

Financiering grote werktuigen

De financiering van grote landbouwwerktuigen, met name bij loonbedrijven, is soms minder passend in te bouwen in een totale bedrijfsfinanciering. In die gevallen kan door middel van eigendomsoverdracht van het werktuig plus een koopverklaring of borgtocht door de leverancier een verstrekking plaatsvinden tot maximaal 75% van het aankoopbedrag. Wanneer het gehele aankoopbedrag gefinancierd moet worden en geen andere aanvullende zekerheden beschikbaar zijn, dan is er de mogelijkheid van leasing. Bij financial lease is een 100% financiering mogelijk, waarbij het uitgangspunt een huurovereenkomst is die net zo lang loopt als de economische levensduur van het bedrijfsmiddel. Leasing via de Rabobank kan plaatsvinden door de Financieringsmaatschappij De Lage Landen NV (zie ook bladzijde 91).

9.5 Voorwaarden en kenmerken van Rabobankfinancieringen

Een financiering van de Rabobank heeft naast enkele algemene kenmerken tevens enige specifieke voorwaarden. Deze zijn:

- als kredietnemer moet men lid zijn van de plaatselijke Rabobank, althans wanneer de financiering bestemd is voor een bedrijf;
- de rente van een lening/krediet kan tussentijds worden gewijzigd (variabele rente). De wijziging is afhankelijk van de rente-ontwikkeling op de geld- en kapitaalmarkt waar de middelen moeten worden aangetrokken;
- hoewel voor een lening een aflossingsschema wordt vastgesteld is vervroegd aflossen geoorloofd zonder dat boete in rekening wordt gebracht;
- de financieringen moeten door persoonlijke of zakelijke zekerheid zijn gedekt;
- de kredietnemer moet woonachtig zijn of zijn bedrijf moet gelegen zijn in het werkgebied van de betreffende plaatselijke Rabobank.

Indien een plaatselijke Rabobank een lening niet zelf kan verstrekken vanwege een gebrek aan middelen (liquiditeitspositie) kan de Rabohypotheekbank - via bemiddeling van de plaatselijke bank - de lening verstrekken. De verstrekking van een lening door de Rabohypotheekbank gebeurt in principe voor vijf jaar vast tegen een vooraf vastgestelde rente. Dit houdt verband met het feit dat de Rabohypotheekbank de middelen moet aantrekken op de onderhandse kapitaalmarkt en door uitgifte van pandbrieven.

Gedurende de looptijd van een financiering, vooral bij zwaar gefinancierde bedrijven en in de risicogevoelige sectoren, zal de bank om regelmatige verstrekking van boekhoudkundige gegevens kunnen vragen in verband met het kredietbeheer van de bank.

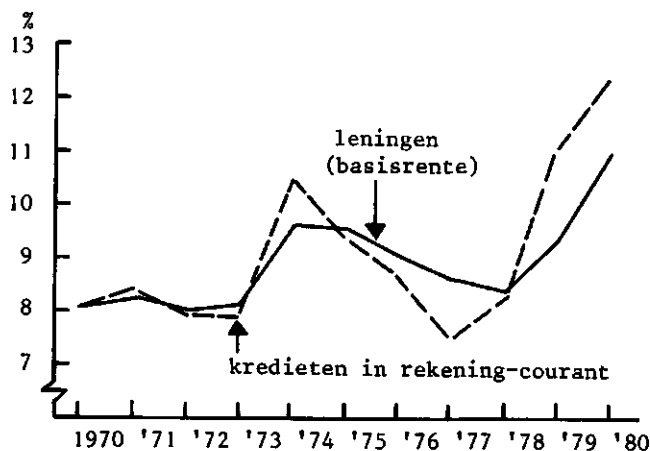
9.6 De kosten van financieringen

De kosten, die verbonden zijn aan een financiering, bestaan uit rente- en provisiekosten. Zowel voor de rente- als de provisie-tarieven wordt door de centrale bank (Rabobank Nederland) een advies opgesteld ten behoeve van de plaatselijke banken. Hoewel de banken de vrijheid hebben af te wijken van de geadviseerde tarieven, gebeurt dit slechts bij uitzondering. Een financiering, geheel of gedeeltelijk verstrekt door de Rabohypotheekbank, zal qua tariefstelling enigszins afwijken van de adviestarieven.

Rentekosten

De hoogte van de rentetarieven wordt door verschillende factoren bepaald. Ontwikkelingen op de geld- en kapitaalmarkt en concurrentie-overwegingen zijn de belangrijkste factoren, die de tariefstelling bepalen. Bij de vaststelling van de debetrentetarieven wordt uitgegaan van een basistarief. Dit basistarief wordt toegepast bij financieringen met de meest solide zekerheid, te weten hypotheek op agrarische grond/boerderijen of garantie van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw. De (basis) debetrentetarieven, zoals die voor nieuw verstrekte leningen en kredieten in de afgelopen jaren door de plaatselijke banken in rekening worden gebracht, hebben zich de laatste jaren ontwikkeld zoals in grafiek 9.1 is weergegeven. Voor leningen en kredieten met andere zeker-

Grafiek 9.1 Verloop van de debetrentetarieven van nieuwe financieringen

heden dan hiervoor genoemd zijn de tarieven in het algemeen hoger, omdat het risico van de bank toeneemt, zeker in geval van onvolwaardige zekerheden. De rentekosten worden per halfjaar, kwartaal of maand in rekening gebracht.

Provisietarieven

Ter dekking van bepaalde kosten worden provisietaariefen in rekening gebracht. Dit zijn bijvoorbeeld behandelingskosten, administratiekosten, controlekosten of kosten, die het ter beschikking houden van gelden voor cliënten met zich mee brengen, te weten:

- afsluitprovisie leningen en kredieten. De afsluitprovisie is een eenmalig te betalen kostenpost over het geleende bedrag bij leningen of over het kredietmaximum bij rekening-courant. De afsluitprovisie voor leningen en kredieten met hypothecaire zekerheid bedraagt tenminste $1\frac{1}{4}\%$ over het te verstrekken bedrag. Bij een financiering met een andere dan hypothecaire zekerheid is de provisie $1\frac{1}{2}\%$ over het te verstrekken bedrag of het kredietmaximum.
- kredietprovisie in rekening-courant. De kredietprovisie wordt berekend over het nominale kredietbedrag, dat wil zeggen over het maximaal beschikbare bedrag, ongeacht of het wel of niet is opgenomen. De provisie bedraagt $\frac{1}{2}\%$ per halfjaar voor krediet met hypothecaire zekerheid en $\frac{1}{2}\%$ per halfjaar voor kredieten met andere zekerheden.
- omzetprovisie in rekening-courant (zakelijke rekeningen). De omzetprovisie wordt geheven over de mutaties aan de debetzijde. Hiervoor gelden momenteel de volgende tarieven:
 - $1\frac{0}{100}$ over het omzetgedeelte tot f 25.000 per halfjaar;
 - $\frac{1}{2}\frac{0}{100}$ over het omzetgedeelte van f 25.000 tot f 250.000 per halfjaar;
 - $\frac{1}{4}\frac{0}{100}$ over het omzetgedeelte boven f 250.000 per halfjaar.Boven deze provisie kunnen kosten van rekeningafschriften en dergelijke afzonderlijk in rekening worden gebracht.
- bereidstellingsprovisie van 1% op jaarbasis bij het financieren van bepaalde objecten, waarvoor de bank de lening en/of het krediet in gedeelten tijdens de bouw beschikbaar stelt.

Aan de verstrekking van een financiering is tenslotte soms nog een aantal eenmalige kostenposten verbonden, die niet direct met de activiteiten van de banken samenvallen. Daaronder vallen bij hypotheek de taxatiekosten en de notariskosten. De taxatiekosten lopen sterk uiteen. Indien het bestuur van de bank de taxatie verricht, zijn de kosten veel lager dan wanneer dit wordt gedaan door een beëdigd taxateur. Bij een aanvraag voor een garantie van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw of een rentesubsidieregeling worden door de overheid servicekosten in rekening gebracht.

9.7 Financiering van landbouwcoöperaties

Met de aanduiding landbouwcoöperaties worden die coöperaties bedoeld, die krachtens hun doelstelling uitsluitend land- en/of tuinbouwers als leden hebben. Om die reden kunnen de coöperatieve Rabobanken en de meeste in Nederland op het gebied van schadeverzekering werkzame onderlinge verzekeringsmaatschappijen niet tot de landbouwcoöperaties worden gerekend.

De Nederlandse landbouwcoöperaties hadden op 1 januari 1980 in totaal 416.000 leden. Aangezien het aantal agrarische ondernemers in Nederland ca. 150.000 bedraagt, kan hieruit worden geconcludeerd dat de meeste boeren en tuinders lid zijn van twee of meer coöperaties.

De eerste landbouwcoöperaties in Nederland fungeerden als bestelverenigingen zonder te beschikken over eigen gebouwen of voorraden. Dientengevolge konden aan het eind van ieder boekjaar eventuele financiële tekorten of overschotten geheel met de leden worden verrekend. Naderhand zijn andersoortige landbouwcoöperaties ontstaan en uitgegroeid tot bedrijfshuishoudingen met vaste activa (gebouwen, machines, transportmiddelen), voorraden en debiteuren. Zo hadden de Nederlandse landbouwcoöperaties ultimo 1980 gezamenlijk een balanstotaal van naar schatting 11,6 miljard gulden (zie tabel 9.2).

Tabel 9.2 Balanstotaal ultimo 1980 van de land- en tuinbouwcoöperaties (mln. glds.)

Zuivelcoöperaties	4.450
Aan- en verkoopcoöperaties	3.050
Aardappelafzet-/verwerkingscoöperaties	1.150
Suikerunie	1.040
Bloemenveilingen	615
Groente- en fruitveilingen	410
Vee-afzetcoöperaties	340
Overige landbouwcoöperaties	545
Totaal	11.600

De leden zijn gezamenlijk eigenaar van hun coöperatie en beschouwen deze veelal als een verlengstuk van hun landbouwbedrijf. Dit brengt met zich mee dat de leden zakelijk betrokken zijn bij de gang van zaken in de coöperatie. Op verschillende wijzen komt dit tot uiting:

- prijsvoordeel voor de leden in de vorm van nabetalingen (bij afzetcoöperaties) of in de vorm van ledenkortingen (bij aankoopcoöperaties);
- deelname in de financiering van de coöperatie, veelal in de vorm van ledenschuldrekeningen en soms in de vorm van aandelenkapitaal;

- financiële aansprakelijkheid van de leden bij eventuele liquidatie van de coöperatie en mogelijk ook voor eventuele exploitatietekorten;
- verplichting van de leden om bepaalde produkten aan de coöperatie te leveren (bij afzetcoöperaties);
- bij sommige coöperaties een regeling inhoudende een betalingsverplichting voor leden, die vervroegd uittreden als lid, het zogenaamd uittreegeld.

De verschillende verplichtingen van de leden, die in bovengenoemde punten zijn aangegeven, dienen om de kredietwaardigheid van de coöperatie te vergroten en de continuïteit van de coöperatie te bevorderen.

In de vermogensbehoefte van de Nederlandse landbouwcoöperaties werd op 31 december 1980 voorzien op de wijze zoals globaal aangegeven in tabel 9.3.

Tabel 9.3 Gemiddelde vermogenssamenstelling per ultimo 1980 van de gezamenlijke land- en tuinbouwcoöperaties

Passiva: eigen vermogen	17%
voorzieningen	6%
ledenrekening	6%
bankleningen	15%
bankkredieten	14%
overig vreemd vermogen	42%
Totaal	100%

Met betrekking tot de verschillende financieringscomponenten kan het volgende worden opgemerkt:

- Eigen vermogen. Vermogensinbreng door de leden in de vorm van aandelenkapitaal komt bij de Nederlandse landbouwcoöperaties zeer weinig voor. Bij veruit de meeste coöperaties zijn de door winstinhouding gevormde reserves de enige vorm van eigen vermogen.
- Voorzieningen kunnen worden gezien als toekomstige schulden of als dekking tegen toekomstige verliezen. Ze worden doorgaans als langdurig beschikbaar vreemd vermogen aangemerkt en kunnen voor een deel tot het garantievermogen worden gerekend. De meeste voorkomende voorzieningen zijn voor dubieuze debiteuren, voor latente belastingverplichtingen, pensioenvoorzieningen en voorzieningen assurantie-eigen risico.
- Ledenschuldrekeningen zijn een financieringsvorm die alleen bij coöperatieve ondernemingen voorkomen. Ledenschuldrekeningen ontstaan doordat de jaarlijkse ledenkorting of nabetaling aan de leden niet of niet geheel wordt uitgekeerd in contanten, maar wordt tegoedgeschreven op naam van de afzonderlijke

leden. Over de bijschrijvingen op ledenrekeningen, die gedurende een bepaalde periode worden geblokkeerd, wordt door de coöperatie als regel een rentevergoeding betaald aan de leden.

- Bankleningen en bankkrediet worden door de banken verstrekt op voorwaarde dat het bedrijf aan bepaalde vereisten van rentabiliteit en solvabiliteit voldoet en veelal gedekt door zakelijke zekerheidstelling. De bancaire financieringen worden voor circa 90% verstrekt door de Rabobankorganisatie.
- Overig vreemd vermogen betreft kortlopende schulden aan leveranciers, nog af te dragen sociale premies, belastingschulden enz.

Met het oog op de kredietwaardigheid wordt vaak gekeken naar het garantievermogen van een onderneming. Men bedoelt hiermee de vermogensbestanddelen die zijn achtergesteld bij de aanspraken van concurrente schuldeisers. Het garantievermogen omvat het eigen vermogen, een groot deel van de voorzieningen alsmede de leden-schuldrekeningen, voor zover die lager zijn dan de bedragen waarvoor de afzonderlijke leden statutair aansprakelijk zijn. Dit laatste houdt verband met het feit dat de bedragen, die de leden eventueel krachtens de statutaire aansprakelijkheid zouden moeten betalen, voor zover mogelijk worden gecompenseerd met de bedragen die op de ledenschuldrekeningen staan geboekt. Eventuele z.g. achtergestelde leningen behoren uiteraard ook tot het garantievermogen.

Hoewel het garantievermogen van de landbouwcoöperaties door-eengenomen laag is in vergelijking met het garantievermogen van bijvoorbeeld de ter beurze genoteerde N.V.'s, is in dit opzicht in de loop der jaren toch wel een verbetering bereikt. Dit spreekt te meer indien men bedenkt dat de landbouwcoöperaties (althans die zonder aandelenkapitaal) bij hun aanvang geheel zonder garantievermogen zijn gaan werken. Het in de loop der jaren opgebouwde garantievermogen heeft het vele landbouwcoöperaties mogelijk gemaakt om na verloop van (vele) jaren de onbeperkte statutaire aansprakelijkheid te wijzigen in een beperkte aansprakelijkheid.

Ten aanzien van de rentabiliteit moet worden opgemerkt dat deze bij een coöperatie vaak niet volledig in het winstcijfer tot uiting komt, aangezien de coöperatie geen winstmaximalisatie nastreeft. De door de coöperatie aan de leden uitbetaalde prijs respectievelijk de aan de leden in rekening gebrachte prijzen moeten daarom mede in aanmerking worden genomen indien men de rentabiliteit van een coöperatie wil beoordelen. Bij de beoordeling van de financierbaarheid van coöperaties moet voorts terdege rekening worden gehouden met de risicograad van het betreffende bedrijf. Op dit punt doen zich opmerkelijke verschillen voor. Met name kan het risico klein worden geacht van afzetcoöperaties die zelf geen marktrisico lopen zoals tuinbouwveilingen of waarbij het marktrisico geheel wordt doorberekend in de aan de leden uitbetaalde prijs zoals bij zuivelcoöperaties.

10. Samenvatting

De landbouw en de nationale economie

De bijdrage van de landbouw aan het nationale inkomen wordt ondanks de sterke groei van de landbouwproductie steeds geringer. In 1960 was deze bijdrage nog 10,6%; in 1980 nog maar 3,5%. De inkomens die met de landbouw (en de voedingsmiddelenindustrie) samenhangen zijn echter veel groter (in 1978 bijna 10% van het nationaal inkomen).

De beroepsbevolking in de landbouw is minder sterk gedaald dan op grond van de inkomensontwikkeling in de landbouw verwacht kon worden. In 1960 was 10,7% van de beroepsbevolking in de landbouw werkzaam; in 1980 was dit percentage 5,6.

Het aandeel van de landbouw in de nationale investeringen is in de zeventiger jaren echter toegenomen. Dit is een indicatie voor het kapitaalintensiever worden van de landbouw.

De kapitaalmarkt en de landbouw

Er wordt door de bedrijven en gezinnen (private sector) een groot beroep op de kapitaalmarkt gedaan. Ook de landbouw maakt steeds meer gebruik van externe financiering. Van de totale kredietverlening aan de private sector bedroeg het aandeel van de landbouw in 1968 6,5% en in 1980 6,0%.

Er stromen echter ook middelen vanuit de landbouw naar de kapitaalmarkt. Tot aan het begin van de zeventiger jaren overtrof het aanbod van middelen vanuit de landbouw de vraag naar middelen. Daarna steeg de vraag van de landbouw naar financieringsmiddelen via de kapitaalmarkt echter zodanig dat het beroep op de kapitaalmarkt het aanbod van middelen ruimschoots overtrof. In 1980 werd er door land- en tuinbouw voor f 16 mrd. een beroep op vreemd vermogen via de kapitaalmarkt gedaan, terwijl het aanbod van middelen van de totale agrarische sector f 6,5 mrd. beliep.

De vermogensbehoefte en vermogensvoorziening in land- en tuinbouw

Het vastgelegde vermogen in land- en tuinbouw is in de zeventiger jaren sterk toegenomen. Deze toename is enerzijds toe te schrijven aan de vergroting van de kapitaalgoederenvoorraad en anderzijds aan de prijsstijging van de (aanwezige) kapitaalgoederen. Vooral de grond is sterk in prijs gestegen.

Het balanstotaal van de gehele land- en tuinbouwsector beliep per 1 januari 1980 f 133,4 mrd. waarvan twee derdedeel op grond en gebouwen betrekking had. Per 1 januari 1974 was het balanstotaal

van de agrarische sector f 52,5 mrd.; hierin was het aandeel van grond en gebouwen 59%.

In de vermogensbehoefte werd in 1980 voor 55% voorzien door eigen vermogen, voor 28% door verpachtersvermogen (de waarde van gepachte grond en gebouwen) en voor 17% door vreemd (geleend) vermogen.

Laten we het verpachtersvermogen buiten beschouwing dan blijkt dat in land- en tuinbouw per 1 januari 1980 76,6% door eigen vermogen was gefinancierd; dit was per 1 januari 1974 78,5%. Relatief gezien is de financiering met vreemd vermogen slechts weinig toegenomen, maar absoluut gezien is het totale vreemde vermogen gestegen van f 8,8 mrd. in 1974 tot f 22,5 mrd. in 1980. Per 1 januari 1980 bestond f 20,1 mrd. uit leningen op lange termijn en f 2,4 mrd. uit kort vreemd vermogen.

Het vreemde vermogen op lange termijn dat afkomstig is van de Rabobank, is gestegen van f 4,2 mrd. in 1974 tot f 15 mrd. in 1980. Hierdoor is het aandeel van de Rabobank in het vreemde vermogen op lange termijn in de agrarische sector gestegen tot 75% (dit was in 1974 59%). Hoewel het vreemde vermogen van familie toegenomen is van f 1,9 mrd. in 1974 tot f 2,9 mrd. in 1980 is het aandeel van de familie in de financieringen op lange termijn teruggelopen van 27% tot 14%. Het overige vreemde vermogen op lange termijn (f 2,2 mrd. in 1980) is afkomstig van andere banken, institutionele beleggers en de overheid.

Eigen financieringsmiddelen in de landbouw

De eigen financieringsmiddelen die jaarlijks beschikbaar komen bestaan uit besparingen, afschrijvingen en vermogensoverdrachten (erfenissen, schenkingen en subsidies). In de periode 1970/71 t/m 1979/80 bestonden de eigen financieringsmiddelen in de landbouw (excl. de tuinbouw) voor 41% uit besparingen, voor 35% uit afschrijvingen en voor 24% uit vermogensoverdrachten. Deze eigen financieringsmiddelen bedroegen gemiddeld 6,3% van het geïnvesteerde vermogen (balanstotaal) in de landbouw (excl. het in gepachte grond en gebouwen vastgelegde vermogen). De laatste 5 jaar was dit percentage 5,3% tegen 7,4% in de eerste 5 jaar. Deze daling is toe te schrijven aan het teruglopen van de besparingen en de toename van het geïnvesteerde vermogen in de landbouw, met name door de prijsstijging van grond.

Financiering van de investeringen in de landbouw

De eigen financieringsmiddelen die jaarlijks beschikbaar komen dienen niet alleen voor de financiering van de investeringen, maar ook voor de aflossing van leningen en de versterking van de liquiditeitspositie. Van de eigen financieringsmiddelen bleef in de periode 1970/71 t/m 1979/80 na aflossing van schulden en versterking van de liquiditeitspositie, 70% over voor de finan-

ciering van investeringen. In genoemde periode beliepen de investeringen in de landbouw (excl. de tuinbouw) ca. f 30 mrd. Hiervan werd 56% met eigen middelen gefinancierd en 44% met vreemd vermogen.

De investeringen van de landbouwers bestaan niet alleen uit uitbreiding van de kapitaalgoederenvoorraad en vervanging van versleten en verouderde produktiemiddelen, maar ook uit herfinanciering van bestaande kapitaalgoederen (b.v. de grond). Naar schatting heeft 25 à 30% van de investeringen in de landbouw op herfinanciering betrekking.

Bedrijfsovername

De bedrijfsovername in de landbouw heeft voornamelijk in familieverband plaats. Voor de overgenomen grond wordt aanzienlijk minder betaald dan de gemiddelde waarde van verpachte grond. Uit LEI-gegevens is gebleken dat er in de jaren 1978 en 1979 aan (schoon)ouders slechts f 8.000,- per ha werd betaald.

Invloed van de overheid op de kredietverlening in de landbouw

Er is een groot aantal regelingen van de overheid, die direct zijn gericht op het bedrijfsleven. Een aantal regelingen heeft een meer duurzaam karakter en een groot aantal andere is slechts korte tijd van toepassing. Er zijn enkele regelingen die min of meer nauw verband houden met de kredietverlening en die voor de ontwikkeling van de Nederlandse landbouw van groot belang zijn. Belangrijke instellingen hierbij zijn het Borgstellingsfonds voor de Landbouw en het Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw.

De Stichting Borgstellingsfonds voor de Landbouw

Het doel van deze stichting is de ontwikkeling van de Nederlandse land- en tuinbouw te bevorderen. Dit doel wordt verwezenlijkt door zich garant te stellen voor de door banken aan agrariërs verstrekte financieringen, waarvoor andere zekerheidsstellingen ontbreken.

Vanaf de oprichting in 1952 tot eind 1980 werden ruim 50.000 garanties verleend voor een totaal bedrag van f 2.060 miljoen. De verliezen hebben zich beperkt tot ongeveer f 14 miljoen, derhalve minder dan 1% van de totaal aangegane verplichtingen. De garantieverplichtingen van het Fonds bedroegen ultimo 1980 f 788 miljoen. De vermindering van het aantal toegewezen garanties in de afgelopen jaren kan deels worden toegeschreven aan de stijging van de grondprijzen, waardoor de zekerheidswaarde voor hypotheekstelling hoger werd. Daarnaast heeft een door de banken ruimer verstrekingsbeleid op andere zekerheden een rol gespeeld.

De Stichting Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw

Het doel van deze stichting is de ontwikkeling en sanering van de landbouw te bevorderen. Ze tracht haar doel te bereiken door:

- faciliteiten te verlenen voor structuurverbetering van levensvatbare bedrijven;
- het financieel aantrekkelijk te maken om een niet meer levensvatbaar bedrijf te beëindigen.

Een groot aantal regelingen is getroffen om deze taken uit te voeren. In het kader van de ontwikkeling van de bedrijven kent het Fonds naast regelingen met een meer permanent karakter (rentesubsidies), ook tijdelijke regelingen die inspelen op een actuele situatie. Bij de sanering hebben de regelingen betrekking op de bedrijfsbeëindigingsvergoeding. In de loop der jaren is een verschuiving in de besteding van gelden opgetreden van sanering naar ontwikkeling. Enkele regelingen worden geheel of gedeeltelijk medegefinancierd door de EG (onder andere rentesubsidieregeling en premieregeling voor het niet in de handel brengen van melk).

Van de rentesubsidieregeling is in ons land in ruime mate gebruik gemaakt. Het aantal toegewezen aanvragen beliep tot en met 1980 19.200 met een subsidiebedrag van circa f 3,5 miljard. Vooral de melkveehouderij (ligboxenstallen) en de glastuinbouw hebben, met respectievelijk 68% en 21% van het aantal toewijzingen, van de regeling kunnen profiteren.

Organisatie van het landbouwkrediet

De belangrijkste kredietverstrekkers aan de agrarische sector zijn de Rabobanken en de familieleden van boeren en tuinders. De laatste tien jaar is er echter binnen deze verdeling een verschuiving in de richting van de Rabobanken te constateren. Van het totale aan de agrarische sector verstrekte bankkrediet is ongeveer 90% afkomstig van de Rabobanken.

De Rabobankorganisatie is in 1972 ontstaan door een fusie van de Coöperatieve Centrale Raiffeisenbank en de Coöperatieve Boerenleenbank. Bij deze organisatie zijn bijna 1000 zelfstandige banken aangesloten. Het lidmaatschap van de aangesloten banken staat open voor natuurlijke en rechtspersonen ongeacht de binding met de agrarische sector.

De aangesloten banken zijn lid van de centrale bank, tegenwoordig Rabobank Nederland geheten, die tot taak heeft de belangen van haar leden te behartigen. De aangesloten banken moeten zich houden aan de regels en voorschriften, die door de organisatie zijn vastgesteld. Zij hebben het recht gebruik te maken van de diensten van de Rabobank Nederland.

Bij gebrek aan middelen van een individuele aangesloten bank, kan voor hypothecaire leningen de Rabohypotheekbank worden inge-

schakeld. Deze hypotheekbank is een NV, waarvan de aandelen in het bezit zijn van de aangesloten banken en Rabobank Nederland.

De financieringen aan de grote agrarische coöperaties worden voornamelijk verstrekt door de centrale bank.

De middelen verkrijgen de Rabobanken voor het grootste deel uit spaargelden. Per 31 december 1980 bedroeg het bedrag aan spaargelden f 47 miljard bij een balanstotaal van f 98 miljard.

In de loop der jaren heeft de Rabobankorganisatie zich ontwikkeld tot een bankinstelling die niet meer specifiek is gericht op de agrarische sector. Het dienstenpakket is verruimd en de dienstverlening is ook gericht op de niet-agrarische bedrijven en de particuliere sector. De daarmee samenhangende groei is noodzakelijk voor de continuïteit van de organisatie en ter beperking van het risico, hetgeen in het belang van de leden is. Dit neemt echter niet weg dat de agrarische sector nog steeds van grote betekenis voor de Rabobankorganisatie is, evenals omgekeerd.

Financiering door Rabobanken

Bij het uitvoeren van investeringsplannen zal de agrariër, over het algemeen met behulp van een voorlichtingsinstantie (boekhouder, bedrijfsvoorlichter, bank) komen tot het maken van begrotingen, die van essentieel belang zijn bij een eventuele financieringsaanvraag, te weten:

- investeringsbegroting;
- rentabiliteits- en inkomensbegroting;
- financieringsbegroting;
- liquiditeitsbegroting.

Bij de beoordeling van een financieringsaanvraag spelen de volgende punten een rol:

- de persoon (ondernemerschap, vakmanschap, moraliteit);
- de bedrijfsresultaten, waarbij het zowel gaat om het toekomstig te behalen inkomen alsmede - bij bestaande bedrijven - om de resultaten van de afgelopen jaren;
- de financiële positie, waarbij het gaat om het eigen vermogen dat een bufferfunctie vervult bij het opvangen van niet voorziene bedrijfsrisico's;
- de wijze van financiering, de beoordeling van de vorm waarin de financiering door de bank zal worden verstrekt.

Het merendeel van de financieringen in de agrarische sector door de Rabobankorganisatie berust op totale bedrijfsfinanciering, waarbij de financieringsbehoefte van het bedrijf in zijn totaliteit wordt gezien. Daarbij worden die financieringsvormen gekozen die het meest passend zijn. In tegenstelling tot bij totale bedrijfsfinanciering is er bij objectfinanciering (partiële financiering), die slechts in bijzondere gevallen wordt toegepast, een duidelijk verband tussen het financieringsdoel en de gestelde ze-

kerheden.

Enkele algemene kenmerken van een financiering door de Rabo-bank zijn:

- de rente kan tussentijds worden gewijzigd;
- vervroegde aflossing is geoorloofd zonder boete;
- de financieringen moeten steeds door persoonlijke of zakelijke zekerheden zijn gedekt.

Indien sprake is van een lening van de Rabohypotheekbank - via de plaatselijke bank - is wijziging van de rente en vervroegde aflossing veelal niet mogelijk gedurende de looptijd van de lening.

De kosten, verbonden aan een bankfinanciering, bestaan uit rente- en provisiekosten. De rentekosten hangen nauw samen met de ontwikkelingen op de geld- en kapitaalmarkt.

Notenbijlage

- 1) Er wordt onderscheid gemaakt tussen landbouw in ruime zin en landbouw in enge zin. Onder landbouw in ruime zin vallen alle bedrijven die zich bezighouden met primaire plantaardige of dierlijke produktie, te weten akkerbouw, veeteelt en tuinbouw. Landbouw in enge zin omvat hetzelfde als landbouw in ruime zin met uitzondering van de tuinbouw (de teelt van groenten, champignons, fruit, bloemen, bloembollen en boomkwekerijen). Vrijwel alle statistieken van de tuinbouw worden afzonderlijk bijgehouden daar deze bedrijfstak kenmerken heeft die in een aantal opzichten afwijken van de overige agrarische bedrijfstakken. Voorbeelden hiervan zijn de concentratie van de produktie in bepaalde gebieden en de grote verscheidenheid in produktierichtingen.
- 2) Sbe = standaardbedrijfseenheid; dit is een maatstaf voor de bedrijfsomvang van een bedrijf of voor de afzonderlijke produktierichtingen binnen een bedrijf. Een sbe komt overeen met een bepaald bedrag aan toegerekende factorkosten (arbeid, rente en netto-pacht) in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden. In het basisjaar 1968 werd een sbe gesteld op f 200,- factorkosten. Dit bedrag kwam tot stand door per ha en per dier te berekenen hoeveel de genormaliseerde factorkosten bedroegen. Opgemerkt kan worden dat door de sterke stijging van de factorkosten in de zeventiger jaren ook de factorkosten per sbe stegen. In 1979/80 bedroegen ze gemiddeld (niet normatief, maar in werkelijkheid) f 534,- per sbe. Doordat de produktiviteit in de land- en tuinbouw jaarlijks toeneemt, neemt ook de bedrijfsomvang in sbe toe, die één man (gemiddeld genomen) een volledige dagtaak verschaft. In 1978/79 was dit bij een bedrijfsomvang van 133 sbe; in 1979/80 bij een bedrijfsomvang van 138 sbe. Een halve dagtaak kwam in 1979/80 dus overeen met ongeveer 69 sbe (zie ook noot 4). Voorbeelden van sbe-berekeningen:
1 ha graan = 2,5 sbe, 1 ha suikerbieten = 6,5 sbe,
1 melkkoe = 2,5 sbe, 1 fokzeug = 1,4 sbe, 1 slachtkuiken = 0,0035 sbe, 1 ha stooktomaten onder glas = 300 sbe en 1 ha chrysanten onder glas = 380 sbe.
- 3) In de tuinbouw zijn alleen voor de glastuinbouwbedrijven met behulp van een aggregatiemodel voor 1973, 1978 en 1979 balansen berekend die betrekking hebben op alle glastuinbouwbedrijven die groter zijn dan 60 sbe (in 1973) resp. 70 sbe (in 1978 en 1979).
Van de andere takken van tuinbouw (de opengrondsgroenteteelt,

de bloembollenteelt, de fruitteelt, de boomkwekerijen en de champignonteelt) zijn slechts gemiddelde balansen bekend die gebaseerd zijn op een steekproef uit een deel van de populatie. Deze steekproef had in 1979 betrekking op 54% van het aantal bedrijven. Van 46% (van de andere takken van tuinbouw) diende dus een schatting gemaakt te worden. Wordt evenwel de glastuinbouw erbij betrokken dan had in 1979 de schatting van de sector tuinbouw (van bedrijven die groter zijn dan 70 sbe) slechts betrekking op 23% van het aantal bedrijven. Voor de bijschatting is uitgegaan van de metelling van 1978 en per tak van tuinbouw zijn de balanscijfers (van de onderzochte bedrijven) "verlengd" tot alle bedrijven die groter zijn dan 70 sbe.

- 4) Alleen die landbouwbedrijven zijn meegeteld, waarvan de exploitatie - onder normale omstandigheden en bij een doelmatige bedrijfsvoering - minimaal een halve dagtaak met zich meebrengt.
 In 1973 waren dit bedrijven groter dan 56 sbe (zie ook noot 2)
 In 1978 waren dit bedrijven groter dan 64 sbe (zie ook noot 2)
 In 1979 waren dit bedrijven groter dan 66 sbe (zie ook noot 2)
 In 1980 waren dit bedrijven groter dan 69 sbe (zie ook noot 2)
- 5) Deze afschrijving is een vast percentage van de boekwaarde waarbij de volgende percentages gelden:
 - 3% over de boekwaarde van bedrijfsgebouwen die ouder zijn dan 10 jaar;
 - 5% over de boekwaarde van bedrijfsgebouwen die 10 jaar of jonger zijn;
 - 7% over de boekwaarde van een ligboxenstal en van groenvoerdersilo's;
 - 10% over de boekwaarde van doelmatig ingerichte varkens- en pluimveehokken.
- 6) Na inwerkingtreding van de Wet Investeringsrekening (WIR) is de waarde van de aanwezige werktuigen, installaties en gebouwen vastgesteld op basis van de geldende aanschafprijzen, verminderd met de geldende WIR-premies (basispremie + kleinschaligheidstoeslag) voor deze bedrijfsmiddelen.
- 7) Zie: Ph.C.M. van Campen:
 "Financieringsmogelijkheden in land- en tuinbouw",
 Maandschrift Economie, Tilburg, december 1964
 en : C.F. Scheffer:
 "Financiële notities",
 NV Uitgeversmaatschappij G. Delwel, Den Haag.
 Deel 1, 1962, Deel 2, 1964.

- 8) Diversiteit in de vermogensbehoefte ontstaat als niet-gelijksoortige kapitaalgoederen gelijktijdig en of gelijksoortige kapitaalgoederen niet gelijktijdig worden aangeschaft.
- 9) Eigendomsbedrijven zijn bedrijven waarvan de ondernemers minstens twee derde van de oppervlakte grond (kadastraal) in eigendom hebben (met of zonder gebouwen) alsmede bedrijven waarvan de ondernemers één derde tot twee derde van de grond en tevens de gebouwen in eigendom hebben. Alle andere bedrijven zijn pachtbedrijven.
- 10) De prijzen zijn ontleend aan grondtransacties op de steekproefbedrijven van het LEI-boekhoudnet. De vrije marktprijs van f 40.800,- ligt hoger dan de gemiddelde waarde van de grond van alle LEI-steekproefbedrijven die in 1978/79 f 37.400,- bedroeg (zie tabel 3.1). De grondaankopen betreffen veelal aankopen van kleine stukjes grond, waarvoor doorgaans een hogere prijs wordt betaald.